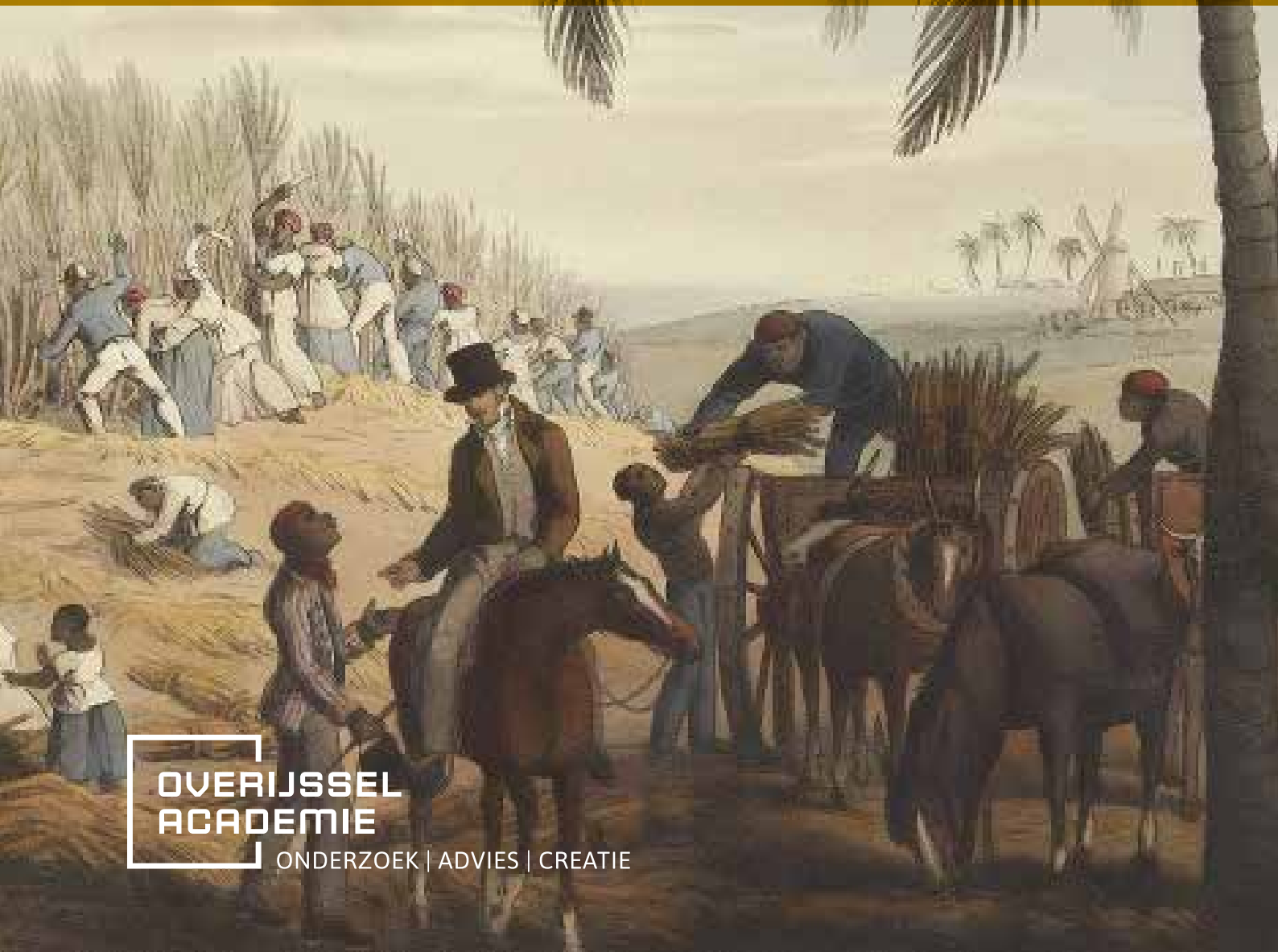


Deventer & Slavernij

Vooronderzoek

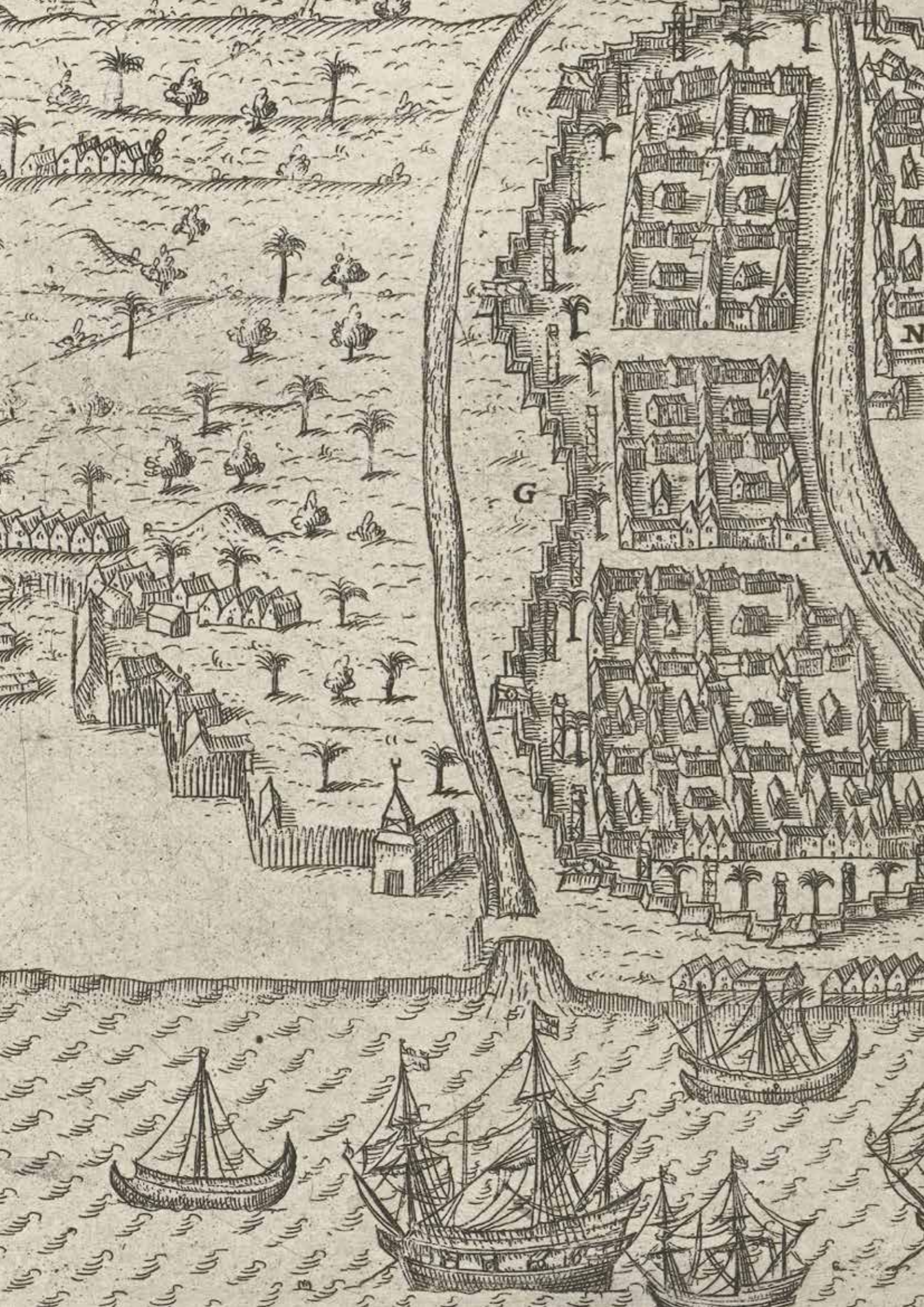
Esther van Velden & Siert Wieringa

juni 2023



OVERIJSEL
ACADEMIE

ONDERZOEK | ADVIES | CREATIE



Inhoud

Inleiding 04

1. Deventer en de Verenigde Oost-Indische Compagnie 9

2. Deventer en de West-Indische Compagnie 16

3. Oog in oog met slavenhandel en slavernij 22

4. Deventenaren van kleur & koloniale verhoudingen 33

5. Koloniale handel 39

6. Afschaffing van de slavenhandel en de slavernij 46

Suggesties voor vervolgonderzoek 51

Conclusie 53

Onderzoekers/auteurs 55

Noten 56

Bijlage 1: Overzicht investeerders Eerste WIC 64

Bijlage 2: Overzicht gecompenseerden in 1863

wonende in Deventer 67

Inleiding

De afgelopen jaren is er steeds meer aandacht voor het Nederlandse slavernijverleden. Toen minister-president Mark Rutte op 19 december 2022 namens de regering excuses aanbood voor het handelen van de Nederlandse staat in dat verleden, betoogde hij nadrukkelijk geen punt, maar een komma te zetten. De groeiende aandacht voor het Nederlands slavernijverleden leidt tot een bredere bewustwording, discussie en reflectie over dit beladen onderwerp. Het draagt bij aan een voortdurend proces van heroverweging van onze geschiedenis en het besef van de impact ervan op onze huidige samenleving.

Naast internationale en nationale onderzoeken, zijn er ook steeds meer regionale en lokale onderzoeken die zich richten op de betrokkenheid van specifieke steden of regio's in de mondiale slavenhandel, de impact van slavernij op lokale economieën en samenlevingen, of de verhalen van individuele mensen en gemeenschappen die direct betrokken waren bij slavernij. Deze lokale onderzoeken laten het slavernijverleden zien vanuit verschillende perspectieven en contexten. Ze dragen bij aan een veelzijdiger beeld van het Nederlandse slavernijverleden en helpen om lokale gemeenschappen te betrekken bij de dialoog en reflectie over het slavernijverleden.

Dit vooronderzoek betreft een eerste verkenning naar het slavernijverleden van de stad Deventer en haar inwoners. Het slavernijverleden lijkt in een stad als Deventer soms ver weg. De geschiedenis van koloniale exploitatie,

slavernij en slavenhandel maakt nauwelijks deel uit van het historisch bewustzijn van veel Deventenaren. Toch zijn de overblijfselen van dit verleden wijdverspreid aanwezig in de stad. Denk aan statige woonhuizen die werden gekocht met geld dat verdiend was met slavenarbeid, straatnamen die verwijzen naar koloniale bestuurders, grafzerken van investeerders in de slavenhandel of (voormalige) winkelpanden waar koloniale waren als koffie, thee en tabak werden verkocht. Maar ook de lokale lekkernij Deventer koek houdt direct verband met het slavernijverleden van de stad.

Na het lezen van dit vooronderzoek, dat een nauwelijks bekend deel van de geschiedenis van Deventer onthult, zullen deze zichtbare en tastbare verwijzingen naar het slavernijverleden van de stad wellicht niet langer onopgemerkt blijven. Aan de hand van diverse casussen, personen, bedrijven en gebeurtenissen wordt in dit rapport de betrokkenheid van Deventer en Deventenaren bij het Nederlandse slavernijverleden inzichtelijk gemaakt. Door deze historische kennis ontstaat meer ruimte voor kritische reflectie op en dialoog over het koloniale en slavernijverleden. Deze kennis sterkt ons in wederzijds begrip en verbondenheid met de toekomst.

Aanleiding

In november 2021 werd Siert Wieringa, die ook een belangrijke bijdrage leverde aan dit onderzoek, geïnterviewd door de *Stentor*. Hij had archiefonderzoek gedaan

en onthulde in de krant 'hoe zelfs de bakker in Deventer meewerkte aan slavernij'.¹ Dit interview gaf aanleiding tot een motie in de gemeenteraad van Deventer. Op 26 januari 2022 werd een motie aangenomen voor het tot uitvoer laten brengen van een wetenschappelijk onderzoek naar het slavernijverleden van de stad.

Tijdens het bespreken van de motie kwam naar voren dat de raad onder andere van mening was dat kennis van het koloniale en slavernijverleden het historisch besef vergroot en dat het stedelijke bestuur initiatief mocht nemen voor wetenschappelijk onderzoek naar de betrokkenheid van het stadsbestuur en haar inwoners bij de slavenhandel uitgevoerd door de West-Indische Compagnie (WIC) en de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC). En ook dat het een logische stap zou zijn om aansluiting te zoeken bij het al lopende onderzoek vanuit de Overijsselacademie voor de provincie Overijssel naar het slavernijverleden. Ook werd er gesproken over de sporen van het slavernijverleden die nog te zien en te ervaren zijn in de huidige Deventer samenleving en het effect van de historische gebeurtenissen op deze samenleving.

Eind 2022 werd naar aanleiding van deze motie een onderzoeksvoorstel gevraagd aan de Stichting Overijsselacademie, waarna de Gemeente Deventer op 14 december 2022 definitief akkoord gaf op dat voorstel. Het vooronderzoek onder leiding van Esther van Velden ging eind januari 2023 van start en vond plaats tot halverwege mei. Het onderzoek werd uitgevoerd door een team van vier personen: Esther van Velden (publiekshistoricus bij de Overijsselacademie), Siert Wieringa (zelfstandig onderzoeker en cultureel antropoloog), Martin van der Linde (publiekshistoricus bij de Overijsselacademie) en Mart Heerink (student aan de Universiteit Utrecht en stagiair bij de Overijsselacademie). >> *Zie ook 'Onderzoekers/auteurs'.*

De kaders

De begrenzing van dit vooronderzoek bleek in de praktijk weerbarstig. Alleen al de kaders stellen voor het begrip 'Deventenaar' bleek lastig. Want wanneer kan je iemand zo bestempelen? Als iemand geboren is in de stad Deventer? Als de persoon in kwestie, zij het tijdelijk, woonachtig is (geweest) in Deventer? En wat als iemand na een loopbaan in een van de koloniën in Deventer is gaan wonen? Of als de persoon in kwestie zelf geen connec-



Grafzerk van Hendrik van Haaksbergen/Haexbergen (1584-1635) in de Lebuinuskerk in Deventer. Van Haaksbergen was stadssecretaris en mede-investeerder in de WIC.

tie heeft met de stad, maar er wel geld of brieven heen stuurde vanuit de kolonie?

Neem als voorbeeld de vermaarde schilder Andries Beeckman (1628-1664). Weinig mensen kennen zijn naam, maar wie zich in het slavernijverleden verdiept, komt onmiskenbaar in aanraking met zijn bekendste werk *Het kasteel van Batavia*.² Bijna twee eeuwen lang hing het schilderij boven de schouw in het bestuurlijke hart van de VOC, de vergaderkamer van de Heren XVII in het Oost-Indisch Huis in Amsterdam. Het beeldbepalende werk toont op de achtergrond Kasteel Batavia en op de voorgrond tientallen personen op een markt.³ Beeckman werd geboren in het Overijsselse Hasselt en overleed in Amsterdam. Zijn jeugd bracht hij vermoedelijk grotendeels door in Zutphen. De eerste en enige aanwijzing van een verband tussen Beeckman en de stad Deventer is de



Het kasteel van Batavia, gezien van Kali Besar West, ca. 1656. Geschilderd door Andries Beeckman uit Hasselt. (Rijksmuseum, Amsterdam)

vermelding 'schilder tot Deventer' in een notariële akte uit 1651.⁴ Er is geen leermeester of ander werk van hem uit deze tijd bekend en hij kan nooit lang als zelfstandig schilder hebben gewerkt, want rond 1652-1653 is hij als soldaat in dienst getreden van de VOC.⁵ Hij was dus (heel) even werkzaam in Deventer, maar maakt hem dat tot Deventenaar? De link van Beeckman met Deventer is zo minimaal, dat hij geen plek heeft gekregen in dit rapport. Bij de personen die wel worden beschreven, is de relatie met de stad steeds beschreven.

Een ander dilemma is dat slavernijgeschiedenis soms niet zo zwart-wit is als gedacht. Het is goed mogelijk dat een Deventer winkelier met koloniale waren in het assortiment zelf niets moest hebben van slavernij. Mogelijk was deze persoon zich niet eens bewust van de koloniale exploitatie, slavernij en slavenhandel die schuilging achter deze producten. Dergelijke winkels droegen echter wel degelijk bij aan een systeem dat slavenarbeid en vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw onderbetaalde dwangarbeid in stand hield. De schuldvraag blijft in dit

onderzoek overigens achterwege. Het onderzoeksteam heeft geprobeerd alle casussen stuk voor stuk zo objectief mogelijk en gebaseerd op historische bronnen te beschrijven.

Bij het opstellen van deze publicatie zijn de richtlijnen van de publicatie *Words Matter* gevolgd. Deze publicatie sluit aan bij het maatschappelijke debat over de relevantie van bepaalde woorden in de hedendaagse context en biedt inzicht in de politieke en sociale lading van bepaalde termen en begrippen. Zodoende wordt in dit onderzoek de term 'slaafgemaakte' gehanteerd, om aan te geven dat een persoon door anderen in slavernij werd gebracht of gehouden. Slavernij kan gedefinieerd worden als 'een relatie waarin een mens in eigendom is (gemaakt) van een ander en waarin de zeggenschap over het handelen van deze mens, zoals het verrichten van onvrije arbeid, ligt bij de bezittende partij'. Daarbij omvat slavernij zowel een onvrije eigendoms- als een onvrije arbeidsverhouding.⁶

Tot slot kan de geografische begrenzing overzee niet

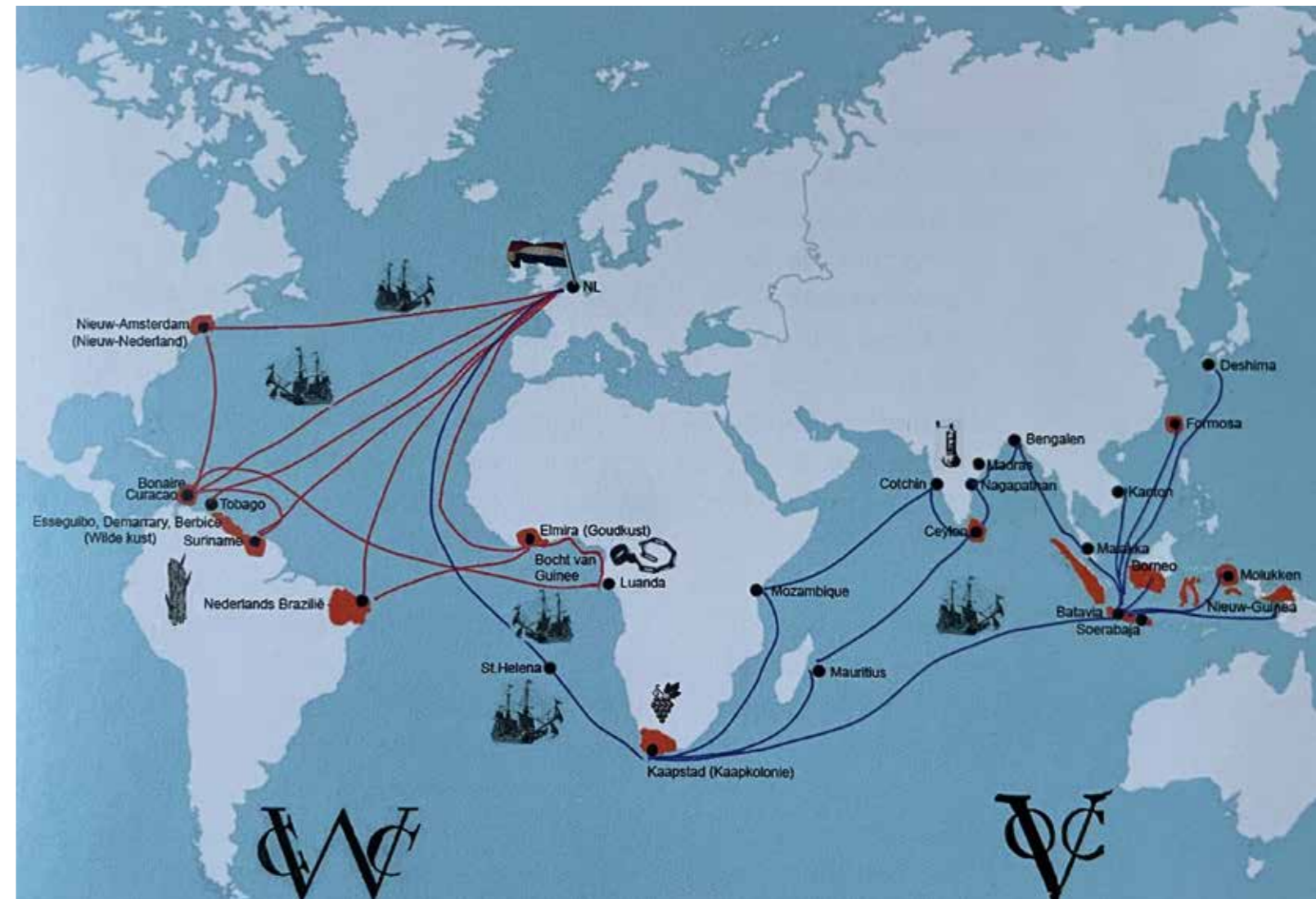
onvermeld blijven. Het onderzoek omvat zowel de Atlantische slavernij in 'de West' als het gebied van de Indische Oceaan en de Indonesische archipel in 'de Oost'. Daarbij moet worden opgemerkt dat er tot op heden meer kennis is over de slavernij in het Atlantische gebied dan over de slavernij in Azië. Doordat de slavernij in Azië minder publieke en wetenschappelijke aandacht heeft gekregen, zijn er ook minder (toegankelijke) bronnen beschikbaar. Dit heeft ertoe geleid dat in dit vooronderzoek meer casussen over de Atlantische koloniën aan bod komen.

Bronnen

De centrale vraag in dit vooronderzoek was wat een inventarisatie van literatuur en archieven zou opleveren over de rol van Deventer en Deventenaren in het systeem van koloniale slavernij. Dit vooronderzoek is zodoende

gebaseerd op literatuur- en archiefonderzoek. In de gangbare literatuur over de geschiedenis van Deventer is over de koloniale banden van de stad en haar stedelingen weinig te vinden. In enkele publicaties komt de rol van stadsbestuurders en ondernemers in relatie tot de VOC en WIC wel aan bod, maar vaak zijdelings. En in het Deventer Jaarboek zijn slechts een handvol artikelen te vinden over koloniale onderwerpen. De reeds aanwezige informatie in literaire bronnen is, voor zover bekend, meegenomen in deze inventarisatie. Daarnaast zijn er eerder verschenen publicaties over het slavernijverleden van andere steden (o.a. Groningen, Amsterdam, Rotterdam en Utrecht) en provincies (o.a. Friesland, Brabant en Gelderland) doorgenomen voor deze inventarisatie.

Naast literatuuronderzoek was archiefonderzoek voor dit vooronderzoek onontbeerlijk. Er is bij dit vooronder-



Overzichtskaart van de handelsroutes van de VOC (blauw) en van de WIC (rood) tijdens de zeventiende en achttiende eeuw. (Bron: *Sporen van het slavernijverleden in Fryslân* van Barbara Henkes)

zoek dankbaar gebruikgemaakt van het onderzoek naar het koloniale verleden van Overijssel dat de Stichting Overijsselacademie van 2021 tot begin 2023 uitvoerde. Daarbij zijn in 2022 systematisch alle digitaal ontsloten Overijsselse archieven doorzocht op het thema slavernij. De basis hiervoor was een door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) en Erfgoed Gelderland speciaal ontwikkelde handreiking *Onderzoek naar sporen van slavernij en het koloniale verleden in de collectieregistratie*.⁷ Uit dit onderzoek kwamen uit de Deventer archieven, ondergebracht bij Collectie Overijssel, zo'n honderdvijftig stukken naar voren die op een of andere manier verband houden met het slavernijverleden. De informatie in de betreffende documenten is, voor zover van belang, uitgewerkt in dit vooronderzoek.

Ook is er aanvullend onderzoek gedaan in landelijke digitale databases, omdat er de afgelopen jaren door digitalisering en Linked Open Data veel nieuwe onderzoeksdata beschikbaar is gekomen. Hierbij gaat het bijvoorbeeld om de archieven van de VOC, WIC en de Sociëteiten van Suriname en Berbice via de database van historicus en programmeur Gerhard De Kok, de website zoekintranscripties.nl van het Nationaal Archief en kranten, tijdschriften en boeken via Delpher.nl.

Er is tijdens dit onderzoek ook contact geweest met de Athenaeumbibliotheek en Deventer Verhaal, de organisatie die de gemeentelijke erfgoedcollecties in beheer

heeft. Beide instellingen gaven aan dat er tot op heden geen c.q. een beperkte inventarisatie van hun collecties is geweest op basis van de eerder beschreven handreiking van de RCE en de bijbehorende termenlijst. Vanwege de beperkte looptijd en capaciteit van dit onderzoek, was er helaas geen mogelijkheid om deze collecties nu uitvoerig te inventariseren.

Er zitten wel degelijk objecten in deze collecties die aan slavernij gerelateerd kunnen worden. Zo maakt de bibliotheek van Duymaer van Twist, politicus en gouverneur-generaal van Nederlands-Indië, onderdeel uit van de collectie van de Athenaeumbibliotheek. Ook heeft de bibliotheek Maleisische en Islamitische geschriften in bezit die bestempeld kunnen worden als koloniaal roofgoed, omdat ze werden buit gemaakt door VOC-commandant Jacob Pieter van Braam (1737-1803). Een blik op de collectie van Deventer Musea in Europeana laat zien dat zij vele munten van de VOC en Sociëteit van Suriname in haar collectie heeft, maar ook andere interessante objecten zoals een speelgoedwinkel van koloniale waren, scheepsmodellen van Oost-Indiëvaarders, een Kotomisi-pop met klederdracht uit Suriname en een armbandje vervaardigd door tot slaaf gemaakte vrouwen op een plantage in de kolonie Berbice. Een uitvoerige inventarisatie van en onderzoek van de museale- en erfgoedcollecties in de stad zou onderdeel kunnen zijn van een eventueel vervolgonderzoek.

1 | Deventer en de Verenigde Oost-Indische Compagnie

De Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) die in 1602 door de Staten-Generaal werd opgericht, was een bedrijf met het alleenrecht op de Nederlandse handel in het hele gebied ten oosten van Kaap de Goede Hoop tot aan de Straat Magellaan. De VOC was niet alleen een handelsonderneming, maar ook een staatkundige organisatie. In een groot gebied in Zuidoost-Azië regelde de Compagnie bestuur en rechtspraak, had zij een eigen leger en vloot en sloot zij naar believen overeenkomsten met oosterse vorsten.⁸

Voor de VOC was het belangrijk om een militaire structuur in Azië op te bouwen om de belangen te beschermen of handel met de lokale bevolking af te dwingen. De handel in producten als specerijen, koffie, textiel en porselein dwong ze vaak met geweld af. De compagnie stortte zich daarnaast in militaire campagnes om de Portugezen te verdrijven.

Minder bekend is dat in gebieden onder het VOC-imperium ook slavernij en slavenhandel voorkwam. Slaafge-maakten werkten bijna overal: in transport, nijverheid, agrarische productie en op andere plekken.⁹ De slavernij en de slavenhandel in Nederlandse gebieden in Azië was volgens historicus Matthias van Rossum tot ver in de achttiende eeuw zelfs omvangrijker dan het Nederlandse aandeel in de slavenhandel in het Atlantische gebied.¹⁰ Anders dan bij de WIC was deze handel voor de VOC geen

doel op zich, maar meer een middel om de winstgevende productie van bijvoorbeeld de mijnen op Sumatra, de nootmuskaatplantages (perken) op de Banda-eilanden of de groeiende suiker- en andere industrieën rond Batavia te voorzien van goedkope arbeidskrachten, die werkten in een onvrije bezits- en arbeidsverhouding.

Er waren vele Deventenaren direct betrokken bij de handelingen van de VOC. De stad kende verschillende investeerders. Zij zagen de Oost niet met eigen ogen, maar maakten de reizen wel mede mogelijk. Ook waren in het bestuur Deventenaren aanwezig als bewindhebbers, waren er VOC-opvarenden uit Deventer en was er een VOC-schip *Deventer*, vernoemd naar de stad aan de IJssel.

Compagnie van Verre

Voor de oprichting van de VOC waren er enkele directe voorlopers van deze organisatie. In 1594 werd in Amsterdam de 'Compagnie van Verre' opgericht. Het doel van deze compagnie was het vinden van een snellere, gezondere en veiligere route naar de Indonesische archipel dan de Portugese route die destijds werd gebruikt. De Portugezen hadden namelijk het monopolie op de handel in specerijen uit het oosten, zoals peper, nootmuskaat en kruidnagel. Deze specerijen waren zeer gewild in Europa en hadden een hoge marktwaarde.

Onder de negen welvarende kooplieden die in Amsterdam samen deze eerste Compagnie oprichtten was



De vloot van de Eerste Schipvaart, onder leiding van Cornelis de Houtman, voor de kust van Bantam op het eiland Java, 1596. (Rijksmuseum, Amsterdam)

Hendrick Hudde (?-1596).¹¹ Zijn ouders waren geboren en getogen in Deventer en hij trouwde daar met Geertruyd van Marckel. Bovendien had de familie Hudde nauwe banden met de tevens uit Deventer afkomstige (en inmiddels in Amsterdam woonachtige) familie Reefs/Revius. Een van hen was Jacob Revius (Deventer, 1586-Leiden, 1658), de later bekende dichter, theoloog en geschiedschrijver.

De Compagnie van Verre organiseerde de 'Eerste Schipvaart', de expeditie die het startsein vormde voor de Republiek als koloniale grootmacht. Onder hen was ook de oom van Revius, Berent Heynck (geb. Deventer) geheten. Hij was de zoon van Johan Heynck (Deventer?, 1525-ca. 1615), burgemeester en raad van Deventer.¹² In april 1595 vertrok de expeditie onder leiding van Cornelis de Houtman met vier schepen van de rede van Texel richting Azië. Berent Heynck was commies (secretaris) op het schip de *Mauritius* en tevens de rechterhand van expeditieleider De Houtman. Er zijn veel documenten over deze eerste expeditie, mede ondertekend door Heynck, terug te vinden in het Nationaal Archief.¹³

Ondanks goede voorbereidingen verliep de reis van de vloot met veel conflicten en een groot verlies van mensenlevens. Slechts één derde van de opvarenden keerde op 14 augustus 1597 terug in de Republiek. Heynck zou zelfs Mauritius niet bereiken, want op 26 juni 1596 stierf hij binnen twee dagen aan 'den rooden loop ende een cortse' op Bantam in Indonesië. Volgens Revius werd zijn overlijden 'algemeen betreurd, zowel wegens zijn beschaafde manieren en karakter, als wegens zijn bijzondere kennis van de zaken en de handel in die streken'. Voor de kust van Bantam werden twee kleine eilandjes waar Heynck een zeemansgraf kreeg, naar hem vernoemd met de naam 'Barents Eylanden'.¹⁴

Investeerders

Deze eerste expeditie en de handelsmissies die daarop volgden, leidden uiteindelijk in 1602 tot de oprichting van de VOC. De organisatie van de VOC bestond uit een hoofdbestuur, de Heren Zeventien, die zes min of meer zelfstandige Kamers vertegenwoordigden. Naast Delft

hadden Amsterdam, Zeeland, Rotterdam, Hoorn en Enkhuizen allemaal hun eigen Kamer. De Kamers werden vooral door vooraanstaande regentenfamilies bezet die eveneens lid waren van de stedelijke bestuurscolleges.

Op aandringen van burgemeester en bergenvaarder Dirck Sticke (1550-1619) probeerden diverse Deventenaren in 1602 een eigen VOC-Kamer op te richten.¹⁵ Dirck Sticke was afgevaardigde namens de Staten van Overijssel in de Admiraliteit van Amsterdam en had de oprichting van de VOC van nabij meegemaakt. Verder gaf hij leiding aan de activiteiten van het familiebedrijf in Deventer en Bergen.¹⁶

Hij was met een bedrag van 20.000 gulden de grootste investeerder van Deventer. De andere investeerders waren onder meer de Deventer burgemeesters Otto Roeck (9.100 gulden), Hans van Campen (4.200 gulden) en Dirryck en Johan Heynck (1.950 gulden), wiens zoon was omgekomen bij de Eerste Schipvaart. De kleinste investeerder was Jan Heegheman, een 'dienaer' van Otto Roeck met een bedrag van 75 gulden.¹⁷ Samen kwamen tot een investeringsbedrag van 49.475 gulden, wat niet voldoende was voor het oprichten van een eigen Kamer.¹⁸ De stad werd zodoende bij de Kamer Delft ondergebracht.

Bewindhebbers

Om steun voor verlenging van het VOC-octrooi in 1623 te verwerven en om een breder toezicht op de subsidies van de Staten-Generaal te hebben, kregen ook de gewesten waar geen Kamer was gevestigd een kans om een 'buitengewone bewindhebber' te benoemen. De Staten van Overijssel kregen bij een volgende VOC-octrooiverlenging ook zo'n bewindhebberspositie. Eerst in de Kamer Enkhuizen en later in de Kamer Delft.

De bewindhebberspositie werd in de Staten bij toerbeurt verdeeld onder de steden Zwolle, Deventer en Kampen en de ridderschappen Salland, Twente en Vollenhove. De bewindhebberspost was aantrekkelijk. In de relatief kleine Kamer Delft ontving de bewindhebber 1.200 gulden per jaar.¹⁹ Bijkomende voordelen waren sinds 1648 een reiskostenvergoeding en een jaarlijkse portie specerijen.²⁰

De bewindhebbers hadden vooral tot taak de belangen van het gewest Overijssel te behartigen. In 1740 bijvoorbeeld kocht Overijssel voor 15.451 gulden een half aandeel



Porseleinen bord met een stadsgezicht van Deventer dat deel uitmaakt van een servies van 435 delen dat de VOC rond 1774 als geschenk gaf aan stadhouder Willem V van Oranje. (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort)

in de VOC, wat het recht gaf om toegelaten te worden tot de vergaderingen van de Heren Zeventien. Het bedrag werd gefinancierd uit de opbrengsten van het zogeheten roedengeld, een belasting op turfafgravingen in het Land van Vollenhove.²¹ Of de Overijsselse bewindhebbers ook directe invloed hadden is moeilijk vast te stellen. Het zou wel zo zijn dat 'de kandidaat uit Overijssel nooit in Delft verscheen en slechts zijn salaris inde'.²²

Tijdens de periode van de VOC zijn drie burgemeesters uit Deventer namens de Staten van Overijssel tot bewindhebber benoemd. De eerste was in 1644 burgemeester Sybert van Boekholt (? – 1666). Hij werd door de Staten van Overijssel in de Kamer Enkhuizen benoemd.²³ Hij was de zoon van burgemeester Johan van Boekholt en burgemeestersdochter Anna Voet.

Later in de achttiende eeuw werden Hendrik Gerhard Jordens (1713-1781) en Gerhard David Jordens (1734-1803) voor de Kamer Delft benoemd. Hendrik Gerhard Jordens werd in 1713 vermoedelijk geboren in Deventer en was er verschillende jaren actief als burgemeester. Het is onduidelijk wanneer hij tot bewindhebber werd benoemd. Hendrik was tot 1748 bewindhebber en werd opgevolgd door Arend Sloet tot Warmelo junior uit Kampen.²⁴

Gerhard David Jordens (1734-1803) werd geboren in Deventer uit een patriciërsgezicht. Hij ging van 1750 tot 1753 naar het Deventer Athenaeum Illustre, waarna hij zijn studie rechtsgeleerdheid in Leiden voltooide. In 1760 werd hij lid van de Gezworen Gemeente, te vergelijken met de huidige gemeenteraad, en in 1771 werd hij gekozen tot burgemeester van Deventer. In 1778 werd Gerhard door de Staten van Overijssel in de Kamer van Delft tot bewindhebber benoemd. Dat is hij één jaar geweest.²⁵

Op 16 februari 1778 werd Jordens door Prins Willem V 'van Orange' aangesteld als gecommiteerde van Overijssel in de VOC en namens de Staten afgevaardigde in de Staten-Generaal. De aanstellingsakte luidde: 'Zijne hoogheid heeft goedgevonden bij deeze aan te stellen en te Committeeren tot Ordinaries gecommiteerden in de Oostindische Compagnie, wegens de Provincie van Overijssel, uit de Stadt Deventer, voor den tijd van een en een halv jaar (...) Mr. Gerrit David Jordens.'²⁶ In 1801 werd Gerhard Jordens benoemd tot lid van het nieuw opgerichte Hoge Nationale Gerechtshof in Den Haag, welke betrekking hij tot zijn dood vervulde.

VOC-schip Deventer

Er was ook een VOC-schip met de naam *Deventer*. Dit schip werd in 1629 gebouwd voor de Kamer van Amsterdam op een werf in Amsterdam. Het is goed mogelijk dat daarbij hout werd gebruikt van de Deventer Houtmarkt. >> *Zie het thema 'Koloniale handel'*. Het schip vertrok op 28 december 1629 vanaf Texel. Bij vertrek bestond de vloot, onder leiding van Aert Gijsels (ca. 1593-1676), uit de schepen *Amboina*, *Brak*, *Deventer*, *Hof van Holland*, *Leeuwarden*, *Middelburg* en *Nijmegen*. De vloot kwam na 7,5 maand varen aan bij de verversingspost op Kaap de Goede Hoop om na een maand weer verder te varen richting Batavia. Er zijn enkele brieven bewaard gebleven over de reis van de *Deventer*. De opvarenden werden geteisterd door scheurbuik en dorst, wat Gijsels deed besluiten om in juli 1630 vers water te halen aan de Braziliaanse kust bij Cabo Frio. De bemanning werd daarbij door een onder Portugees commando staande groep Indianen overvallen, die erin slaagde om 110 bemanningsleden, 'soo soldaten als varent volck' te doden.²⁷

Op 8 maart 1631 voer het schip onder leiding van Klaas Jansz. Bruin vanaf Batavia terug naar de Republiek. Na een tussenstop bij Kaap de Goede Hoop, zou de *Deventer* begin oktober de Republiek bereiken. Het schip leed echter schipbreuk voor de kust van Texel, bij het (voormalige) eiland Wieringen. 'Maar de meeste manschappen en handelswaren zijn gered, en slechts zes of zeven opvarenden zijn door de golven verzwolgen.' Ook werden 'een zeer groot aantal aromatische en geneeskrachtige stoffen, ofwel drogerij, fijn linnen, porselein en andere dingen' gered. Begin november werden er diverse producten van de vloot, waaronder van de *Deventer*, in Amsterdam verkocht: 'ronde en langwerpige peper, kruidnagel, nootmuskaat foelie, verschillende soorten lak, ingemaakte gember, salpeter, fijn linnen, percale (katoen), benzoë, diamanten, bezoarstenen, indigo.'²⁸ Stuk voor stuk producten afkomstig uit gebieden waar slavenarbeid werd ingezet bij de teelt, productie en verwerking van deze goederen.

VOC-opvarenden

De VOC had in de zeventiende en achttiende eeuw bijna een miljoen mensen uit heel Europa in dienst. Ongeveer de helft van het personeel kwam uit het eigen land. De VOC hield haar personeelsadministratie nauwgezet bij in zogenoemde scheepssoldijboeken, waarin per vertrek-



Het uitzeeilen van een aantal Oost-Indiëvaarders. Schilderij door Hendrick Vroom, ca. 1600-1630. (Rijksmuseum, Amsterdam)

kend VOC-schip een lijst van opvarenden werd genoteerd. Over de periode 1699-1794 is een database van deze administratie beschikbaar via het Nationaal Archief. Hierdoor is bekend dat gedurende de achttiende eeuw ruim 7.000 VOC-opvarenden uit Overijssel kwamen, waarvan bijna een kwart uit Deventer. Om precies te zijn waren er in deze periode 1.730 Deventer VOC-opvarenden.²⁹

Verreweg de meeste daarvan, 737 personen, waren in dienst als soldaat of adelborst. Zij hadden in principe geen taken aan boord, maar gingen naar Azië om daar de Nederlandse vestigingen te bewaken en te verdedigen. Zij werden tijdens de reis slechts beperkt ingezet. Er was een hoog sterftecijfer onder de soldaten, zowel aan boord als eenmaal aangekomen in Azië. Zo vertrok de Deventenaar Jan Bensing, ook wel Bentsink, in 1713 als soldaat met het schip *Middelwoud* naar Azië. Aan boord bezat hij onder andere 'een bultsak, een deken en een hangmatte'. Hij overleed in 1719 in Semarang, waar zijn kist met eigendommen, waaronder 'een halfverslete bruijne lakensze rok', 'een oud hemd' en 'een oude swarte hoed', bij opbod werd verkocht.^{29a}

Het fluitschip *Landskroon* vertrok op 12 juli 1737 onder leiding van schipper Lambert van Schagen met aan boord 116 zeelieden, 60 soldaten, 10 ambachtslieden en 8 passagiers. Een van de soldaten was de Deventenaar Willem Dirksz. Het schip meerde na tussenstops op het Kaapver-

dische eiland Santiago en Zuid-Afrikaanse Kaap de Goede Hoop op 31 augustus 1738 af in Batavia. Dirksz zou de kust van Batavia nooit aanschouwen, want hij overleed op 26 juli 1738.³⁰ Er was overigens nog een Deventenaar aan boord van het schip *Landskroon*. Claas Hoogers trad op 12 juli 1737 in dienst van de VOC als adelborst, de rangbenaming van militairen die tot zeeofficier werden opgeleid. Bijna een jaar na aankomst in Batavia, vertrok *Landskroon* op 1 mei 1739 weer van Batavia richting het vaderland. Het schip met 90 opvarenden aan boord leed echter schipbreuk tussen Ceylon en de Kaap. Claas Hogers werd op de vertrekkdatum van het schip geregistreerd als overledene. Hij werd 21 jaar.³¹

Naast soldaten en adelborsten bestond het merendeel van de opvarenden uit het lager scheepsvolk. Zo waren er van de 1.730 opvarenden uit Deventer 295 matrozen in dienst van de VOC, 112 busschieters (bedienden van het geschut), 87 hooplopers (ongeoefende matrozen) en 88 jongmatrozen. En dan waren er nog andere functies aan boord die in minder grote aantallen bekleed werden. Abraham Reeveerman was bijvoorbeeld trompetter in dienst van de VOC, Machiel Hopman had als zeilmaker de zorg voor het onderhoud en herstel van de zeilen, Gerrit van Lottum was als bottelier verantwoordelijk voor voeding en drinkwaren en Bernardus Kloesman hielp als onderscheepstimmerman de opperscheepstimmerman.³²

Compagniespoëzie

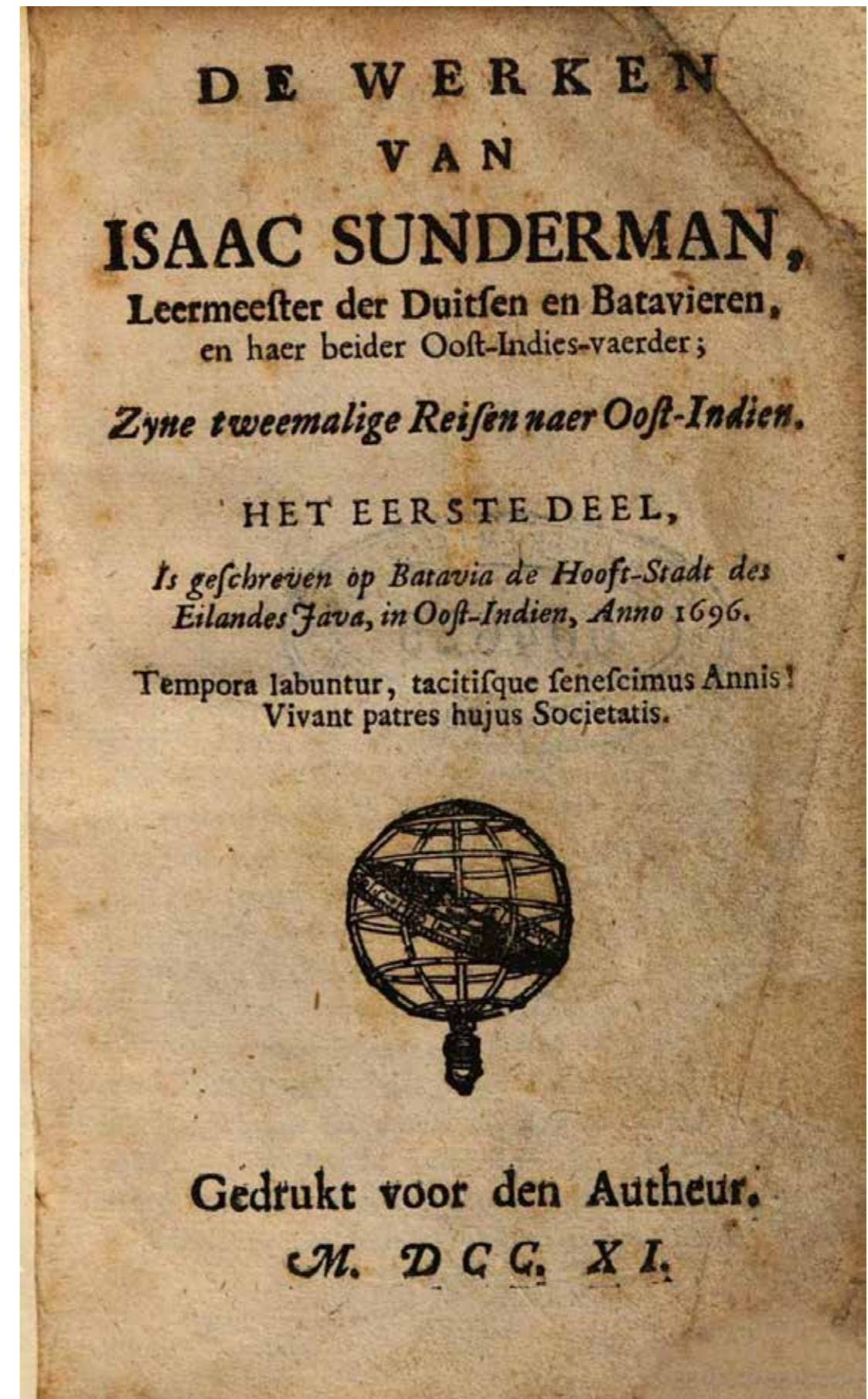
Het ziekte- en sterftcijfer aan boord van de schepen was hoog, onder andere vanwege slechte omstandigheden en gebrekkige hygiëne aan boord. Veel opvarenden overleefden de zeereis niet. Zij die dat wel deden, kwamen vol verhalen terug. Een van hen was Isaac Sunderman (Langenberg, 1661-Deventer, 1723) die zelfs twee reizen maakte naar Nederlands-Indië. In juni 1693 vertrok hij met de *Bantam* als adelborst (soldaat) naar Batavia. Hij was opgeleid tot predikant en werd in 1694 aangesteld als tweede leermeester van de Neder-Duitse geloofsgemeente in Batavia. In 1698 keerde Sunderman als ziekenbezoeker of ziekentrooster op de *Schoondijk* terug naar de Republiek. Twee jaar later trad hij opnieuw in dienst van de VOC. Nu voer hij als adelborst met de *Ilpendam* naar Kaap de Goede Hoop en vervolgens met de *Diemen* naar Batavia. Twee maanden na aankomst werd hij in juni 1701 door de kerkenraad aangesteld als ziekenbezoeker. Sunderman bleef ditmaal acht jaar in Oost-Indië en keerde met de *Baarzande* in december 1709 terug naar de Republiek. Daar kocht hij zich in Deventer in bij het Heilige Geest of Grote Gasthuis, waar hij tot zijn overlijden in 1723 zou blijven wonen.³³

Zijn reiservaringen en indrukken van Oost-Indië legde Sunderman vast in een boekwerk dat in 1711 verscheen onder de titel 'Zyn geschriften. Zyn tweemaalige reizen naar Oost-Indien'. Hoewel latere literatuur kritisch was over zijn werk, geeft het wel weer hoe het geweest moet zijn voor de soldaten om terecht te komen in een totaal onbekende wereld vol vruchten, specerijen en mensen van allerlei afkomst. Maar het laat ook zien hoe er werd neergekeken op mensen van kleur. Sunderman schreef in een van zijn gedichten: 'De Heiden woonen als de Sweyne, van Bamboesen in hutten alleyn. Zy hebben nooit gesien het Land, daer Japhets staet ons is bekend. Chams geslacht seer stout geboren, is hier in swarter verf verkoren. Doch swarter ook elender is, dien Christus nooit geboren is.'³⁴

In de zogenoemde 'compagniesliteratuur' werden inheemse volkeren vaak vergeleken met de nazaten van Cham in het Oude Testament, die vanwege hun huidskleur vervloekt zouden zijn. Deze theologische benadering gaf de VOC en de WIC een legitiem excuus om mensen van kleur te overheersen, uit te buiten en/of tot slaaf te maken.³⁵ Een systeem waar Sunderman, net als vele andere VOC-opvarenden, deel van uitmaakte.

Bovenstaande voorbeelden tonen aan dat de stad Deventer vanaf het begin betrokken was bij de (voorlopers van) de VOC. Deventenaren investeerde bijna 50.000 gulden in de Compagnie, door wiens bemoeienis het aantal tot slaaf gemaakten in de gekoloniseerde gebieden in Azië exponentieel toenam. Hoewel de VOC aanvankelijk gebruik maakte van bestaande handelsnetwerken in de Indische archipel, waar al eeuwenlang in mensen werd gehandeld, leidde haar bemoeienis direct tot de uitbreiding van de slavenhandel en systemen van dwangarbeid in Azië. De compagnie maakte onder andere gebruik van slavenarbeid bij de bouw van forten en handelsposten op diverse plekken in Azië. In hoeverre de investeerders in Nederland - en Deventer in het bijzonder - in het begin hiervan op de hoogte waren, is niet duidelijk (en kan onderwerp zijn van verder onderzoek). Feit is wel dat ze door hun investering in de VOC bijdroegen aan de uitbreiding van het slavernijsysteem in Azië en dat de samenleving als geheel profiteerde van de koloniale handel in op slavenarbeid gebaseerde producten. >> *Zie het thema 'Koloniale handel'.*

De ruim 1700 Deventenaren die in de achttiende eeuw met de VOC meevoeren naar Azië, hebben de wijdverbreide aanwezigheid van slavernij met eigen ogen gezien en in veel gevallen zelf ook een actieve bijdrage aan geleverd als slaveneigenaar. >> *Zie het thema 'Oog in oog met slavernij'.* Zij die naar Deventer terugkeerden, zullen thuis hebben verteld over hun ervaringen, waardoor ook 'gewone' Deventenaren op de hoogte moeten zijn geweest van de koloniale praktijk.



Titelblad van 'De werken van Isaac Sunderman, Zyne tweemaalige Reizen naar Oost-Indiën' uit 1711. (Koninklijke Bibliotheek, Den Haag)

2 | Deventer en de West-Indische Compagnie

Bij haar oprichting op 3 juni 1621 kreeg de WIC van de Staten-Generaal het handelsmonopolie over het gehele Atlantische gebied, buiten de Europese wateren. Doel was om het Aziatische succes van de VOC in de West te evenaren. Net als de VOC kreeg de WIC de bevoegdheid om oorlogshandelingen te verrichten bij de kaapvaart en bij de verovering van gebieden die ze vervolgens zelf mocht besturen. Toen de WIC in de jaren 1630 zowel Noordoost-Brazilië als het fort Elmina in het huidige Ghana op Portugal veroverde, begon de Nederlandse betrokkenheid bij de trans-Atlantische slavenhandel.

Het bestuur van de WIC was verdeeld over vijf Kamers: Amsterdam, Zeeland, Maze (Rotterdam), Noorderkwartier (Hoorn) en Stad en Lande (Groningen). Elk van deze Kamers had een aantal bewindhebbers, van waaruit het hoofdbestuur, de Heren Negentien, werd geformeerd. Zij bemoeiden zich vooral met de financiën, de benoemingen van functies overzee en het vaststellen van de equipages voor de goederen- en slavenhandel.³⁶

Net als de VOC kon ook de WIC rekenen op investeringen vanuit Deventer. Al vanaf de oprichting in 1624 was Deventer vertegenwoordigd onder de aandeelhouders, met zowel het stadsbestuur als particuliere burgers van Deventer. De WIC kende daarnaast verschillende bewindhebbers uit Deventer die door het stadsbestuur werden afgevaardigd, of later namens de Staten van Overijssel

zitting namen in de Kamer. Waar de VOC voor zo bekend maar één schip kende met de naam *Deventer*, zijn er drie WIC-schepen bekend die de stadsnaam droegen. Zeker een van deze schepen werd gebruikt voor het vervoeren van slaafgemaakten. Ook onder de bemanning van WIC-schepen bevonden zich Deventenaren, die zo betrokken waren bij de trans-Atlantische slavenhandel.

Investeerders Eerste WIC

In 1624 kregen burgemeesters en raden van Deventer uit Amsterdam een circulaire toegezonden voor inschrijving in het aandelenkapitaal van de Eerste WIC. Burgemeester Thomas Verwer (ca. 1580-1660) zag investeringskansen voor zijn stad. Het stadsbestuur en ondernemende kooplieden brachten binnen een paar weken tijd 110.000 gulden bijeen, waarmee ze deelnamen in de drie jaar daarvoor opgerichte WIC. Door deze inleg kreeg Deventer van stadswege een bewindhebber in de Kamer Amsterdam van de WIC. Thomas Verwer was met een aandeel van 6.000 gulden een van de hoofdinvesteerders. Tegelijkertijd investeerde de stad Deventer 10.000 gulden in de Kamer Maze in Rotterdam, waar Verwer zelf een van de bewindhebbers werd. Zo had de stad een bewindhebber in Rotterdam én in Amsterdam.³⁷

Met de investeringen probeerde Deventer op economisch vlak aansluiting te vinden bij Holland, nadat haar aloude positie als handelsstad door de teloorgang van

het Hanzeverbond en de Tachtigjarige Oorlog behoorlijk was verzwakt. Deventer verwachtte dat het geïnvesteerde kapitaal groot financieel voordeel zou opleveren. Ook waren de bekering van de 'wilde indianen' in de West en de inperking van de macht van de Spaanse koning belangrijke argumenten om aan de WIC deel te nemen. In het voorjaar van 1624 meldden de burgemeesters en raden van Deventer na enig aandringen, 'so die saeke niet langer uytstel sal kunnen lijden', dat de inschrijving was geslaagd.³⁸

Naast voorname investeerders als het Deventer stadsbestuur (6.000 gulden), het Heilige Geestgasthuis (3.000 gulden), Verwer (6.000 gulden) en Van Hemert (6.000 gulden) schreven ook gewone Deventenaren zich in. Een vijfde van de inleggenden kwam van kleine ambachtslieden zoals bakkers, koperslagers en speldenmakers.³⁹ >> *Zie bijlage 1 voor een volledig overzicht van investeerders.* Het Deventer investeringsbedrag van 110.000 gulden was in 1623 goed voor bijna vier procent van het totale aandelenkapitaal van de Kamer Amsterdam.⁴⁰ In tegenstelling tot wat de Deventenaren en vele andere investeerders in de WIC hadden verwacht, vielen de dividendpercentages,

op een aantal gunstige jaren na, behoorlijk tegen. Vaak werd er helemaal niets uitgekeerd. De financiële problemen van de WIC werden deels veroorzaakt doordat de organisatie aanzienlijke vloten financierde voor aanvallen op Spaanse en Portugese bezittingen, wat enorme kosten met zich meebracht. Toen de WIC in 1674 geconfronteerd werd met ernstige financiële problemen en niet langer in staat was haar schulden af te lossen, werd het bedrijf ontbonden.

Bewindhebbers Eerste WIC

Elke WIC-Kamer had eigen bewindhebbers. Het aantal varieerde in de tijd, maar de Kamer Amsterdam had er in de hoogtijdagen ongeveer 30 tot 35. De bewindhebbers waren belast met de uitvoering van beslissingen van de Heren Negentien en hadden de verantwoordelijkheid voor de dagelijkse bedrijfsvoering van de WIC. Dit omvatte het organiseren van handelsreizen en expedities, het aangaan van handelsovereenkomsten, het bouwen en onderhouden van handelsposten en forten en het verdedigen van de belangen van de WIC in de West-Indische gebieden. Daarnaast waren de bewindhebbers

Het West-Indisch Huis was tussen 1626 en 1656 de zetel van de Amsterdamse Kamer van de West-Indische Compagnie. (Foto: S. Sepp)





Portret van Gijsbert van Hemert met zijn tweede vrouw en de kinderen uit zijn beide huwelijken. (RKD, Den Haag)

verantwoordelijk voor het beheer van de financiën en de personeelszaken.

De bewindhebberspositie is gedurende de Eerste WIC ingenomen door respectievelijk de Deventer burgemeesters Johan van Hemert (? -1634), zijn oudste zoon Gijsbert van Hemert (1590-1656), Jan van Gesscher (1605-1656) en Jan van Duren (1613-1687). De Amsterdammer Pieter Jansz Blauhaen heeft tussendoor de belangen van Deventer in de WIC behartigd.

Doorstart Tweede WIC (1674-1791)

Bij de ontbinding van de oude Compagnie werd direct in 1674 een doorstart gemaakt, waarna de organisatie zich voornamelijk richtte op slaven- en goederenhandel in plaats van op oorlogsvoering en kaapvaart. Deze zogeheten Tweede West-Indische Compagnie zou tot 1791 blijven bestaan.⁴¹ Voor de doorstart naar de Tweede WIC was de nominale waarde van het Deventer aandelenkapitaal gekrompen van 110.000 naar 16.500 gulden.⁴² Verder konden aandelenbezitters hun aandelen voor 15% van de nominale waarde omzetten in nieuwe aandelen, mits zij

4% van de oude waarde als 'bijlage' hadden gestort.⁴³

Burgemeesters en Raad in Deventer namen bij de start van de Tweede WIC een afwachtende houding aan. De toenmalige stadssecretaris Joan Rouse en burgemeester Cornelis Vos werden in 1676 naar Amsterdam afgevaardigd 'omme sich van den tegenwoordigen toestandt' van de West Indische Compagnie te informeren.⁴⁴ Rouse en Vos zullen niet bijzonder positief zijn teruggekomen van hun bezoek aan Amsterdam. Er werd besloten geen verdere investeringen te doen in de Tweede WIC.⁴⁵ De cameraarsrekeningen tonen dat de aandelen die Deventer in de achttiende eeuw bezat, nog slechts een totale waarde hadden van 977 gulden. Dit kapitaal leverde na aftrek van kosten 86 gulden aan dividend op.⁴⁶ Met dit geringe kapitaalbezit verviel het recht op een eigen bewindhebberspositie.

Bewindhebbers Tweede WIC

Het Deventer stadsbestuur voelde zich tekort gedaan toen niet een Deventenaar maar de Zwolse burgemeester Johan Hendrik Krull (1627-1693) in 1677 als eerste bewind-

hebber voor de Staten van Overijssel in de Tweede WIC werd benoemd. Deventer had tenslotte al veel geld in de WIC geïnvesteerd.⁴⁷

Uit Deventer was Frans Cuper van Holthuijsen de eerste bewindhebber die in 1699 voor de Tweede WIC (1674-1791) door de Staten van Overijssel in de Kamer Amsterdam werd benoemd. De bewindhebberspositie werd in de Staten gedeeld met de steden Zwolle en Kampen en de ridderschappen Salland, Twente en Vollenhove. Na Cuper van Holthuijsen zijn in verschillende perioden nog twee burgemeesters uit Deventer benoemd in dezelfde positie, te weten Jacob Johan Fokking en Jan van Suchtelen van de Haere.⁴⁸

Frans Cuper van Holthuijsen

Frans Cuper van Holthuijsen (1636-1726) werd geboren in Deventer en doorliep daar het Athenaeum Illustre, waarna hij rechten studeerde aan de universiteiten van Utrecht en Groningen. In 1658 werd hij op 22-jarige leeftijd advocaat.⁴⁹ In 1662 trouwde hij in Zutphen met Johanna Margaretha van Münster (1642-1722) met wie hij acht kinderen kreeg. Hij was actief in verschillende openbare functies zoals weidegraaf, timmer- en artilleriemeester en burgemeester. Van 1678 tot 1681 vertegenwoordigde hij de Staten van Overijssel in de Admiraliteit op de Maze in Rotterdam.⁵⁰ Vervolgens was hij van 1681 tot en met 1687 geëmployeerd in de Raad van State.⁵¹

In 1699 werd Frans Cuper van Holthuijsen op drieënzestigjarige leeftijd namens Deventer bewindhebber van de Staten van Overijssel in de West-Indische Compagnie. Deze functie bekleedde hij tot en met 1711.⁵² Tijdens zijn bewindhebberschap bezocht Cuper Holthuijsen verschillende vergaderingen van de Heren Tien. Zijn belangrijkste taak was het behartigen van (financiële) belangen van de provincie Overijssel. Hij behartigde overigens ook zijn eigen belangen: hij wilde toestemming voor verlenging van het octrooi namens de provincie Overijssel pas verlenen als de bewindhebber van Overijssel net als de bewindhebber van Gelderland met 'een hele' provisie in plaats van met 'een halve' zou worden beloond.⁵³

Ook maakte Cuper van Holthuijsen, net als veel andere bestuurders, van de gelegenheid gebruik om veroordeelden naar de koloniën te sturen. Deze werden vaak ingezet als arbeidskrachten op de plantages of als soldaten in het leger van de WIC. Zo schreef hij in 1706 een aanbe-

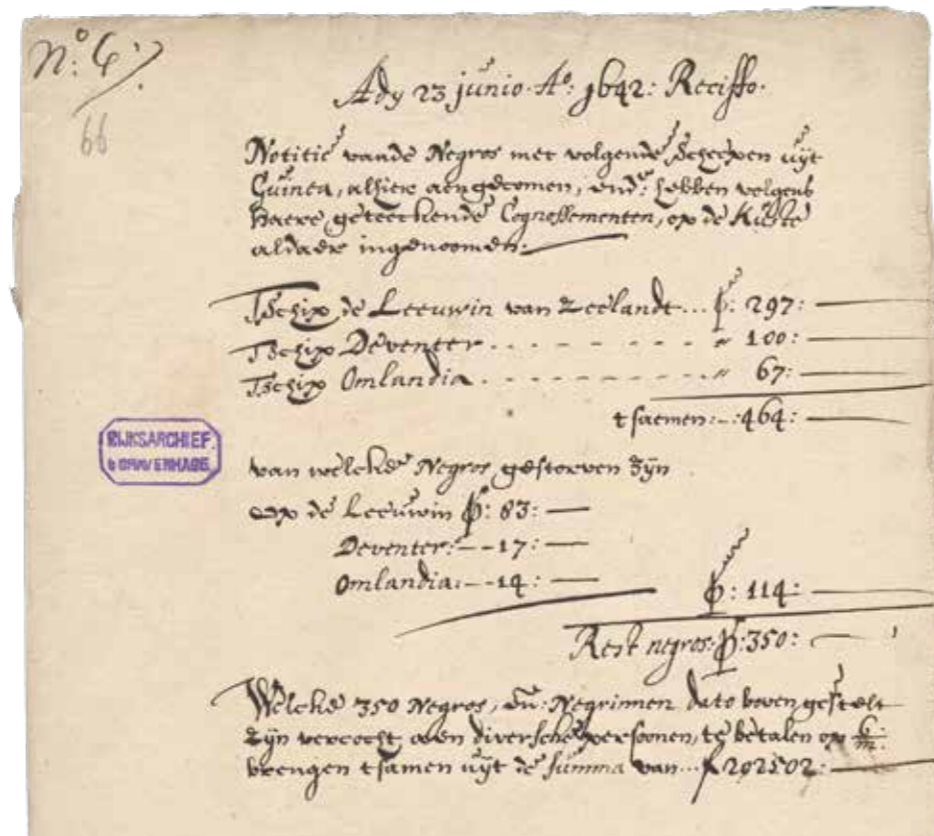
velingsbrief naar de Heren Tien met het verzoek om een gedetineerde die kuiper was van beroep, in dienst van de compagnie aan te nemen: 'De heeren Bewinthebbere alhier de goetheid gelieven te hebben omme eenen Gerret van Steenbergens wegens eenige gepleegde feitelikheden gedetineert in het Rasphuijs binnen dese stad, in den dienst vande Comp(agnie) aan te nemen, ende met de eerste schepen na De Westindien te senden sijnde de voors(chreven) persoon alleen 23 jaren out, fris, sterck ende daar en boven een kuipper van sijn ambagt ende also seer bequaam om als soldaat en in andere Occasien tot den dienst van de Comp: geemploy(eerd)'.⁵⁴ Dit verzoek werd ingewilligd.

Naast een jaarlijks dividend kreeg Frans Cuper van Holthuijsen als bewindhebber een percentage over de winst. Aangezien lang niet elk jaar dividend werd uitgedeerd en de winstuitkeringen over het algemeen laag waren, leverde het bewindhebberschap financieel niet veel extra's op. Het voordeel voor de WIC-bewindhebbers lag eerder in de status en het netwerk dat deze functie met zich meebracht.

WIC-schepen Deventer

Deventer was niet alleen betrokken bij de maritieme activiteiten van de WIC door middel van geld en bestuurders, maar ook in letterlijke zin. Zo waren er voor zover bekend drie WIC-schepen met de naam Deventer. De WIC liet vanaf 1626 haar schepen bouwen op een scheepswerf aan het Rapenburg in Amsterdam, waarbij voornamelijk Münsters hout van de Deventer Houtmarkt werkt gebruikt. >> *Zie het thema 'koloniale handel'*. Waarschijnlijk zijn alle drie de schepen daar gebouwd. Er bestaat weinig duidelijkheid over de procedure rond de naamgeving van Compagnieschepen, maar het aandeel van de stad Deventer in de Kamer Amsterdam van de WIC zal zeker een rol hebben gespeeld.⁵⁵

Rond 1630 begonnen de Nederlanders zich systematisch en op grote schaal bezig te houden met de trans-Atlantische slavenhandel. De WIC veroverde de Braziliaanse stad Recife met de omliggende suikerplantages op de Portugezen. Voor het verbouwen en verwerken van het suikerriet werden tot slaaf gemaakt uit Afrika ingezet.⁵⁶ In 1628 ging een eerste WIC-schip *Deventer* van de Kamer Amsterdam met 33 soldaten aan boord voor kaapvaart naar Brazilië. Dit schip was onderdeel van een



Cargalijs met informatie over de slaafgemaakten aan boord van het schip *Deventer*, 1642. (Nationaal Archief, Den Haag).

vloot van in totaal twaalf schepen. Het schip verging in 1632.⁵⁷ In 1636 vatte het tweede schip *Deventer* vlam en brandde af bij vertrek uit de Republiek. In de periode vanaf 1639 heeft een derde schip *Deventer* verschillende reizen gemaakt naar Afrika en Brazilië. Nader onderzoek is noodzakelijk om meer dan enkele details over deze reizen toe te kunnen lichten. Wel is bekend dat dit derde schip onderdeel uitmaakte van de vloot die onder luitenant-admiraal Maarten Harpertszoon Tromp in 1639 de zeeslag bij Duins leverde en een beslissende overwinning op de Spanjaarden behaalde, waarna de Nederlanders diverse Spaanse koloniën aanvielen. *Zie de afbeelding op pagina 54.* En in 1642 meerde de *Deventer* in Recife af met 83 slaafgemaakten aan boord die uit Guinee kwamen. Er waren in totaal honderd slaafgemaakten ingescheept, wat betekent dat onderweg zeker 17 mensen waren overleden.⁵⁸ De opvarenden van de *Deventer* arriveerden rond 21 februari 1643 weer in de Republiek.⁵⁹

WIC-opvarenden

De archieven van de WIC bevatten ook veel informatie over de opvarenden van de WIC-schepen en hun herkomst. Het Stadsarchief Amsterdam ontwikkelt op dit

moment een database met WIC-opvarenden.⁶⁰ Over opvarenden afkomstig uit Deventer is nu nog weinig bekend, al zijn er enkele namen te achterhalen via andere databases. Zo is er een database van personeel bij de WIC over de periode 1638-1642, waar onder de 4041 ingevoerde personen acht Deventenaren zijn. Barend Lambertsz was als kuiper, Thijs Grever als bootsgezel (matroos), Gerrit Jansz Aerlinck, Jan Barentsz, Willem Barentsz, Wijnandt Henricsz en Derck Sijmoen als soldaat en Johan Brandt was als commandeur over de soldaten in dienst van de WIC.⁶¹

Tussen 1649 en 1654 werden door de WIC ruim 6.000 militairen uitgezonden naar Brazilië. Nederlands-Brazilië, officieel Nieuw Holland, was van 1630 tot 1654 een Nederlandse kolonie in Zuid-Amerika. Er is geen volledige lijst van uitgezonden militairen bewaard gebleven, maar van deze 6.000 waren er volgens de index van het Nationaal Archief 21 militairen afkomstig uit Deventer. Onder hen waren Theunis Nickingh en Jan Westerburch die op 15 april 1649 sneuvelden bij de slag bij Guarapes.⁶² Guarapes ligt in de buurt van Recife waar in 1642 het derde WIC-schip *Deventer* afmeerde.

Uit een database van de soldijboeken van de WIC op

Curaçao over de periode 1675-1792, komen uit de 3.429 ingevoerde personen 15 Deventenaren naar voren. Onder hen zijn tien soldaten, matroos Joost Vis, sergeant Gerrit van Utrecht en de drie ruiters Jan Munninck, Wouter Jansz en Jan van Ree. De laatste twee kwamen pas op Curaçao in dienst van de WIC.⁶³

In de archieven van de WIC, waarvan de HTR-transcripties doorzoekbaar zijn gemaakt door historicus en programmeur Gerhard de Kok, duiken ten slotte tussen 1676 en 1793 nog 20 andere namen op van in Deventer geboren mannen.⁶⁴ Sommigen deden dienst aan boord van een WIC-schip, maar de meesten waren gestationeerd op een van de forten van de WIC aan de kust van West-Afrika. Zo moest Henrik Besling in 1703 als 'constabel' de kanonnen op het fort Elmina voor de kust van Ghana bedienen.⁶⁵ Dit fort vormde het centrum van de slavenhandel van de WIC. Francois Rempelaar ging net als Besling in 1697 in dienst en werd in 1706 van het fort bij Apam (ook in Ghana) naar Elmina gestuurd.⁶⁶ Rempelaar,

die zich inmiddels had opgewerkt van assistent tot commissaris (secretaris), overleed op 27 maart 1707 in Elmina.⁶⁷ Een jaar later woonde Rempelaars moeder, Neeltje Francke, twee maal de vergadering van de Kamer Amsterdam bij om zijn nalatenschap en nog openstaande salaris te ontvangen.⁶⁸ Rempelaar liet daarnaast 144 gulden na aan 'de armen der stad Deventer'.⁶⁹ Het verhaal van Jan Franken, die diende op forten bij Butre en Axim, komt nog aan bod. >> *Zie het thema 'Oog in oog met slavenhandel en slavernij'.*

Deze opsomming van namen en aantallen is vrij willekeurig. Het is lastig te duiden of het aantal Deventenaren dat in dienst ging bij de WIC relatief laag was, of dat er in de geïndexeerde stukken toevallig weinig Deventenaren vermeld staan. Een systematisch onderzoek met behulp van de database die op dit moment ontwikkeld wordt, levert waarschijnlijk nog veel meer namen, feiten en verhalen op van Deventenaren die betrokken waren bij de slavenhandel en slavernij in de West.



Aangezicht van Fort Elmina uit Atlas van der Hem, ca. 1665-1668.

3 | Oog in oog met slavenhandel en slavernij

Slavenhandel en slavernij waren wijdverspreid en geaccepteerd in zowel de trans-Atlantische wereld, als in het gebied van de Indische Oceaan en de Indonesische archipel. De trans-Atlantische driehoekshandel tussen Europa, Afrika en Amerika stond aan de basis van de koloniale economie waar de West-Europese mogendheden zich mee verrijkten. Vanuit West-Europa voeren schepen vol met wapens, buskruit, drank en textiel naar Afrika. Daar werden deze goederen geruild of verkocht voor onder meer goud, ivoor en tot slaaf gemaakte Afrikanen. De slaafgemaakten werden verscheept naar (Noord- en Zuid-) Amerika en het Caribische gebied en werden daar verhandeld om dwangarbeid te verrichten. Vervolgens keerden de schepen weer terug naar Europa met goederen van de plantages, zoals suiker, koffie, katoen, cacao of tabak.

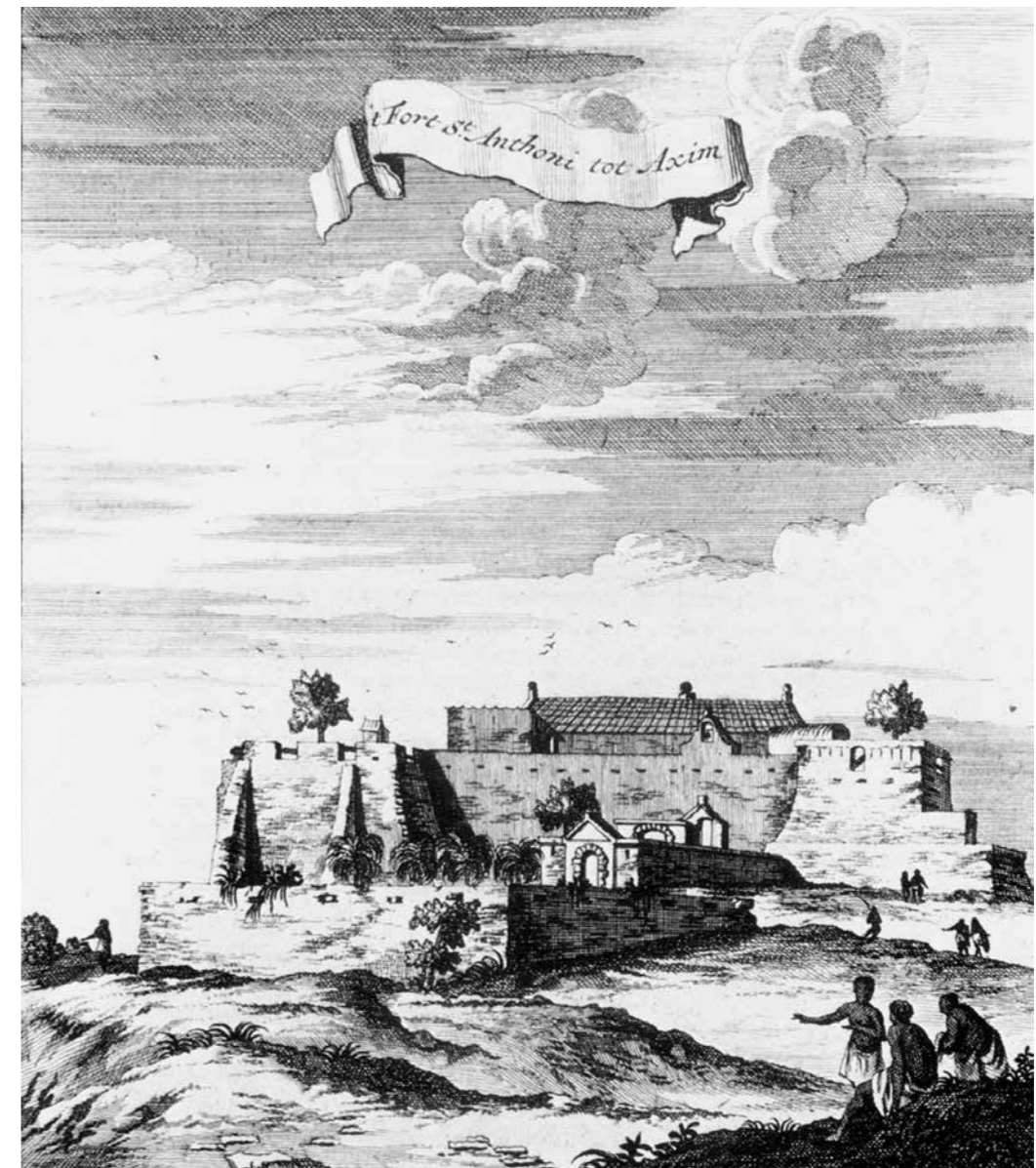
Wat veel mensen niet weten, is dat er in de zeventiende en achttiende eeuw ook grote aantallen slaafgemaakten werden vervoerd naar VOC-gebieden. Er was een groot slavenhandelsnetwerk waarin niet de VOC, maar juist haar dienaren en andere Europese en Aziatische handelaren een belangrijke rol speelden. Bovendien hadden compagniesdienaren en andere particulieren vaak ook slaafgemaakten in bezit. Slavenhandel en slavernij waren in Azië wijdverspreid; slaafgemaakten leefden en werkten op verschillende plaatsen en in en rond VOC-steden

ontstonden levendige markten waar tot slaaf gemaakte personen werden verkocht.⁷⁰

Kolonisten stonden dus niet alleen met grote regelmaat letterlijk oog in oog met slaafgemaakten, maar maakten zelf op enige wijze ook actief deel uit van het systeem van slavenhandel en slavernij. Zo waren er tal van handelaren, zeelieden en soldaten die betrokken waren bij de handel in tot slaaf gemaakte personen in zowel de Atlantische als de Aziatische gebieden. Ook in de context van slavenveilingen en de plantage-economie waren Deventenaren betrokken. Vaak werden met de koloniale inkomsten hun families in Deventer (mede) onderhouden of profiteerden hun nazaten ervan. Bovendien deelden deze individuen vanuit de kolonie vaak lief en leed met hun familieleden thuis. Ook de achterblijvers in Deventer kregen op deze manier inzicht in de ervaringen en gebeurtenissen van het koloniale leven overzee, waar tot slaaf gemaakten vaak een integraal onderdeel van waren.

Van soldaat tot planter Afrika

Voor het opkopen en verzamelen van mensen voor de slavenhandel had de WIC een aantal forten in bezit langs de kust van West-Afrika. Meerdere Deventenaren waren in dienst van de WIC gelegerd op deze forten. Een van hen was de in Deventer geboren Jan Franken. Hij kwam in 1759 met het schip *'t Guineese Welvaaren* naar Ghana, en vervulde er tot aan zijn dood in 1785 verschillende



Fort Santo Antonio de Axim in Ghana. De katoenplantage van Deventenaar Jan Franken bevond zich ongeveer op de plek waar Willem Bosman deze litho vervaardigde rond 1701.

functies.⁷¹ Van 1759 tot 1763 was hij als soldaat gelegerd in Fort Batenstein in Butre (Ghana), waarna hij werd overgeplaatst naar Fort Santo Antonio in Axim (Ghana).⁷² Beide forten dienden als tussenstop voor WIC-schepen om voedsel, vers water en andere benodigdheden in te slaan.⁷³ Daarnaast was het fort bij Axim in de achttiende eeuw de plek waar tot slaaf gemaakte mensen onder de Asante (een etnische groep binnen hedendaags Ghana) werden verzameld voor de overtocht naar Amerika. Vele honderden slaafgemaakten verbleven weken tot maanden in Axim, voor ze per schip vertrokken.⁷⁴ In Axim kreeg Franken in 1767 de functie 'rondeganger' (een soort bewaker die 's nachts de tijd moest bijhouden), waarna hij ergens tussen 1767 en 1769 werd bevorderd tot corporaal.⁷⁵

Vanaf 1781 werd Franken 'catoenplanter' in Axim, welke functie hij tot zijn dood op 21 juni 1785 bleef uitvoeren.⁷⁶ De katoenplantage waar hij werkte, werd in de jaren 1750 op een heuvel direct tegenover het fort van Axim gesticht.⁷⁷ Sinds het verlies van het monopolie op de slavenhandel in de jaren 1730, deed de WIC experimenten om te zoeken naar alternatieve inkomstenbronnen. De katoenplantage bij Axim was hier een onderdeel van. Als planter stuurde Franken de tot slaaf gemaakten aan die werkten op de plantage.⁷⁸ In Axim verwekte Franken een zoon, Jan Barendt Franken. Over de moeder is niet meer bekend dan dat ze toebehoorde aan een Akanvolk, aangezien Jan werd omschreven als een 'tapoeyer', een kind van een vader van Europese en moeder van Akan afkomst.⁷⁹ Jan Barendt Franken ging in 1782 net als zijn vader in dienst

bij de WIC.⁸⁰ Deze functie had hij waarschijnlijk te danken aan het feit dat zijn vader van Europese afkomst was. 'Tapoeyers' zouden door hun deels Europese afkomst minder loyaliteit voelen richting het plaatselijke Afrikaanse volk en daardoor zeer geschikt zijn als soldaat.⁸¹

Plantage-administrateur in Demerary

De eerste bestemming voor slaafgemaakten na aankomst in een van de Nederlandse kolonies in Amerika, was de slavenveiling waar werd gehandeld in tot slaaf gemaakten. De kopers waren meestal plantage-administrateurs, die de slaafgemaakten keurden om te zien of ze geschikt waren voor werk op hun plantage en hoeveel ze waard waren. Er werd niet alleen gehandeld in slaafgemaakten die zojuist vanuit Afrika waren gekomen, ook werden door plantage-administrateurs onderling tot slaaf gemaakte personen verhandeld.

Een van deze plantage-administrateurs was de in Deventer uit een tabaksfamilie geboren Laurens Kleijn (Deventer, 1799 – Kring van Dorth, 1887). Hij verkocht slaafgemaakten op de beruchte slavenveiling in Georgetown, de hoofdstad van de kolonie Demerary (tegenwoordig Guyana). Wat een levensbepalende en vernederende gebeurtenis was voor de verkochte slaafgemaakten – zij werden lichamelijk gekeurd en moesten hun leven, familie en vrienden achterlaten, zonder te weten waar ze terecht zouden komen en hoe wreed de nieuwe eigenaar zou zijn – was voor Kleijn een lucratieve onderneming. In 1829 verkocht hij bijvoorbeeld 183 slaafgemaakten voor 354.350 Guyanese gulden, wat in koopkracht gelijk staat aan ongeveer 2,3 miljoen euro.⁸² Hij mocht hier 10 procent van houden als commissieloon.⁸³

Hoewel Demerary in 1815 definitief door Nederland werd afgestaan aan het Verenigd Koninkrijk, waren er nog veel Nederlanders die belangen hadden in de kolonie. Kleijn was er waarschijnlijk terechtgekomen door de connecties die zijn vader als tabaksfabrikant had met de Deventer familie Storm van 's Gravesande, van wie verschillende familieleden belangen hadden in deze kolonie. Deze contacten zullen er ongetwijfeld aan hebben bijgedragen dat Laurens Kleijn, net als drie van zijn broers, in Demerary ging werken op een plantage. De eerste plantage waar Kleijn kwam te werken was vermoedelijk koffieplantage *Groeneveld*.

In zijn functie als 'administrateur' was Kleijn de eind-

verantwoordelijke op de plantage waar zo'n vierhonderd tot slaaf gemaakten werkten. Het geld dat Kleijn verdiende aan slavernij kwam deels direct in Deventer terecht: vanaf 1827 maakte hij jaarlijks zeshonderd gulden over naar zijn ouders in Deventer. Kleijn was niet alleen plantagebeheerder, hij was zelf ook slaveneigenaar. De afschaffing van de slavernij in 1834 in de Britse kolonie leverde Kleijn, die toen weer in Nederland woonde, geld op: hij kreeg ter compensatie 770 pond van de Britse overheid voor 14 slaafgemaakten die op zijn naam stonden.⁸⁴

Plantage-eigenaren in Demerary en Essequebo

In Demerary waren er ook plantage-eigenaren die uit Deventer afkomstig waren of na hun tijd in de kolonie in Deventer terecht kwamen. Net als in andere Nederlandse kolonies werden de bestuurlijke posities in Demerary veelal verdeeld onder enkele invloedrijke families die in het bezit waren van plantages. Vaak waren deze families bovendien met elkaar verbonden via huwelijken. Willem Laurens Storm van 's Gravesande (Demerary, 1750 – Amsterdam, 1809) kwam voort uit een dergelijk huwelijk. Zijn moeder, Anna Geertruida van Gelskerke was de dochter van Hermanus van Gelskerke, tot zijn dood de achtste gouverneur van de kolonies Essequebo en Demerary. Zijn vader, Jonathan Samuel (1728-1761), was de zoon van de negentiende gouverneur, Laurens Storm van 's Gravesande (Den Bosch, 1704 – Plantage Soestdijk (Demerary), 1775) en zelf commandeur van Demerary. Na het overlijden van zijn vader Jonathan Samuel trouwde zijn moeder met François Changuion Junior, eigenaar van enkele plantages en als Raad van het Hof van Justitie en Politie een vooraanstaand persoon in de kolonie.⁸⁵ Daarnaast was François 'priseur' in de kolonie, wat inhield dat hij plantages moest taxeren die als onderpand moesten dienen voor leningen. Dit deed hij namens zijn broer en bankier Daniël Changuion, die met zijn leningen aan planters de groei van de plantage-economie van Demerary stimuleerde.⁸⁶

Uit dit huwelijk werd Willem Laurens' jongere halfbroer François Daniël Changuion (1766-1850) geboren. Hij zou uiteindelijk de bekendste van de twee worden doordat hij als secretaris betrokken was bij het Driemanschap van 1813, de voorloper van het Koninkrijk der Nederlanden. Vanwege deze rol bij de totstandkoming van het konink-



Het familiewapen van François Daniël Changuion en zijn nageslacht, 1815.

rijk werd hij in 1815 in de Nederlandse adel verheven.⁸⁷ De zogenoemde 'moor' in zijn familiewapen verwijst waarschijnlijk naar zijn jeugd in Demerary. Dat symbool werd in de heraldiek namelijk onder andere gebruikt om te verwijzen naar een verblijf in de tropen of het in bezit hebben van slaafgemaakten.⁸⁸

Ook Willem Laurens werd geboren in Demerary. Vader Jonathan sprak op zijn sterfbed de wens uit dat Willem Laurens, toen ongeveer elf jaar oud, naar 'den vaderlanden' zou worden gezonden voor een fatsoenlijke opvoeding.⁸⁹ Hij vertrok inderdaad naar de Republiek en woonde waarschijnlijk vanaf 1773 met zijn moeder en stiefvader in boerderij/buitenplaats De Roobrugge in Diepenveen.⁹⁰ In 1776 trouwde hij in Deventer met de daar geboren Jacoba Francina Queijsen. Tussen 1776 en 1787 kreeg het echtpaar vier kinderen, allen in Deventer gebo-



Aquarel van een plantage, zeer waarschijnlijk plantage *La Bonne Intention*, ca. 1800. (Gelders Archief)

ren.⁹¹ In 1780 kochten Willem Laurens en Jacoba een pand aan de Polstraat in Deventer.⁹² Daar vertegenwoordigde Willem Laurens tussen 1784 en 1786 in het stadsbestuur de burgerij als lid van de Gezworen Gemeente.⁹³

In 1790 verklaarde Anna Geertruida van Gelskerke haar zoon Willem Laurens te machtigen om namens haar in Demerary onder andere de plantage *La Bonne Intention* te besturen, die als beloning tien procent van de winst mocht houden.⁹⁴ Deze plantage had zij geërfd van haar man François Changuion Junior, die in 1786 op de plantage was overleden.⁹⁵ Terug in Demerary kreeg Willem Laurens al gauw de positie van raad in het Hof van Justitie, net als zijn stiefvader.⁹⁶ Dat hij uit een bekende familie kwam, zal hieraan bijgedragen hebben. In 1799 verkocht Willem Laurens voor 141.000 gulden een derde deel van *La Bonne Intention*. Opmerkelijk genoeg bevat de bijgevoegde 'slaavenlijst' met wel 205 voornamen, ook de naam 'Deventer'.⁹⁷ Zie de afbeelding op pagina 33. Mogelijk heeft Willem Laurens of zijn stiefvader François Changuion deze naam toegekend, daar ze beiden een band met Deventer hadden. Naast *La Bonne Intention* is Willem gedeeld eigenaar geweest van minstens twee andere plantages in Demerary: *St. Croix* vanaf 1793 en *De Onderneeming* vanaf 1804.⁹⁸ Deventenaar Herman Kleijn, de broer van de eerder besproken Laurens Kleijn, was administrateur op plantage *De Onderneeming*.⁹⁹ Deze plantage zou uiteindelijk het bezit worden van Willem Laurens' zoon Cornelis Gerard Storm van 's Gravesande, in 1779 geboren in Deventer.¹⁰⁰ Zie het thema 'Deventenaren van kleur & koloniale verhoudingen'.

Een plantage-eigenaar die na rijk te zijn geworden in Demerary terecht kwam in Deventer was Stephanus



Het gebouw van het Hof van Justitie en Politie van Essequibo-Demerary op Fort Island. (Foto: Dan Lundberg)

Pieter Swen (Suriname, 1759 – Deventer, 1824). Hij was getrouwd met Maria Margaretha Fabre en samen waren ze eigenaar van plantage *Swaenschuts*, 216 hectare groot.¹⁰¹ Die plantage had Swen door overerving gekregen van zijn vader Gotfried Swen, die volgens een akte uit 1785 de 'gronden, als zijn eigen gecultiveerd en met zwaare kosten tot een Plantage aangelegd had'.¹⁰² Vanaf 7 oktober 1791 was Pieter Jan Fabre, een broer van Maria Margaretha Fabre, administrateur op de plantage.¹⁰³ Op 1 maart 1804 verkocht Swen plantage *Swaenschuts*, waar zowel zijn vader als vrouw begraven waren, aan Peter Bold.¹⁰⁴ Vermoedelijk vertrok hij hierna met Maria weer naar Nederland. Swen overleed in 1824 'in het huis staande op de Houtmarkt' in Deventer.¹⁰⁵ >> *Zie het thema 'koloniale handel'*.

Naast *Swaenschuts* was Swen ook betrokken bij plantage *De Jonge Rachel*, eigendom van Elisabeth Lambert de Beaulieux, de moeder van zijn echtgenote Maria Margaretha Fabre. Zij erfde de plantage van haar in 1789 overleden echtgenoot Anthony Brousse.¹⁰⁶ Ook op deze

plantage was Pieter Jan Fabre administrateur.¹⁰⁷ Swen verkocht op 14 december 1800 als gemachtigde van zijn schoonmoeder *De Jonge Rachel* aan de broers John en Thomas Gray.¹⁰⁸ Naast plantage-eigenaar had Swen ook een functie in het koloniale bestuur van Demerary; tot 1792 was hij lid van de Wees-, Onbeheerde en Desolate Boedelkamer.¹⁰⁹ In deze functie moest hij de boedels van overledenen afhandelen en zorgen dat erfgenamen uit de boedel kregen waar ze recht op hadden volgens testamenten en afspraken. In 1792 werd hij Raad in het Hof van Justitie.¹¹⁰ De Raad hield onder andere toezicht op de straffen die waren opgelegd aan slaafgemaakten en zorgde ervoor dat de straffen werden uitgevoerd volgens de wetten en regels die van toepassing waren op de slavernij. Swen heeft waarschijnlijk zijn functie als Raad, net als Willem Laurens Storm van 's Gravesande, uitge oefend vanuit een gebouw op Fort Island. Dit gebouw werd in opdracht van gouverneur-generaal Laurens Storm van 's Gravesande gebouwd in 1752 en bevatte drie kamers: één deed dienst als kerk, één als rechtszaal en één als

slavenveiling.¹¹¹ Het gebouw toont hoe het geloof, rechtspraak en slavernij onder één dak konden bestaan in de Nederlandse koloniën.

Een laatste voorbeeld is Elias Wolf (Jever, 1768 – Helmond, 1842), die vanaf eind achttiende eeuw eigenaar was van plantages in de kolonie Essequibo (tegenwoordig Guyana), waaronder *De Goede Hoop* en *Bremen*.¹¹² In Essequibo trouwde hij met Sarah Barkeij, een vrouw uit de koloniale elite. Hij werd net als Swen en Storm van 's Gravesande Raad van het sinds 1787 samengevoegde Hof van Justitie van de koloniën Essequibo en Demerary en kwam in die functie waarschijnlijk ook in het gebouw op Fort Island. Begin negentiende eeuw vertrok het echtpaar naar het vaderland en kocht in 1811 voor 28.000 gulden een zeer productieve ijzergieterij in Deventer, destijds de grootste ijzergieterij van Nederland qua productie.¹¹³ Ze gingen waarschijnlijk wonen in het huis aan de Houtmarkt dat bij de koop inbegrepen was. Saillant detail is dat de ijzergieterij die eind achttiende eeuw nog ijzerwerk produceerde voor de WIC, nu werd gekocht met geld dat met slavenarbeid was verdiend. >> *Zie het thema 'Koloniale handel'*. Naast zijn ijzergieterij beheerde Wolf vanuit Deventer ook nog drie hypotheek op plantages in Essequibo, samen goed voor 70.000 gulden.¹¹⁴ Zo bleef hij ook in Deventer nog verdienen aan het koloniale systeem van slavernij.

Plantage- en slaveneigenaren op Curaçao

Ook op Curaçao waren er plantages in het bezit van Deventenaren. Een van hen was Gijsbert van Groot Davelaar (Curaçao, 1701 – na 1737 en voor 1780). In 1715 verhuisde hij op veertienjarige leeftijd met zijn ouders van Curaçao naar Nederland. Hij trouwde dertien jaar later met Margaretha Schutte uit Deventer, waar ze ook gingen wonen. Op dat moment was plantage *Groot Davelaar* op Curaçao nog steeds eigendom van zijn familie. Gijsbert had ook obligaties in de 'directie van de Oostersche handel en reederijen'.¹¹⁵ Daarnaast kwam hij nog in het bezit van boerderij *De Grote Brander* in Okkenbroek, tegenwoordig een rijksmonument. Na Gijsberts dood erfden zijn kinderen samen 12.000 gulden, geld dat deels was verdiend aan slavernij.¹¹⁶

Waar Gijsbert op Curaçao was geboren en pas op latere leeftijd naar Deventer kwam, was er ook een geboren Deventenaar die op Curaçao plantages in eigendom

had: Josias Thedering Ribbius. Op 7 december 1743 nam Ribbius een pand aan de Bergstraat in Deventer over van zijn vader Frederik Ribbius.¹¹⁷ Hij vertrok echter kort daarna naar Curaçao, waar hij werkte als ingenieur en in 1744 trouwde met Anna Elisabeth Martin. Samen met Ribbius kreeg zij twee kinderen: Samuel en Florentia Ribbius.¹¹⁸ De ouders van Anna Martin waren Jan Martin, raad en kapitein der burgerij op Curaçao en Jannetje Ellis. Zij hadden meerdere plantages in eigendom, waaronder plantage *De Klip*. Na de dood van Jannetje Ellis in 1775 werd de plantage 'bij publieke opveilinge' aan de meestbiedende verkocht. Hubertus Coerman, echtgenoot van Florentia Ribbius, kocht in 1775 de plantage waar zijn vrouw mede-erfgename was en betaalde daarvoor de som van 3324 pesos van achten.¹¹⁹ Later zou er nog een rel ontstaan, omdat men de grond van plantage *De Klip* wilde gebruiken om een Fort te bouwen. Florentia Coerman-Ribbius was daarop tegen, omdat zij verplicht werd om mee te betalen aan de bouwkosten en slaafgemaakten ter beschikking diende te stellen voor de bouw.¹²⁰ Uiteindelijk kwam het fort er toch; het zou eerst Fort Republiek en later Fort Nassau gaan heten.

Ook de in Deventer geboren Pieter Theodorus Krafft (Deventer, 1821 – Curaçao, 1886) kwam terecht op Curaçao. Op 16-jarige leeftijd werd hij vrijwillig militair en in 1838 werd hij benoemd tot sergeant-titulair. In 1844 werd Krafft door de Nederlandse regering als een van de 'flinke jonge mannen' naar Curaçao gezonden om de 'landbouw te bevorderen'.¹²¹ Men was namelijk van plan om 'grote aanplantingen' met cactussen aan te leggen. Uit de cochennilleluizen op die cactussen kon rode verfstof worden gewonnen die men met winst zou kunnen verkopen. Aangezien deze aanplantingen op niets uitliepen, werd hij 'te werk gesteld' bij de griffie. Later zou hij nog werken bij de Wees- en Boedelkamer en de Hypotheekbank. Krafft trouwde in 1848 met de Curaçaose Jannetje Emerentia Spencer.¹²² Haar vader, Cornelis Spencer, was 'boekhouder en secretaris bij de Wees-, Onbeheerde en Desolate Boedelkamer' en hielp Krafft mogelijk aan dezelfde functie.¹²³

Tijdens zijn werk had Krafft ongetwijfeld met grote regelmaat contact met (eigenaren van) slaafgemaakten in bezit, toen hij de zwangere Constanca (1828) en haar zoon Eduard (1845) kocht van zijn schoonmoeder, de weduwe van Cornelis Spencer. Overigens hield de we-

duwe naast tal van andere slaafgemaakten zelf ook nog familie van Constancia in bezit. Op 5 juni 1851 beviel de slaafgemaakte Constancia van haar zoon Jan, die automatisch eigendom werd van Krafft. Constancia en haar zoons Eduard en Jan werden vrij verklaard bij de afschaffing van slavernij op Curaçao in 1863. Zij kregen de achternaam Spins, terwijl Krafft ter compensatie 600 gulden ontving van de overheid.¹²⁴

Familie van Suchtelen

De beschreven plantage-administrateur en plantage-eigenaren in Azië zijn overigens zeker niet de enige functies die door Deventenaren werden bekleed. Een prominente naam die tijdens de Overijsselse inventarisatie met regelmaat naar voren kwam, was die van de Deventer familie Van Suchtelen. Herman van Suchtelen (1677-1742) verwierf tijdens zijn koloniale carrière een aanzienlijke status. Hij klom op tot de positie van tweede opperkoopman in Batavia en werd in 1717 benoemd tot gouverneur van Malakka. Later bekleedde hij meerdere functies bij

de Raad van Indië, de belangrijkste bestuursraad naast de gouverneur-generaal, die verantwoordelijk was voor het hoogste bestuur en de wetgevende macht in Nederlands-Indië.¹²⁵

Een ander familielid dat carrière maakte in Nederlands-Indië was Casparus Arnoldus van Suchtelen (1733-1762). In 1755 werd hij resident (ambassadeur) in Rembang op Java en vier jaar later bekleedde hij dezelfde functie in Grisee. Ook familielid Hendricus Jacob van Suchtelen (1711-1753) had een indrukwekkende loopbaan bij de VOC. Hij vertrok als korporaal op het schip Schuitwijk naar Nederlands-Indië, waar hij doorgroeide tot opperkoopman. Bij zijn overlijden in 1753 bezat Van Suchtelen de tot slaaf gemaakte personen Camis van Sumbauwa, diens vrouw Tjampaka, en haar moeder Jüdos.¹²⁶

Egodocumenten

Van veel Deventenaren overzee zijn wel bestuurlijke functies bekend, maar verder weinig over hun dagelijks leven in de kolonie. Het is daarom bijzonder dat er van

één Deventer familie zowel egodocumenten bewaard zijn gebleven over het leven in de kolonie Suriname als in Nederlands-Indië. In deze documenten komen ook veelvuldig tot slaaf gemaakte personen voor.

Een van hen was de in Deventer geboren Esther Wilhelmina de Frederici-Besier (1809-1835), dochter van directeur van het postkantoor en wethouder in Deventer, Pierre François Besier (1782-1862).¹²⁷ Pierre François was de zoon van jurist en politicus August Gerard Besier (1756-1829), die van 1799 tot 1804 in het landsbestuur van de Bataafse Republiek zat en rapporten schreef over de handel in zowel de Atlantische als Aziatische gebieden. Esther trouwde in 1832 met Mr. Juriaan Hendrik de Friderici en vertrok in 1833 met hem en hun zoon Carel François de Friderici naar Paramaribo.¹²⁸ De Friderici's waren een aanzienlijke familie in Suriname met verschillende plantages. Jurriaan François de Friderici (1751-1812), de vader van Juriaan Hendrik, had als gouverneur-generaal zelfs de hoogste functie in Suriname. Vanuit de stad én vanaf hun plantages *Vaderszorg* en *Carelsdeel* aan het Matapicakanaal schreef Esther talloze brieven naar haar familie in Deventer. Ze schreef in de brieven over het leven op de katoenplantage en de omgang met slaafgemaakten. Zo gaf ze als tip over het bestrijden van muggen: 'Men laat een klein meisje onder tafel waayen, want op de voeten hinderen ze het meest.' En over het vervoer tussen plantages schreef ze: 'Als men naar de naastleggende Plantage wil gaan, laat men maar gaauw 4 a 6 negers halen, die dan spoedig met een tentboot er heen rooyen (roeien).'¹²⁹

Waar de slaafgemaakten een groot deel van het werk verrichten op de plantages, wilde Esther de opvoeding van haar zoon niet te veel uit handen geven: 'Ons Careltje geeft mij ook veel occupatie, daar ik hem niet gaarne aan de slavinnen overgeef, ook doen wij ons best (dat) hij geen negerengelsch leert, alhoewel hij nog zeer weinig praat'.¹³⁰ Ook liet zij haar tafelgoed wassen door haar moeder in Nederland, omdat ze haar bedienden ook hier niet mee vertrouwde: 'Ik heb het hier niet willen laten doen, daar de menschen hier wat nonchalant met het goed omgaan en ik mogelijk eenige servietten had kunnen kwijt raken, daar die juist voor een mooie partij geschikt zijn et l'occasion fait le larron (de gelegenheid maakt de dief) en dit is bij die zwarte menschen al zeer erg. Zij vinden er een genoegen in om de blanken te

beliegen, besteelen en te bedriegen.'¹³¹ De wantrouwen-de houding van Esther ten opzichte van haar lijfeigenen is tekenend voor de omgang van plantagehouders met slaafgemaakten in de kolonie.

In oktober 1835 meldde Esther per brief aan haar moeder bevallen te zijn van een tweede zoon: Pierre François. Dit was tevens haar laatste brief, want Esther overleed op 25 november 1835. Haar man Juriaan bracht Esthers ouders op de hoogte en stelde voor zoon Carel naar hen te sturen om in Deventer een goede opvoeding te genieten. Nog voor hij de brief kon sturen overleed echter ook Carel, zo meldde hij in een PS onderaan de brief. Jongste zoon Pierre François zou op driejarige leeftijd wel bij Esthers ouders zijn gebracht, door een slaafgemaakte vrouw.¹³² Pierre groeide zodoende op bij zijn opa en oma in Deventer en ging net als zijn opa bij de post werken.¹³³ Ondanks dat hij niet woonachtig was in Suriname, had Pierre daar op papier in 1851 acht mensen in zijn persoonlijke bezit: Antje, Charlottenburg, Coba, Elisabeth, Francois, Jetta, Johannis en Wimpje.¹³⁴ Zij werden allemaal tussen 1853 en 1862 verkocht. Pierre trouwde in 1865 in Deventer met Christina Margaretha van Marle.¹³⁵ Een jaar later beviel zij van een dochter, die dezelfde namen kreeg als Pierres moeder.¹³⁶ Dit meisje overleed echter al binnen een maand. In 1867 werd nog een dochter geboren, die ook Esther Wilhelmina de Friderici werd genoemd.¹³⁷

Ook Louise Egbertine Aricie Cornets de Groot (Utrecht, 1802 – Groningen, 1877), weduwe van Mr. Bernard Hendrik Alexander Besier (Deventer, 1783 – Makassar, 1829) zette haar 'Familieleven in Holland en Indie in het eind der 18^{de} en het begin der 19^{de} eeuw' op papier.¹³⁸ In haar memoires schreef Louise uitgebreid over de reis naar Nederlands-Indië en het leven als residentsvrouw in Tegal, Soerabaja, Batavia en Semarang. Met enige regelmaat komen in haar dagboek fragmenten voorbij over haar lijfeigene Flora en andere tot slaaf gemaakte bedienden in haar nabije omgeving. Zo schreef ze over een bootreisje: 'Het volk, (zoals men in de gemeenzame taal toen de bedienden en slaven bestempelde), dat geen ander verblijf dan op het dek had, had het erg te kwaad met de zeeziekte, na ziek de maag overladen te hebben met zoetigheid, kwee kwee, watermeloenen enz. Alles lag ziek op het dek, kermende en klagende met schreeuwende kinderen, een misselijk schouwspel, totdat eindelijk de kapitein ze met een zeil bedekt in de sloep bergde, die



Gezicht vanaf het water op de gouvernementsgebouwen in Paramaribo, met op de voorgrond een door slaafgemaakte geroeide tentboot, ca. 1860. (Rijksmuseum, Amsterdam)

achteraan het schip hing. Behalve dat wij nu van het ergerlijke en onsmakelijke tooneel bevrijd waren, hadden de mensen het daar ook veel beter dan op het dek.¹³⁹ Dit voorval en de manier waarop het opgetekend is door Louise, is tekenend voor de omgang van de koloniale elite met tot slaaf gemaakte personen.

Compensatiegelden

Bij de afschaffing van slavernij in 1863 werden 5.269 voormalige eigenaren van tot slaaf gemaakten in Suriname gecompenseerd, waarvan er 672 in Nederland woonden. Zij waren hun bezit kwijtgeraakt, zo werd geredeneerd, en kregen een 'tegemoetkoming' van 300 gulden per slaafgemaakte die zij in bezit hadden. Om voor die tegemoetkoming in aanmerking te komen, moesten plantagehouders bewijsstukken aanleveren. De stukken werden per plantage verzameld door een notaris en vervolgens door de plantage-administrateurs ingediend bij de koloniale overheid in Suriname. De overheid verdeelde vervolgens het vastgestelde compensatiebedrag over de betreffende aandeelhouders.¹⁴⁰ Het is van belang om te benoemen dat de compensatieregeling in Suriname en de Nederlandse Antillen werd bekostigd door de opbrengsten van het zogeten cultuurstelsel in Nederlands-Indië, die tussen 1830 en 1870 tot wel 30 tot 50 procent van de inkomsten van de Nederlandse staat bedroegen. Het beëindigen van slavenarbeid in het Atlantische gebied werd zo dus gefinancierd door slavenarbeid in Azië.¹⁴¹

In dit vooronderzoek is ervoor gekozen om alleen de dertien gecompenseerden op te nemen die op het moment van compensatie in Deventer woonden. >> *Zie bijlage 2 'Overzicht gecompenseerden in 1863 wonende in Deventer'*. Dit heeft tot gevolg dat er leden zijn van Deventer families die wel gecompenseerd werden, maar niet aan bod komen. Neem bijvoorbeeld de familie Schimmelpenninck. Anna Agnesia Schimmelpenninck, weduwe van George Isaac Bruce, werd in 1863 gecompenseerd met een bedrag van negenhonderd gulden.¹⁴² Beiden waren geboren in Deventer, maar Anna woonde ten tijde van de compensatie in Huis het Hassink in Gorssel.¹⁴³

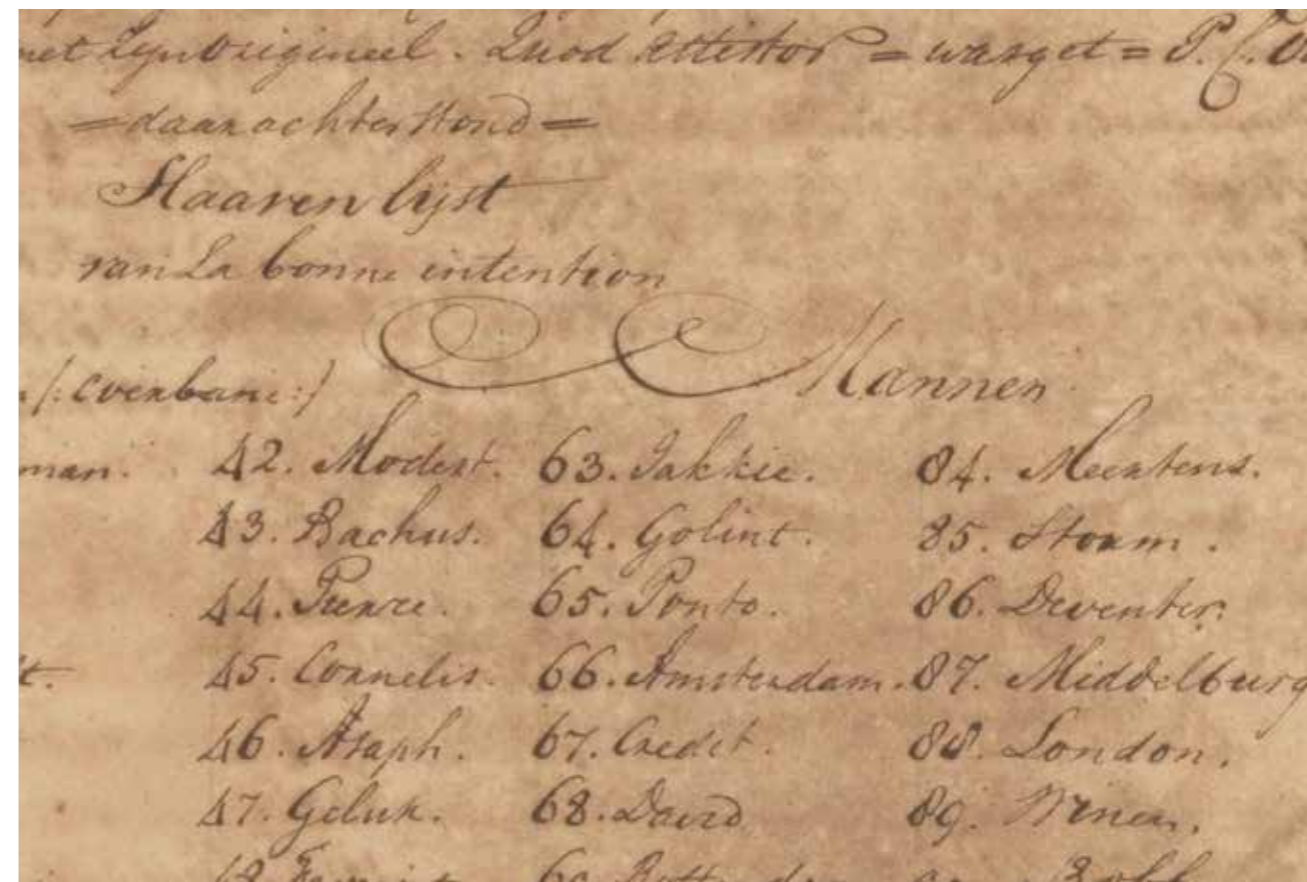
De negen broers en zussen Schimmelpenninck, op een na allemaal geboren in Deventer, werden gecompenseerd voor 79 slaafgemaakten op de samengevoegde plantages *Berkshoven* en *Oostrust*, 832 hectare groot.¹⁴⁴ Zij erfden samen een derde deel van deze plantage van hun moe-

der Anthonia Catharina Schimmelpenninck (1791-1853). Zij kregen dus ieder $\frac{1}{3}$ van de totale plantages. Anthonia was in het bezit gekomen van dit aandeel via haar opa Anthony Pannekoek (1714-1772), die de plantages in 1770 bezat.¹⁴⁵ Drie van de broers en zussen woonden in 1863 nog in Deventer: Machteld Aleida (1812-1884), Jan Herman Adriaan (1817-1893) en Willem Schimmelpenninck (1818-1871). Een andere dochter, Hermina Catharina Besier-Schimmelpenninck, was al overleden in 1863. Haar aandeel werd geërfd door haar zoon Pierre François Besier (Deventer, 1846 – Utrecht, 1910). Hij woonde destijds in Deventer bij zijn vader August Gerard Besier, een broertje van de hiervoor beschreven Esther Wilhelmina de Frederici-Besier.

De eerder beschreven neef en tevens naamgenoot van Pierre François Besier, Pierre François de Friderici, ontving een nog grotere compensatie bij de afschaffing van slavernij.¹⁴⁶ Hij kreeg in 1863 een bedrag van 5.700 gulden voor negentien slaafgemaakten op plantages *Vaderszorg* en *Carelsdeel*. Dit bedrag ging overigens in zijn geheel naar schuldeisers.

Elisabeth Machtilda Catharina Feith (Koudekerk, 1818 – Deventer, 1872) kreeg een compensatie voor haar 1/1764 aandeel in suikerplantage 't *Ijland* aan de Pauluskreek, waar 126 slaafgemaakten hun vrijheid kregen.¹⁴⁷ Elisabeth woonde met haar man Henrik Rudolph Ribbius in Deventer. Ze erfde samen met haar twee broers en 25 neven en nichten het 2/63 aandeel van haar kinderloos gebleven oom en tante Louis Rhijnvis Feith (Zwolle, 1783 – Dalfsen, 1845) en Johanna Theodora van Dedem (Zwolle, 1790 – Dalfsen, 1878).¹⁴⁸ 1/63 had Johanna zelf geërfd van haar vader. De andere 1/63 had het echtpaar overgekocht van Johanna's broer Willem Jan van Dedem.¹⁴⁹ Uitgaande van een gelijke verdeling, ontving Elisabeth 42,86 gulden. De slaafgemaakten Hendrik en Welcom waren weggelopen, waardoor de eigenaren voor hen geen 300 gulden compensatie per stuk kreeg.¹⁵⁰

Paulina Henriette van Eijs, wonende in Deventer met haar man Jan Stanislas Robert van de Poll, erfde samen met haar zes nog levende broertjes en zusjes (één broertje was al kinderloos overleden) 1/30 van suikerplantage *Meerzorg* aan de Surinamerivier tegenover Paramaribo. Op *Meerzorg* verkregen 321 slaafgemaakten hun vrijheid. Dit leverde Paulina 458,27 gulden op, uitgaande van een gelijke verdeling onderling. *Meerzorg* wordt in het



'Slaavenlijst' van plantage La Bonne Intention met bij nummer 86 de voor naam 'Deventer'. (Nationaal Archief, Den Haag).

Sranan Tongo 'Ansu' genoemd, vermoedelijk afgeleid van voormalige eigenaar Amsingh, 'in den volksmond *Amsoe* geheten'.¹⁵¹

Plantage *Adrichem* kende bij de afschaffing van slavernij vele gecompenseerden. Vijf van hen woonden in Deventer ten tijde van de compensatie: Cecilia Suzanna, Rudolph Albertus, Carolina Frederika, Mathilde en Sophia Catharina Kerkhoven. Zij waren vijf van de dertien nog in leven zijnde kinderen van Johannes Kerkhoven (Amsterdam, 1783 – Twello, 1859). Samen ontvingen deze dertien kinderen 8.375 gulden, 5/24^e van de totale compensatie (40.200 gulden). Uitgaande van een gelijke verdeling komt dit neer op 644,3 gulden per persoon. In 1807 kocht Johannes het Huis Hunderen bij Twello, waar hij met zijn vrouw Anna Jacoba van der Hucht ging wonen. De meeste van hun kinderen werden geboren in Huis Hunderen. Een van hen was Rudolph Albertus, geboren in 1820 en in 1846 in Deventer getrouwd met de Deventerse Aleida Catharina van Delden.¹⁵² Hij stichtte diverse theeplantages in Nederlands-Indië.¹⁵³

Op Pierre François de Friderici na, hadden de gecompenseerden in Deventer voor zover bekend zelf geen directe band met Suriname. Voor deze mensen vormden hun aandelen een (overerfde) belegging die in 1863 voor de laatste keer rendeerd. Dat Pierre François de Friderici het volledige compensatiebedrag naar schuldeisers zag gaan, roept de vraag op in hoeverre zijn geval uniek was. Dit zou een eventueel vervolgonderzoek kunnen uitwijzen.

Deventer als achternaam

Er is overigens nog een andere wijze waarop 'Deventer' letterlijk terug te vinden is in de slavernijgeschiedenis, namelijk als achternaam van vrijverklaarden. Slaafgemaakten kregen pas bij hun vrijmaking een achternaam, gekozen door de voormalige eigenaar of een koloniale ambtenaar. Soms vormde de achternaam een verwijzing naar een beroep, zoals Slijpers, Drogiste en Tulper bij plantages *Berkshoven* en *Oostrust*.¹⁵⁴ Plantage *Adrichem* kende achternamen die duiden op karaktereigen-

schappen, zoals Moedig, Rustig, Vaardig en Zuinig.¹⁵⁵ En er werden ook Nederlandse plaatsnamen gebruikt, zoals Deventer, Hengelo, Holten, Kampen en Raalte. Er is bij het Nationaal Archief een index beschikbaar met de namen van alle slaafgemaakten uit Suriname en de Nederlandse Antillen die bij de afschaffing van de slavernij in 1863 vrij werden verklaard.¹⁵⁶ De zes personen met de achternaam Deventer die in deze index voorkomen, waren allemaal familie van elkaar.¹⁵⁷

Bij hun vrijmaking in 1863 kregen de zussen Amelia (1832-na 1863) en Geertruyda (1840-na 1863) deze achternaam omdat hun moeder Theresia (1807-na 1853) al in 1853 bij haar manumissie (vrijmaking) de naam 'M.T. Deventer' had gekregen.¹⁵⁸ Hetzelfde gold voor de vier kinderen van Amelia: Elisabeth Wilhelmina Jacqueline (1852-na 1863), Bernhardus Christiaan (1855-na 1863),

Cornelis Alexander (1857-na 1887) en Esther Wilhelmina (1862-na 1863).¹⁵⁹ Het enige kind van Geertruyda, Henry (1859-na 1862) was al gemanumitteerd in 1862 onder de naam Henry Thomas Hoves.¹⁶⁰ Mogelijk had de vader van Henry voor de manumissie gezorgd en het kind zijn eigen achternaam gegeven. Waarom Theresia de naam Deventer kreeg is niet bekend. Haar voormalige eigenaar Theodorus Petrus Kaersenhout was zelf geboren in Paramaribo en heeft voor zover bekend geen banden met Deventer. Theodorus Petrus Kaersenhout was vanaf 1829 eigenaar van plantages *Aitnoch* en *Groot Elizabethshoop* aan de Saramaccarivier, samen 809 hectare groot.¹⁶¹ Mogelijk heeft de familie Deventer hier gewoond. Ten tijde van hun vrijmaking waren Amelia en Geertruyda echter bedienden van de familie Kaersenhout in Paramaribo.¹⁶²

4 | Deventenaren van kleur & koloniale verhoudingen

S laveigenaren die hun geld hadden verdiend in de kolonie, namen op den duur ook slaafgemaakten van kleur mee terug naar het vaderland. Soms rechtstreeks vanuit Afrika, maar later ook uit Suriname, het Caribische gebied of Nederlands-Indië. De grootste groep bestond uit slaafgemaakten of bedienden met hun meesters. Hoewel de slaafgemaakten officieel als vrij werden beschouwd in de Republiek, is het maar de vraag of zij hier zelf van op de hoogte waren. Bovendien kwamen deze mensen terecht in een vreemd land, met een voor hen onbekende taal en cultuur. In de praktijk bleven deze bedienden vaak volledig afhankelijk van hun eigenaar en bleef de bestaande machtsverhouding intact.

Hoewel het er op landelijk niveau honderden geweest moeten zijn, is deze groep mensen van kleur lastig te traceren in archieven en andere collecties, omdat ze vaak ongedocumenteerd bleven. Archiefstukken en objecten zijn vrijwel altijd voortgekomen vanuit het perspectief van de koloniale machthebbers, bestuurders, plantagehouders en slavenhandelaren. Slaafgemaakten, voeteboys, bedienden en knechten waren in hun ogen vrijwel altijd slechts van economische en niet van emotionele waarde. De enkele knecht of bediende van kleur die wel terug te vinden is in historische collecties over Deventer, wordt slechts sporadisch bij zijn of haar (echte) naam genoemd. Illustratief voor hun marginale status in de samenleving.

Dat lag iets anders voor de vrouwen en kinderen die door hun witte partner of vader mee naar Nederland werden genomen of gestuurd. Er was overzee een behoorlijke disbalans tussen het aantal mannen en vrouwen bij het witte deel van de inwoners. Zo was er in de kolonie Suriname op elke twintig Europese mannen één Europese vrouw.¹⁶³ Vanaf het begin van de kolonisatie hebben witte, vrije mannen kinderen voortgebracht met zwarte, vaak tot slaaf gemaakte, vrouwen. Van een liefdesrelatie was veelal geen sprake; in verreweg de meeste gevallen waren de verhoudingen in machtspositie ongelijk. Uit deze koloniale affaires ontstond een groep kinderen die automatisch dezelfde status als hun moeder kregen, die van slaafgemaakte. Zij (en andere slaafgemaakten) konden onttrokken worden aan het systeem van slavernij door een brief van manumissie of vrijdom, al werden die in de loop der tijd steeds duurder. Vrije vrouwen en kinderen hadden vanzelfsprekend meer mogelijkheden en een andere status. Dat blijkt ook uit onderstaande Deventer voorbeelden.

Een Spaanse knecht

De eerste slaafgemaakten kwamen mee met de Portugezen en Spanjaarden, die al vanaf de vijftiende eeuw contacten hadden in Afrika. Zwarte bedienden werden vaak aangeduid met de term 'moor'. De term wees van oudsher vooral op moslims van Arabische of Noord-Afri-

kaanse afkomst, maar werd later ook gebruikt voor zwarte Afrikanen.¹⁶⁴ De oudste vermelding van een 'moor' in Deventer dateert voor zover bekend uit 1571, het begin van de Tachtigjarige Oorlog. Het betrof een zwarte knecht van de Spaanse sergeant Martinus. De sergeant was ingekwartierd bij burgemeester Johan van der Beeck, die van 1569 tot 1586 zitting had in het Deventer Magistraat. De knecht, die niet bij naam wordt genoemd, zou bij een ruzie over een (thee)doek burgemeestersvrouw Ida van der Beeck hebben geslagen. De knecht werd vastgezet en de zaak werd besproken tijdens een vergadering van de Raad van Deventer. Daarbij werd niet met, maar wel over de knecht gesproken. Tijdens de vergadering kregen Van der Beeck en Martinus het met elkaar aan de stok en verliet laatstgenoemde de zaal. Het is niet bekend of de knecht uiteindelijk werd vrijgelaten, zoals Martinus eiste.¹⁶⁵

Zwarte bedienden

Een andere bevestiging van de aanwezigheid van zwarte personen dateert van bijna honderd jaar later. Op 11 september 1654 tekende kunstenaar Gesina ter Borch twee Afrikaanse jongens 'nae 't leven'. Zij zag de jongens dus met eigen ogen, vermoedelijk in haar woonplaats Zwolle óf in Deventer. Haar broer Gerard ter Borch (Zwolle 1617-Deventer 1681) was namelijk in 1654 naar Deventer verhuisd en ongeveer gelijktijdig schilderde hij een zwarte vrouwelijke bediende op een schilderij met een huiselijk tafereel.¹⁶⁶ Mogelijk was deze vrouw de moeder van de twee Afrikaanse jongens, maar bewijs hiervoor ontbreekt vooralsnog.¹⁶⁷ Deze dame, die een roodkleurig bedgordijn opzij houdt, is in haar zwart-witte kleding overduidelijk een bediende. Wat de status was van de twee jongens in hun opvallende kleurrijke kleding, is niet bekend. Wel is het opmerkelijk dat Gesina hen zelfstandig portretteerde. Helaas zijn de namen van zowel de dame als de jongens onbekend.

Cornelia of Joly

Een andere vermelding van een Deventenaar van kleur met koloniale verbondenheid dateert uit de negentiende eeuw. De in Deventer gestationeerde luitenant Gideon de Lange de Beauves(i)er (Breda, 1729 - Deventer, 1769) vertrok in de tweede helft van de achttiende eeuw met zijn vrouw Geerken Visser naar Suriname. Wellicht op

aanraden van zijn broer Charles Egon, die een functie bekleedde als Eerste Raad aan het Hof van Politie en Criminele Justitie in Paramaribo en tevens eigenaar was van de plantages *Oranje* en *Breda*. Na enige tijd keerden De Beauveser en zijn echtgenote terug uit Suriname naar Deventer 'met eene negerin'.¹⁶⁸ Mogelijk was dit Cornelia van Beauvesier die in 1830 werd ingeschreven in de Surinaamse slavenregisters. Zij staat als een van de weinigen met een achternaam in de registers. De vermelding van haar naam in het register met het voorzetsel 'van' duidt erop dat ze zichzelf als een gemanumiteerde vrouw beschouwde, die door iemand met de achternaam Beauveser was vrijgelaten. Volgens het register overleed Cornelia van Beauvesier in 1832 op 102-jarige leeftijd. Het zou kunnen zijn dat ze in de tweede helft van de achttiende eeuw met haar (voormalige) eigenaren meegereisd was naar Deventer en toch werd ingeschreven in het slavenregister omdat haar vrijlating niet met zekerheid vastgesteld kon worden.¹⁶⁹

Wat ook zou kunnen is dat de 'negerin' die Beauveser en Visser meenamen Joly heette. De schotse militair John Gabriël Stedman was volgens een (later wereldberoemde) verslag rond 1770 in Deventer gelegerd, voordat hij vertrok naar Suriname voor deelname aan verschillende expedities tegen de Surinaamse vrijheidsstrijder Boni en zijn marrons. In het verslag dat hij hierover publiceerde, schreef hij over zijn kennismaking met ene Joly, die samen met de dochters van een Surinaamse plantage-eigenaar naar Deventer was gekomen. In het originele handschrift noemt Stedman deze plantagehouders 'Bovizee', wat zou kunnen duiden op Beauvesier. Het zou ook kunnen dat dit meisje meegekomen was met Charles, de broer van Gideon.¹⁷⁰

Lugard en zijn verhoudingen

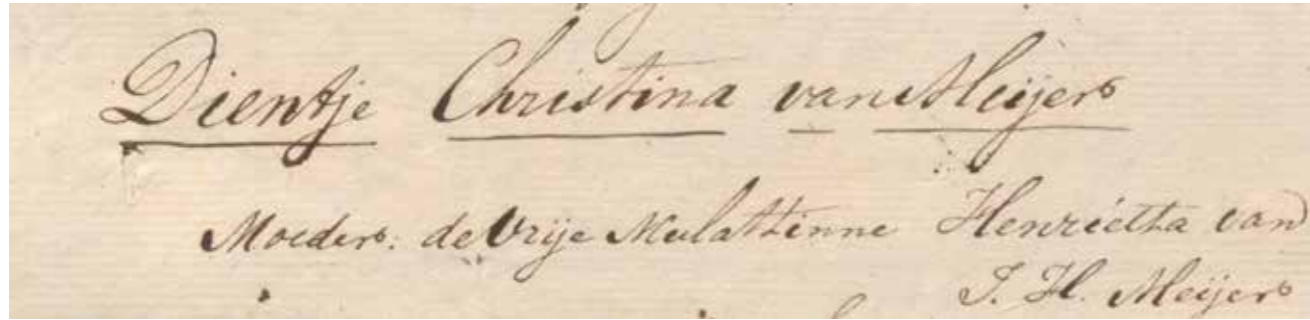
Een voorbeeld van een Deventenaar met een reeks bijzondere verhoudingen in de kolonie Suriname is Gerhard Jan Lugard (1798-1866) die voor zaken naar Paramaribo vertrok. >> *Zie het thema 'Koloniale handel'*. Al in het jaar dat hij aankwam, kreeg hij een 'verhouding' met Elisabeth Catharina Pater. Hij verwekte bij haar twee zoons: Hendrik Lugard (Paramaribo, 1823-1858) en Jan Lugard (Paramaribo, 1826-?).¹⁷¹ De ongelijke status van deze verhouding wordt duidelijk bij een inventarisatie van bewoners in 1830, waarbij de zesjarige Hendrik op het woonadres



Het schilderij 'The Rural Postman' van Gerard ter Borch met op de achtergrond een bediende, 1654. (Hermitage, Sint Petersburg)



Twee Afrikaanse jongens, getekend 'nae 't leven' door Gesina ter Borch, 1654. (Rijksmuseum, Amsterdam)



Uitsnede van het uittreksel van het doopregister van de Evangelische Luthersche Gemeente te Suriname, waaruit blijkt dat Dientje Christina van Meijer dochter is van de vrije mulattinne Henrietta van J.H. Meijer. (Collectie Overijssel)

van Lugard staat genoteerd als 'bediende'.¹⁷² Zoon Jan en moeder Elisabeth blijven onvermeld.

Een half jaar nadat zoon Jan werd geboren, kreeg Gerhard ook een dochter. Deze Johanna Susanna Isabella Lugard (Paramaribo, 1826-?) had hij verwekt bij Elisa(-beth) Brough. Met Elisa kreeg Gerhard in 1829 ook nog dochter Josephina Elisabeth Lugard (Paramaribo, 1829).¹⁷³ De kleine Josephina overleed nog voor haar tweede verjaardag.¹⁷⁴ Daarmee was het leed voor moeder Elisa nog niet geleden. Drie maanden later zou haar zoon Herman Carel Hendrik van As, gezien de achternaam verwekt door een andere man, overlijden op de leeftijd van 3 jaar en 7 maanden oud.¹⁷⁵ Opmerkelijk is dat in december 1834 bij een executieverkoop Brouchs 'kleine zaken' en 'de slaven Celestina, Carolina, Therese en Semire' verkocht werden naar aanleiding van een proces-verbaal van arrest of inbeslagneming.¹⁷⁶

Gerhard Jan Lugard hield zich vermoedelijk toen al lang niet meer met Elisa en zijn dochters bezig. Ten tijde van de geboorte van zijn eerste dochter Johanna, had hij namelijk alweer een kind verwekt bij een derde vrouw, Dina (Dientje) Christina (van) Meijer (Paramaribo, 1805 - Deventer, 1888). Dina was als dochter van Johann Hermann Meijer en de half-indiaanse Henrietta (?-1866) van gemengde afkomst.¹⁷⁷ Dientjes vader was begin negentiende eeuw plantagedirecteur op *Rust en Werk, Lust tot Rust* en *Einde Rust*.¹⁷⁸ Henrietta was vermoedelijk een voormalige tot slaaf gemaakte, want zij werd bij het huwelijk van Gerhard en Dientje omschreven als 'de vrije mulattinne Henrietta van J.H. Meijer'.¹⁷⁹ Vrijgelatenen droegen vaak de achternaam van hun voormalige eigenaar.¹⁸⁰

Gerhard en Dientje woonden (in ieder geval) in 1830 op de Keizerstraat 124 in Paramaribo, samen met hun zoon Gerard Jan Lugard (Paramaribo, 1827-1864) en bediende (en tevens zoon) Hendrik Lugard.¹⁸¹ Dientje had op dat moment bovendien vijf slaafgemaakten, vermoedelijk huisslaven, in bezit: Antwanetta, Edward, Jansie, Philip en William.¹⁸² Gerhard en Dientje kregen in Suriname nog vier zoons: Herman Willem Lugard (1828-1856), Barend Evert Lugard (1831-1831), Barend Evert Lugard (1832-1871) en Anthony Lambertus Lugard (1834-1835).¹⁸³ Met de vier nog levende jongens vertrokken ze in 1835 naar Nederland, maar de jonge Anthony overleed tijdens de overtocht. Op 18 maart 1836 beviel Dientje in Deventer van zoon Herman Hendrik (Deventer, 1836-1910). Hij werd samen met zijn drie oudere broers bij het huwelijk op 2 juni 1836 in Deventer gewettigd. De vier kinderen die door hun vader in Paramaribo werden verwekt bij Elisabeth Pater en Elisabeth Brough werden vermoedelijk nooit erkend.

De (half)broers Storm van 's Gravesande

Ook Willem Laurens Storm van 's Gravesande (Demerary, 1750 - Amsterdam, 1809), plantage-eigenaar op Demerary kwam al eerder aan bod. >> *Zie het thema 'Oog in oog met slavenhandel en slavernij'*. Willem trouwde in 1776 met de in Deventer geboren Jacoba Francina Queijsen en samen kregen zij zes kinderen. Een van hen was Cornelis Gerhard Storm van 's Gravesande (Deventer, 1779 - Demerary, 1825). Hij werd eigenaar van koffieplantage *De Onderneeming*, waar 138 tot slaaf gemaakten werkten. Cornelis kreeg een verhouding met de tot slaaf gemaakte

Charlotte en verwekte vermoedelijk een dochter bij haar. In 1805 verzocht hij het Hof van Politie om een zogeheten 'Brief van Vrydom' voor 'de negerinne Charlotte en het mulatte meisje Maria Constantia'.¹⁸⁴

Op 9 december 1809 kreeg Cornelis nog een kind, ditmaal bij de slaaf gemaakte Lumea. In januari 1815 diende 'de negervrouw Lumea, voorheen eigendom van C. G. Storm van 's Gravesande' een verzoekschrift in bij de rechtbank voor een zogeheten 'brief van manumissie', een vrijlatingsbrief. Lumea verzocht om vrijlating van zichzelf en haar 'mulatsoon Jan Cornelia'.¹⁸⁵ Jan Cornelis was op 9 december 1809 geboren. Hij zou later nog twee (half)broers krijgen: Frans Jonathan (1812) en Adolf Willem (1817). De drie neefjes werden uiteindelijk door Constantia Lumea, de zus van Cornelis, opgehaald om op te groeien in Nederland. Saillant detail is dat Cornelis zijn tot slaafgemaakte vrouw Lumea vermoedelijk naar zijn zus had vernoemd. De drie jongens groeiden op bij hun oom en tante in de bevoorrechte omgeving van landgoed Eerde bij Ommen.¹⁸⁶

Jan Cornelis overleed in 1832 op 22-jarige leeftijd in

Breda als 'sergeant bij de eerste compagnie van het tweede bataillon der Zevende Afdeling Infanterie'.¹⁸⁷ Zijn moeder Lumea bleef onvermeld op de overlijdensakte. Broer Frans Jonathan vertrok op zijn achttiende naar Azië en werd assistent-resident in Palembang (Sumatra). En Adolf Willem werd burgemeester van Lonneker, de eerste gekleurde burgemeester van Nederland.¹⁸⁸ Door hun tocht overzee wisten de jongens zich van zoon van een gemanumitteerde vrouw te ontwikkelen tot mannen met een succesvolle functie. Of zij hun moeder Lumea ooit nog terugzagen, is onbekend.

Rabina en Djemilah

Niet alleen in de westelijke koloniën, maar ook in Azië kwamen verhoudingen met vrouwen van kleur veelvuldig voor. In 1860 waren er in Nederlands-Indië op de ruim 22.000 Europeanen slechts 623 in Nederland geboren vrouwen.¹⁸⁹ Ook twee neven uit de Deventer familie Birnie deelden hun leven met een 'inlandsche vrouw'. George Birnie (1831-1904) studeerde aan de Indische instelling in Delft en vertrok in 1852 naar Indië, waar hij



Kantoor van de landbouwonderneming van de Deventer familie Birnie op Oost-Java. (Collectie Overijssel)

eerst op Sumatra werkte als ambtenaar en later op Java. In 1859 nam hij ontslag en begon hij samen met twee compagnons een tabaksonderneming op Oost-Java. Vanaf 1875 was de hele 'Landbouw Maatschappij Oud-Djember' eigendom van George Birnie en zijn neef Gerhard David Birnie (1837-1911). Het omvangrijke bedrijfs- en familiearchief van het 'Concern Birnie' is bewaard gebleven en te raadplegen bij Collectie Overijssel.¹⁹⁰

Beide neven leefden op Java samen met een 'njai', zoals inheemse vrouwen werden genoemd die tijdens de koloniale tijd ongehuwd met Europese mannen samenleefden en met wie zij vaak kinderen kregen. George had een verhouding met de Javaanse Rabina (1844-1912), dochter van Pa Grimin en Bok Sayah, en Gerhard met de Javaanse Djemilah (1845-1906), dochter van Pa en Bok Djemilah. De njai had in de meeste gevallen een status tussen dienstbode en geliefde. Vaak vertrokken haar kinderen, die deels inlands bloed hadden, met hun vader naar Europa en zag zij hen nooit meer terug.¹⁹¹

Dat was niet het geval bij de Birnies, die trouwden met de moeders van hun kinderen en ze bovendien meenamen naar Europa. George en Rabina vertrokken in 1875 met hun acht kinderen uit de kolonie. Eerst verbleven ze

enige tijd in Italië, zodat Rabina en de kinderen aan Europa konden wennen. Eenmaal in Deventer kocht George een aanzienlijk woonhuis op de Brink (nu nummer 68). Speciaal voor Rabina werd in het huis een keuken in Indische stijl aangelegd. Het echtpaar woonde tot hun overlijden nog bijna dertig jaar samen in Deventer, waar Rabina volgens de verhalen steeds weer opzien baarde als zij gekleed in haar traditionele sarong en kabaja de straat over ging.¹⁹² Bij het overlijden van Rabina in 1912 schreef de dienstdoende ambtenaar van de Gemeente Deventer op haar overlijdensakte 'inlandsche vrouw'.¹⁹³

De verhalen van vrouwen als Elisabeth, Charlotte, Dientje, Rabina en Djemilah staan niet op zich. Zou er systematisch onderzoek gedaan worden naar verhoudingen en nageslacht van Deventenaren overzee, dan zouden er nog veel meer namen en verhalen naar voren komen. En dan gaat het alleen nog maar over vrouwen en kinderen die gedocumenteerd zijn. Het zou daarnaast ook interessant zijn om onderzoek te doen naar zaken als hun rol, hun status en de doorwerking van deze vrouwen en hun kinderen in de Deventer samenleving van destijds en vandaag de dag.

5 | Koloniale handel

Vanaf de zeventiende eeuw raakte de Nederlandse economie steeds sterker verweven met de slavernij in zowel de trans-Atlantische wereld als in het gebied van de Indische Oceaan en de Indonesische archipel. Hoewel de meeste mensen in Nederland nooit direct in aanraking kwamen met slavernij, was de Nederlandse economie sterk verweven met producten die werden geproduceerd door slaafgemaakten. Veel sectoren van de economie waren geheel of gedeeltelijk afhankelijk van deze producten, evenals de productie van goederen voor de overzeese plantages en de slavenhandel zelf.¹⁹⁴

De handel in producten zoals suiker, tabak, koffie, indigo, katoen en specerijen, die voornamelijk werden geproduceerd door tot slaaf gemaakte mensen, vormde een essentieel onderdeel van de Nederlandse handel-economie. Deze producten werden verhandeld, bewerkt en geëxporteerd en zorgden zo voor grote winsten. Dat gold in Deventer bijvoorbeeld voor katoen en tabak. Daarnaast speelde Nederland een actieve rol in de levering van goederen en diensten aan de koloniën voor de bouw van plantages, ten behoeve van slavenarbeid en ter consumptie door de koloniale elite en slaafgemaakten. Het ging om uiteenlopende producten, zoals textiel, gereedschappen, proviand en andere benodigdheden. Uiteraard profiteerde Nederland ook van de handel in tot

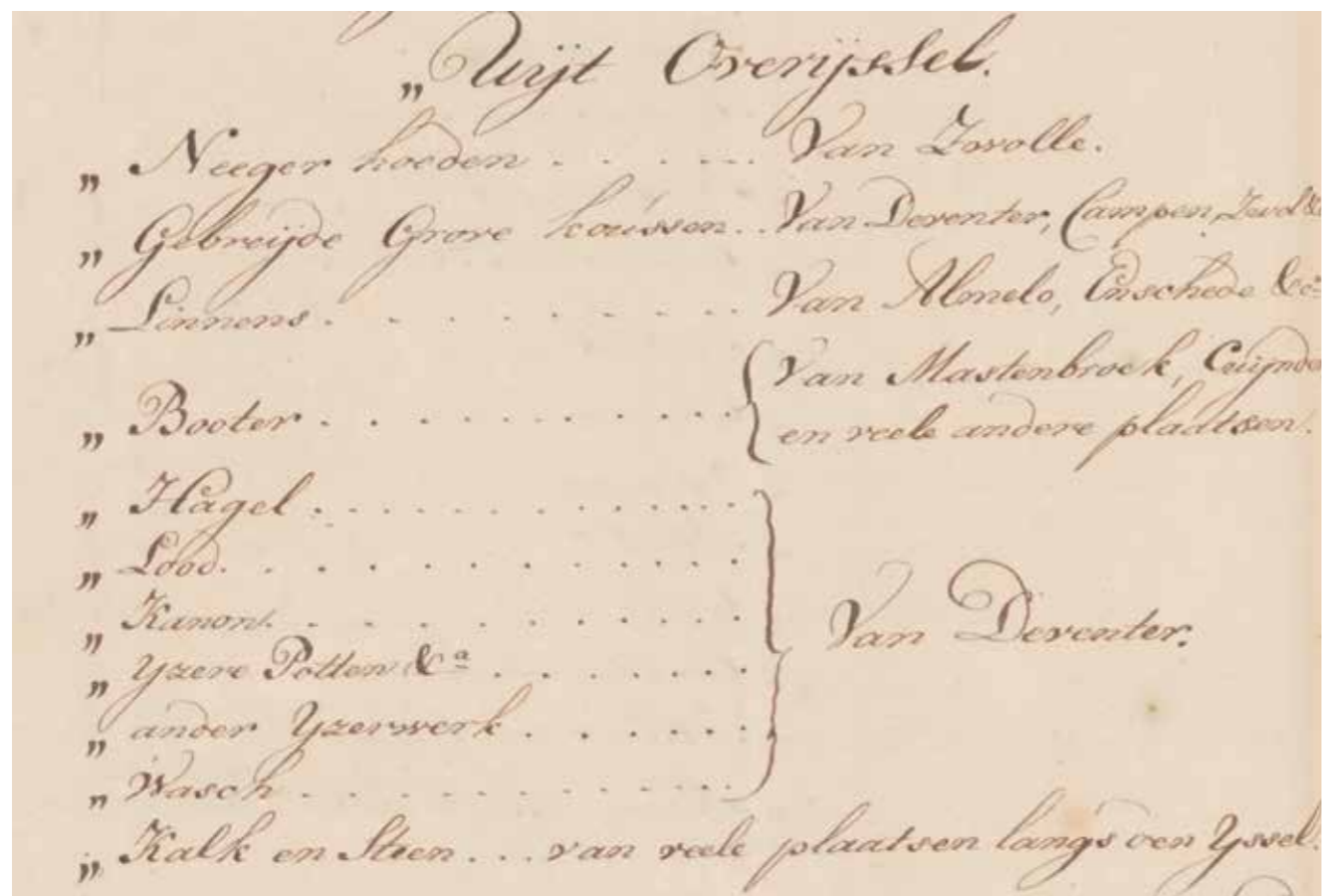
slaaf gemaakte personen, maar dat wordt in dit thema buiten beschouwing gelaten.

Hoewel de meerderheid van de Nederlandse bevolking niet direct betrokken was bij slavernij, waren veel economische activiteiten indirect afhankelijk van het systeem van slavernij en de producten die daaruit voortkwamen. Dit onderstreept de diepe verwevenheid van de Nederlandse economie, waaronder ook die van Deventer, met het slavernijsysteem en de bredere betrokkenheid bij de koloniale praktijken van die tijd.

Deventer producten

Uit een overzicht van de Kamer Amsterdam van de WIC uit 1768 blijkt welke producten voor de koloniën werden vervaardigd en ook waar in de Republiek dat gebeurde. Alle Nederlandse provincies komen voor in deze lijst en onder het kopje Overijssel staat naast 'neeger hoeden' uit Zwolle en 'lennens' uit Almelo, Enschede en omgeving, ook 'kalk en steen van veele plaatsen langs den IJssel'.¹⁹⁵ IJsselsteentjes werden gebruikt als ballast voor de schepen en om ze een stabiele ligging te geven tijdens de vaak stormachtige overtocht. Eenmaal overzee werden ze in de kolonie gebruikt bij de bouw van huizen, forten, plantagegebouwen en infrastructurele werken.¹⁹⁶

Volgens de lijst werd in Deventer, net als in veel andere provincieplaatsen overigens, boter geproduceerd voor de koloniën. Ook leverde de stad, net als Zwolle en Kampen,



Overzicht uit 1768 van Overijsselse productielocaties voor de slavenkoloniën. (Nationaal Archief, Den Haag)

‘gebreijde grove kousen’. Maar een aantal producten werd volgens het overzicht specifiek in Deventer geproduceerd: ‘wasch’, waarschijnlijk voor kaarsen, boenmiddel en mallen, en ‘hagel, lood, kanon, izere potten en ander ijzerwerk’.¹⁹⁷

Ijzerwerk

Dat ijzerwerk uit Deventer afkomstig zou zijn, is niet geheel verwonderlijk. De bronggieterij was er al sinds de vijftiende eeuw een actieve bedrijfstak die onder andere klokken en kanonnen vervaardigde. De belangrijkste bronggieters waren de broers Wolter en Willem Wegewart en enkele van hun nakomelingen. Eind zestiende eeuw ontstond er een groeiende behoefte aan geschut voor de artillerie. In Deventer werkten tussen 1591 en 1648 in totaal 26 potgieters, van wie Arend Janszn. van der Put en Willem Wegewart actief waren als geschutgieters.¹⁹⁸ Tussen 1592 en 1613 voerden zij opdrachten uit voor de Admiraliteit van Amsterdam. De kans is groot dat

zij via die weg ook in contact kwamen met de VOC. De Kamer Amsterdam van de VOC kocht in 1612 geschut bij Arend van der Put in Deventer.¹⁹⁹ Willem Wegewart leverde al eerder aan de VOC: een door hem vervaardigd ‘metaale cannon’ werd gebruikt op het eiland Kuiper (Kuijper) in de Baai van Batavia.²⁰⁰ Ook komt van 1681 tot en met 1692 de naam Willem Wegewa(e)rt ‘meesterstukgieter in dienst der Compagnie’ meerdere malen terug in de VOC archieven.²⁰¹ Het kan bijna niet anders dan dat dit Willem Wegewart jr. was, de zoon uit het derde huwelijk van Wolter Wegewart, de broer van Willem Wegewart sr..²⁰²

De lijst van de WIC laat zien dat er ook in de achttiende eeuw allerlei ijzerwerk, bijvoorbeeld wapentuig, kogels, hekken, potten, pannen en spijkers, uit Deventer kwam. De ‘Deventer Isermölle’ van ondernemer Hendrik Lindeman (1696-1758) had rond 1800 de grootste ijzerproductie van alle Nederlandse ijzermolens en moet dus wel het ijzerwerk uit de lijst vervaardigd hebben.²⁰³ De ijzermolens kwamen in 1810 in handen van Elias Wolf, die vanaf

eind achttiende eeuw eigenaar was van plantages in de kolonie Essequebo.²⁰⁴ >> Zie het thema ‘Oog in oog met slavenhandel en slavernij’.

In de negentiende eeuw nam Zutphenaar H.A. Nederburgh samen met zijn schoonzoon, Johan Laurents Nering Bögel (1795-1865) uit Deventer, de ijzergieterij over. De familie Nering Bögel had al sinds de achttiende eeuw plantages in Suriname, waaronder plantage *Hoopwijk en Vrouwenvlijt* aan de Hoer-Helenakreek.²⁰⁵ De handelsbetrekkingen met de West waren daardoor waarschijnlijk eenvoudig gelegd. Vanaf 1834 was de firma ‘Nederburgh, Nering Bögel en Comp.’ bovendien zeer succesvol in de export naar Nederlands-Indië, die het gevolg was van de relatie die Nederburgh met de inkopers van het ministerie van Koloniën had opgebouwd.²⁰⁶ Eind jaren 1840 werd nog altijd veel voor Nederlands-Indië geproduceerd en werden er in ieder geval een ijzeren oliepers, ijzeren

gewichten, een balustrade, kandelaars en lantarens naar Suriname en Curaçao verscheept.²⁰⁷ Dit zijn allemaal producten die werden gebruikt om het koloniale systeem in stand te houden. Johan Nering Bögel, die vanaf 1832 ook in de gemeenteraad van Deventer zat, werd zeer succesvol met zijn ijzerfabriek en verdiende veel geld met de export naar de koloniën.

Deventer Houtmarkt

Naast ijzer was hout een belangrijk product waar de naam Deventer op verschillende manieren aan verbonden was. Net als in Deventer was er in Amsterdam een markt waar handelaren en timmerlieden hout konden kopen en verkopen. Deze zogenaamde ‘Deventer Houtmarkt’ werd sinds de zestiende eeuw gehouden op de westoever van de Nieuwezijds Voorburgwal. De markt werd zo genoemd door de vrachtvaart op de IJsselsteden,



Het scheepswerfsterrein van de VOC in Amsterdam met op de achtergrond het Oost-Indisch Zeemagazijn, ca. 1726.

waaronder Deventer, van waar hout als retourvracht werd meegenomen. Toen de markt begin zeventiende eeuw verhuisde naar de Muidergracht, tussen de Portugese en Hoogduitse Synagoge, bleef de naam behouden.²⁰⁸ In de negentiende eeuw werd de naam 'Deventer Houtmarkt' gewijzigd in Jonas Daniël Meijerplein.²⁰⁹

De VOC was net als de WIC een belangrijke afnemer van hout op deze Deventer Houtmarkt >> *Zie het thema 'Deventer en de West-Indische Compagnie'*. De Kamer Amsterdam kocht bij voorkeur enkel 'het Munsterse [hout], dat van Deventer komt', en wat 'goet en deugtsaam' was in vergelijking met 'Rijns hout'.²¹⁰ Het hout dat via Duitsland naar Deventer en vervolgens Amsterdam kwam, werd voornamelijk gebruikt voor de bouw en reparatie van schepen en voor de handelsposten en scheepswerven in Nederlands-Indië. De VOC had in Amsterdam op het eiland Oostenburg een eigen scheepswerf met daarbij een enorm pakhuis, het Oost-Indisch Zeemagazijn.

Ook overzee in het hoofdkwartier Batavia richtte de VOC in de zeventiende eeuw een houtstapelplaats in die de naam 'Deventer Houtmarkt' kreeg. Deze stapelplaats met 'eene geprivilegieerde houtzagerij' werd o.a. vanwege de stank verplaatst binnen de stad Batavia. Rond 1770 was de markt in ieder geval te vinden aan het zuidelijke uiteinde van de Tijgergracht.²¹¹ Deventer nam in de Nederlanden een vooraanstaande plaats in wat betreft de houthandel en dit zal tot de gedachtenassociatie 'Deventer' en 'hout' geleid hebben en zo tot de vernoeming 'Deventer Houtmarkt'.²¹² Nader onderzoek is nodig om na te gaan of er op de stapelmarkt ook hout werd verhandeld dat via Deventer of een van de Deventer Houtmarkten kwam en waar dit hout voor werd gebruikt.

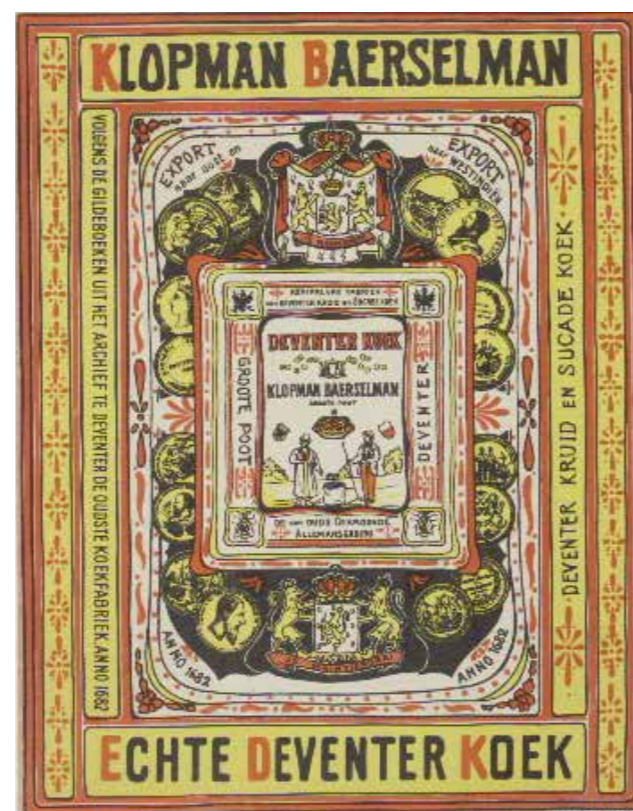
Deventer koek

Een wellicht minder voor de hand liggend product uit Deventer met koloniale banden is Deventer koek. De eerste vermelding van de koek stamt uit 1417. De ingrediënten van het eeuwenoude 'geheime' recept zijn roggemeel, honing, (schoon) water en specerijen. De conserverende honing en het ontbreken van vet en eieren maakte de Deventer koek lang houdbaar en daardoor tot onmisbaar voedsel op de schepen van de Hanze en later de VOC.

In de achttiende eeuw waren er relatief veel koekbakkers in Deventer gevestigd, die in hun onderhoud konden

voorzien dankzij de reputatie van de koek in de stad, de regio én de bloeiende export.²¹³ Behalve voor onderweg, was de koek door de lange houdbaarheid namelijk ook uitermate geschikt voor export naar de koloniën. Zo adverteerde de koekwinkel van de Erve Lindhorst op de Haarlemmerdijk in Amsterdam in 1796 met de tekst: 'De oprechte Deventer Koek, uit Deventer, welke duurzaamheid om na Oost- en West-Indien te verzenden, by proefbevinding alom bekend is, wordt van 10 St(uivers) tot 1, 2 en 4 Gl. (gulden) het stuk verkogt'.²¹⁴

De export nam in de negentiende eeuw enorme proporties aan. In 1863 werd maar liefst 200.000 Ned. pond Deventer koek uitgevoerd, 'ook naar Oost-Indië'.²¹⁵ In 1879 adverteerde de bekende Deventer koekfabriek Klopman Baerselman: 'Ook voor verzending wordt deze koek in 't bijzonder aanbevolen, daar dezelve geruimen tijd kan bewaard blijven, zonder droog te worden'. Bovendien waren er volgens de advertentie in alle voornamelijk plaatsen in Oost-Indië depots, zogenoemde verkooppunten, waar de koek te verkrijgen was.²¹⁶ Overigens werd de koek in de negentiende eeuw ook naar Suriname en het Caribisch gebied geëxporteerd. Zo verkochten de Gebroeders Reelfs



Koekwikkels voor Deventer koek van Klopman Baerselman met in de bovenhoeken de vermelding 'Export naar Oost en Export naar West-Indië', ca. 1950-1967. (Deventer Musea)

in 1833 'Deventer Koek in blik' in Paramaribo en in de winkel 'De Hoorn van overvloed' op Curaçao werden in 1862 'Deventer en Sucade Koeken met en zonder opschriften van 1 tot 3 gulden' te koop aangeboden.²¹⁷

Munten, bier, muziekinstrumenten en katoen

Uiteraard bleef het niet bij ijzerwerk, hout en koek. Er zijn nog tal van andere producten te noemen die vanuit Deventer hun weg vonden naar zowel de Atlantische als de Aziatische koloniën. Bij het doornemen van archieven en kranten komen zeer uiteenlopende producten voorbij, van vloeibaar tot vast en van groot tot klein.

Er werd bijvoorbeeld 'Deventer bier' verscheept naar de koloniën. De eerste vermeldingen van 'vaten Deventer bier' in het fort Kasteel Nassau op Banda in Indonesië dateren al van 1692.²¹⁸ De export van Deventer bier zou nog zeker tot het begin van de negentiende eeuw aanhouden. Zo werd in 1825 'best Deventer bier op vaten' aangeboden in Batavia.²¹⁹ In Suriname was in 1832 'best Deventer Bier in oxhoofden' (een inhoudsmaat in de vorm van een groot vat) en in 1839 'Deventer bier in ¼ vaten' te krijgen.²²⁰

De VOC gaf tussen 1602 en 1799 een aanzienlijke hoeveelheid munten uit voor de handel in de overzeese gebieden die onder haar gezag vielen. Deze munten werden zowel in Azië als in de Republiek geproduceerd.²²¹ In 1702, 1707 en 1708 werden in Deventer munten geslagen voor de VOC door de Deventer muntmeester Pieter Sluysken (1682-1711). Ook rond 1710 zou hij, ondanks een herhaaldelijk verbod door de Staten-Generaal, nog munten hebben geslagen.²²² In de collectie van Museum de Waag bevinden zich nog een aantal van deze munten.

Een ander product dat uit de inventarisatie naar voren is gekomen, zijn muziekinstrumenten. In een 'Provisio-nelle Petitie van benoedigheeden en Ammunitie voor de Militairen en gebouwen in Rio Demerarij' uit 1777 staat in een overzichtelijk lijstje opgetekend: '4 Kopere trommen, best zyn deze te bekomen te Bergen op Zoom of Deventer'.²²³ Maar er werden ook muziekinstrumenten van grotere omvang ingekocht in de Republiek. Gedurende de driehonderd jaar (1667-1795) dat Suriname een kolonie was van Nederland, voorzagen Nederlandse orgelbouwers de kerken daar van orgels. Zo werd in 1835 door de Hervormde Kerk in Paramaribo een nieuw orgel besteld bij orgelbouwer Carl Friedrich August Naber in Deventer

voor een bedrag van 14.000 gulden. Dat orgel ging echter bij de verscheping in 1840 ten onder voor de Surinaamse kust. Er werd geld ingezameld voor een nieuw orgel, dat uiteindelijk tot stand kwam dankzij een bijdrage van Koning Willem II. In april 1846 kwamen twee orgelmakers over naar Paramaribo om het werk te voltooien, waaronder Naber jr. uit Deventer.²²⁴ Het orgel, dat nog altijd een pronkstuk is van de Hervormde Kerk (Centrumkerk) in Paramaribo, kan niet los gezien worden van de koloniale context waarin het werd vervaardigd. Bovendien was het christelijke geloof als godsdienst van de koloniale machthebber sterk verbonden aan het koloniale bestel.

Tot slot is ook de productie van stoomweverij, ververij en drukkerij Ankersmit & Co., in 1860 opgericht in Deventer, interessant om hier te vermelden. Als gevolg van de Noord-Amerikaanse burgeroorlog, direct gelieerd aan slavernij, was er gebrek aan ruwe katoen en werd de fabriek pas in 1865 in gebruik genomen. Na de afschaffing van de slavernij dus. Maar Ankersmit profiteerde volop van het cultuurstelsel dat de Nederlandse overheid had ingesteld in Nederlands-Indië, waarbij lokale landbouwers verplicht een deel van hun opbrengsten moesten afstaan aan het koloniale bestuur.

De koloniale onderdanen moesten voortaan produceren voor de Europese markt. De verwerking van katoen werd op deze wijze weggekaapt bij de Indische vrouwen.²²⁵ Zij hadden geen tijd meer om zelf batiks te maken. Ankersmit nam deze taak over en kon de (imitatie)batiks met winst exporteren naar Nederlands-Indië.²²⁶ Dat legde de fabriek geen windeieren. Ankersmit leverde bijvoorbeeld in 1892 in opdracht van het Ministerie van Koloniën katoen aan Nederlands-Indië. Het totale aantal van 16.230 stuks 'divers blauw en bruin katoen' leverde Ankersmit een bedrag op van bijna 40.000 gulden.²²⁷

Overzeese handel

De eerder beschreven Gerhard Jan Lugard (Deventer, 1798-1866) was een van de vele personen die zijn inkomsten verwierf met de overzeese handel. Lugard was afkomstig uit een familie van kooplieden en vertrok begin negentiende eeuw vanuit Deventer naar Suriname. In 1825 kreeg hij een hypotheek voor een woning aan de Nieuwe Keizersstraat in Paramaribo en in 1827 begon hij de firma G.J. Lugard & Co.²²⁸ In de jaren erna was hij tevens actief als apotheker.



Advertentie van G.J. Lugard & Co uit de Surinaamsche Courant van 27 juni 1828. (Delpher)

De firma G.J. Lugard & Co verkocht allerlei producten die verscheept werden vanuit Nederland. Zo adverteerde hij in 1828 met de verkoop van: 'Extra roode wijn in dubbeld fusten en kisten van 48 flesschen, diverse soorten Rhijnwijn, Madera, Champagne, diverse soorten Linnen, Vriesbont, Boekjes Streep, Schrijf- en Postpapier, Kaarsen, Boter, Steenen, Kalk en Cement, Hoepels voor Suikervaten en meer andere goederen.'²²⁹ De genoemde dranken, het papier, de kaarsen en boter waren producten die door de koloniale elite, de planters, veelvuldig werden afgenomen voor eigen gebruik. Van het vriesbont werden onder andere rokken en hemden gemaakt voor huisslaven.²³⁰ De stenen, kalk, cement en hoepels voor de suikervaten werden afgenomen voor gebruik op hun plantages.²³¹

Begin 1830 was Lugard van plan 'voor eenige tijd' de kolonie te verlaten om een reis naar Europa te maken.²³² Het zou nog tot 1834 duren voordat hij daadwerkelijk vertrok met Dina (Dientje) Christina van Meijer en vier zoons. >> *Zie het thema 'Deventenaren van kleur & koloniale verhoudingen'.*

De zaken gingen ondertussen gewoon door. In 1832 was Lugard compagnon geworden van de firma 'Brouwer en Lugard', apothekers te Paramaribo.²³³ En in 1834 startte hij samen met zijn jongere broer Barend (Deventer, 1809 - ca. 1845), sinds 1833 tevens apotheker in Paramaribo, de firma Gebrs. Lugard. De broers Lugard komen overigens veelvuldig voor in de slavenregisters van Suriname. Zo lijkt het erop dat Gebrs. Lugard op 16 augustus 1838 via een executieverkoop 17 slaafgemaakten in bezit kregen.²³⁴ Dit zou nader uitgezocht moeten worden.

Hoewel Lugard van plan was om tijdelijk in Nederland te blijven, was zijn terugkeer vermoedelijk permanent.

Van 1848 tot 1866 was hij lid van de Gemeenteraad van Deventer.²³⁵ De overzeese handel bleek zeer lucratief, want vele nakomelingen van de broers Lugard verdienen later vanuit Deventer, dan wel vanuit Paramaribo hun geld met overzeese handel. Een van hen was zoon Herman Hendrik Lugard (Deventer, 1836-1910) die onder de firmanaam 'H.H. Lugard, exporthandel te Deventer', later 'H.H. Lugard's Koninklijke Fabriek Import en Export N.V.' geheten, eind negentiende eeuw zowel met Oost- als met West-Indië handel dreef.²³⁶

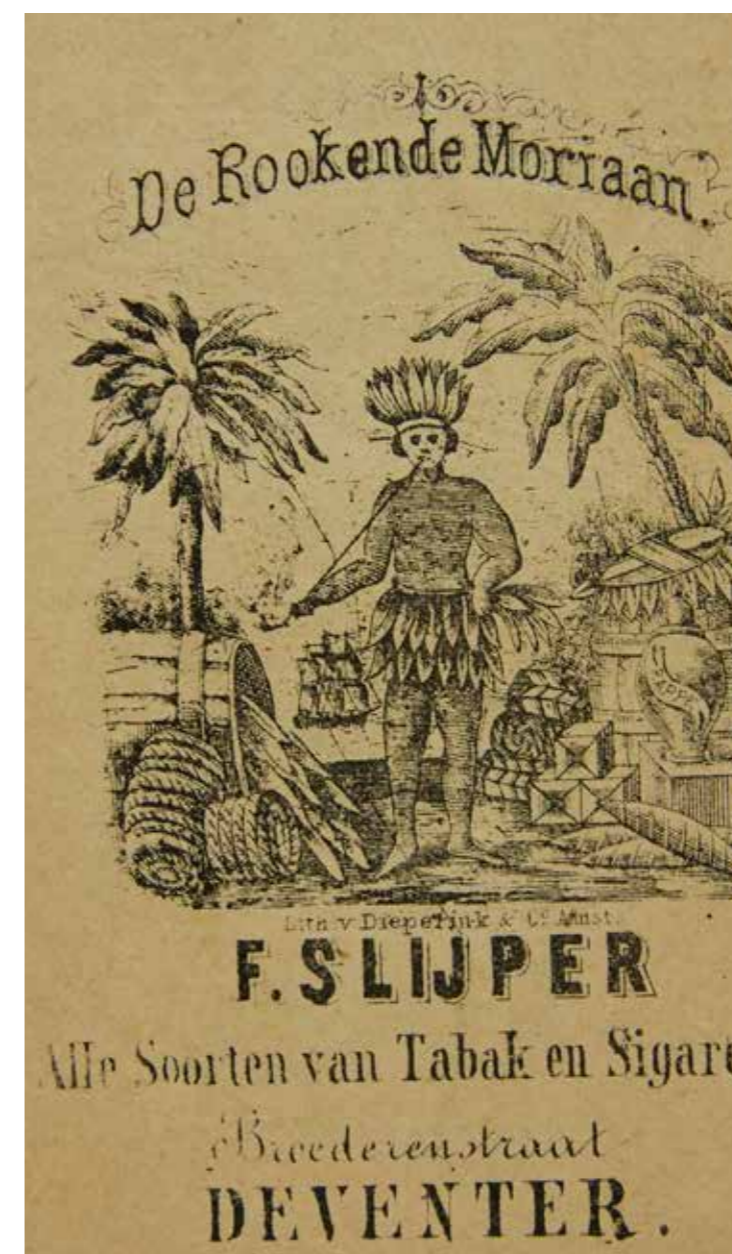
Koloniale waren en tabak

De overzeese handel resulteerde ook in het ontstaan van winkels in koloniale waren. De winkels hadden een breed assortiment, bestaande uit cacao, thee, koffie, tabakswaaren, rietsuiker, specerijen en palmolie. Vrijwel alle koloniale waren die deze winkels verkochten, werden geproduceerd door middel van slavenarbeid op de plantages. In 1883-1884 waren er in Deventer maar liefst 31 winkels in koloniale waren gevestigd.²³⁷

Een van de overzeese producten die in deze winkels en vaak ook in speciaalzaken werd verkocht, was tabak. De meeste tabak die vanaf de zeventiende tot ver in de negentiende eeuw in Nederland werd geïmporteerd en verhandeld, kwam van tabaksplantages in de Europese koloniën waar slaafgemaakte personen gedwongen arbeid verrichtten. In de provincie Overijssel hadden steden als Kampen, Deventer en Zwolle een welvarende tabaksindustrie. In Deventer werd al in 1758 tabakskerverij Harm's ten Harmsen Hzn. opgericht en in 1883 was het aantal kerverijen gegroeid tot veertien. Daarnaast waren er in dat jaar tien sigarenhandelaren, vijftien tabakshandelaren, twee sigarenmakers en drie sigarenfabrikanten gevestigd in Deventer.²³⁸

De koloniale herkomst van tabak was vaak ook terug te zien in de naamgeving en op verpakkingsmaterialen van fabrieken, winkels en producten. In een negentiende-eeuwse verzameling vignetten van het Pipe Museum in Amsterdam zijn verpakkingsmaterialen te vinden met daarop 'De Koophandel', 'De Rookende Moriaan' en 'De Drie Morianen' te Deventer.²³⁹ En de in 1901 opgerichte sigarenfabriek 'Borneo' in de Venenstraat in Deventer gaf merken uit als 'Indische kiekjes' (1902) en 'Generaal van Heutz' (1903), vernoemd naar de gouverneur van Atjeh en de gouverneur-generaal van Nederlands-Indië.²⁴⁰

De koloniale context en betrokkenheid van verschillende Deventer industrieën en producten die in Deventer werden vervaardigd en verhandeld zijn uiteengezet aan de hand van uiteenlopende producten, bedrijven en casussen. Dit overzicht is verre van compleet maar laat wel degelijk zien dat de economische welvaart en groei van Nederland, inclusief steden zoals Deventer, sterk vervlochten was met overzeese handel en exploitatie van koloniale gebieden.



Sigarenszakje met een vignette van 'De Rookende Moriaan'. Afgebeeld is een rokende Amerikaanse 'inheemse' man met een rok van tabaksbladeren, een verentooi en een pijp met een lange steel, ca. 1870-1895. (Pipe Museum, Amsterdam)

6 | Afschaffing van de slavenhandel en de slavernij

De afschaffing van de slavernij was een langdurig proces waarbij sociale, politieke en economische factoren in heel Europa een rol speelden. De opkomst van Nederland als een kleine soevereine natie, was onderdeel van een veel grotere geschiedenis. Het vond plaats tegen de achtergrond van de Franse Revolutie (1789-1799), maar ook diverse slavenopstanden als de opstand in Berbice (1763-1764), in Haïti (1791-1804) en in Curaçao (1795). Deze revoluties en opstanden brachten geen eind aan de slavernij noch aan het kolonialisme, maar het maakte slavernij gecompliceerder en minder winstgevend en liet zien dat verzet tegen het systeem van slavernij mogelijk was.²⁴¹

Dit leidde bovendien tot het ontstaan van abolitionistische bewegingen in Europa.²⁴² In Nederland kwam de abolitionistische beweging pas rond 1840 op gang, wat relatief laat was in vergelijking met andere Europese landen. Zo ontstond in Engeland al in 1783 een anti-slavernijbeweging en werd in 1808 een verbod op de trans-Atlantische slavenhandel tussen Afrika en Amerika uitgevaardigd. Dit verbod werd (op aandringen) in 1814 overgenomen door Nederland. Het verhandelen van mensen binnen het Caribisch gebied en binnen kolonies bleef overigens gewoon mogelijk. In 1833 werd een wet aangenomen die een einde maakte aan de slavernij in de Britse koloniën. Pas in 1860 kwam er een einde aan de Europese slavernij in Nederlands-Indië en op 1 juli 1863

werd de slavernij afgeschaft in Suriname en het Caribische gebied. Al kregen slaafgemaakten in Suriname bij de proclamatie van de 'afschaffing' te horen dat ze nog tien jaar verplicht op de plantages moesten blijven werken.

De reden dat de afschaffing van slavernij door Nederland zo lang op zich heeft laten wachten, moet vooral gezocht worden in de economische belangen van de Nederlandse elite bij de Surinaamse plantages. Ook de vertraging in de opkomst van de abolitionistische beweging in Nederland kan deels worden verklaard door deze economische belangen. Uiteindelijk ontstond er een groeiend besef van de morele en ethische problemen rondom slavernij, en een aantal individuen begon actief campagne te voeren voor de afschaffing ervan. De in Deventer geboren Wolter Robert baron van Hoëvell was een belangrijk figuur in deze beweging. Hij was een Nederlands politicus en dominee die zich sterk uitsprak tegen de slavernij en pleitte voor afschaffing. Behalve dit individu was er voor zover bekend verder geen sprake van kritiek of verzet vanuit Deventer op het slavernijstelsel.

Abolitionistische bewegingen

In 1842 verzochten drie afzonderlijke abolitionistische bewegingen door middel van een petitie aan Koning Willem II om een einde te maken aan de slavernij in het koninkrijk. Deze bewegingen zouden later bekend wor-

den onder als de christelijke Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing der Slavernij (NMBAS), de Rotterdam Ladies Anti-Slavery Committee en de meer liberale vereniging die een antislavernijtijdschrift uitgaf onder de titel *Vereniging Bijdragen tot de kennis der Nederlandsche en vreemde Kolonien, bijzonder betrekkelijk de vrijlating der slaven*.²⁴³ Bij de eerste twee waren voor zover bekend geen Deventenaren betrokken, bij de meer liberale beweging wel. De houding van de liberalen werd deels gemotiveerd door economische belangen. Als Nederland met de afschaffing van slavernij zou achterblijven bij andere landen, zou dit kunnen leiden tot opstanden op de plantages. Deze onrust zou aanzienlijke gevolgen hebben voor de inkomsten van plantagehouders en dus ook voor de Nederlandse schatkist.²⁴⁴

De liberale petitie aan de koning, ook wel 'adres' genoemd, werd ondertekend door 125 mannen. Vijf van hen kwamen uit Overijssel, waaronder Mr. Gregorius Adriaanszoon Mees (1802-1883). Hij had rechten gestudeerd in Utrecht en doceerde sinds 1839 als hoogleeraar de vakken Nederlandse taal- en letterkunde en Vaderlandse geschiedenis aan het Athenaeum in Deventer.²⁴⁵ Daar kwam hij onder andere in aanraking met Duymaer van Twist, die als gouverneur-generaal een belangrijke functie had gehad in Nederlands-Indië. Dat de abolitionistische partijen elkaar zagen als concurrenten, blijkt wel uit het feit dat Mees na een moeizaam verlopen gezamenlijke vergadering verzuchtte: 'Ik ben geenszins vijandig aan de partij van Groen (van Prinsterer); ik geloof dat die mensen het goede voorhebben; en heb eerbied voor elke levendige en krachtige overtuiging; maar echter, het is niet te ontkennen, zij hebben jegens ons meer de slimheid van den slang dan de opregtheid van de duif getoond.'²⁴⁶

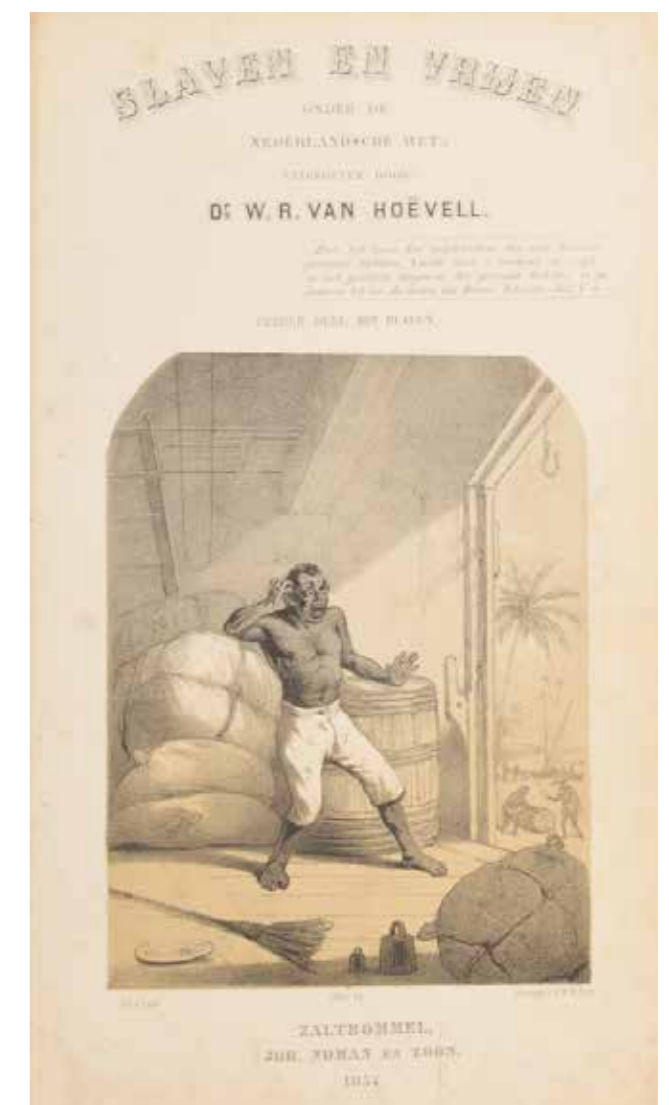
De drie petitie's werden door de koning en politiek terzijde geschoven, met als achterliggende reden de financiële belangen van de overheid en de lobby van de plantagehouders. Er veranderde daarmee niets voor de duizenden slaafgemaakten in de Nederlandse koloniën. Maar er was wel een zaadje geplant.

Wolter Robert baron van Hoëvell

Maar er was een in Deventer geboren individu die ondertussen wel degelijk oog had voor de situatie van de slaafgemaakten en een belangrijke pleitbezorger werd voor de afschaffing van de slavernij in zowel het Atlanti-

sche gebied als Nederlands-Indië: Wolter Robert baron Van Hoëvell (Deventer, 1812 - Den Haag, 1879). Wolter Robert woonde overigens maar ongeveer een half jaar in Deventer, al in februari 1813 woonde het gezin in Amersfoort. Zijn grootvader Wolter Harmen was daarentegen burgemeester van Deventer geweest.²⁴⁷ Van Hoëvell trouwde in 1836 met Abramina Johanna Trip en vertrok nog hetzelfde jaar naar Nederlands-Indië. Daar werd hij als predikant aangenomen bij de Protestantse Staatskerk in Batavia.

Tijdens zijn Indische jaren ontwikkelde Van Hoëvell zich tot een van de belangrijkste critici van het koloniale beleid in Nederlands-Indië. Het was in Indië verboden om over staatszaken te publiceren en toen Van Hoëvell dat in



Titelblad van het tweede deel van Slaven en Vrijen onder de Nederlandsche wet, 1854. (Koninklijke Bibliotheek, Den Haag)

1848 toch deed, werd hij ernstig gestraft voor zijn gedrag. Dat accepteerde hij niet en hij besloot terug te keren naar het vaderland. Eenmaal terug in Nederland publiceerde Van Hoëvell eind 1848 'De emancipatie der slaven in Neerlands-Indië'. Een klein jaar later kreeg hij volledig eerherstel en werd hij gekozen tot lid van de Tweede Kamer. In 1854 kwam hij met een amendement waarin hij pleitte voor onmiddellijke vrijverklaring van de tot slaaf gemaakten in Azië en zette het onderwerp slavernij daarmee op de politieke agenda.

In 1854 publiceerde hij vervolgens 'Slaven en vrijen onder de Nederlandsche wet', een rapport gericht aan de staatscommissie die onderzocht welke maatregelen de regering zou moeten nemen om de situatie van de slaafgemaakten in de koloniën te verbeteren en om daartoe met voorstellen te komen. Het boek werd een doorslaand succes, mede doordat het vlak na het boek 'De Negerhut: een verhaal uit het slavenleven in Noord-Amerika' door Harriet Beecher-Stowe (1811-1896) verscheen. Overigens was er ook kritiek op het boek van Van Hoëvell, met name vanuit Suriname en dan specifiek van Joodse slaveneigenaren die vonden dat zij wel erg wreed werden afgeschilderd.²⁴⁸ 'Slaven en vrijen' werd uiteindelijk geen onderdeel van ons collectieve geheugen, maar is in 2020 wel opnieuw uitgegeven omdat het van groot belang wordt geacht dat het boek door de huidige generaties gelezen wordt.²⁴⁹

Albertus Jacobus Duymaer van Twist

Dankzij het amendement van Van Hoëvell werd in 1853 besloten dat uiterlijk 31 december 1859 de slavernij in geheel Nederlands-Indië afgeschaft moest zijn. Begin 1859 stemde de Tweede Kamer inderdaad in met een wetsvoorstel voor afschaffing van de slavernij op Java, Madura en Banda. Van de 58 Kamerleden stemden 48 vóór de afschaffing en tien tegen de afschaffing. Onder die tien tegenstemmers was de in Deventer geboren Albertus Jacobus Duymaer van Twist (Deventer, 1809 - Diepenveen, 1887).²⁵⁰

Van Twist was op 6 juli 1843 verkozen tot Tweede Kamerlid als vertegenwoordiger van het kiesdistrict Overijssel en werd al snel leider van de gematigde liberalen. In 1849 werd hij voor zijn tweede termijn verkozen tot Kamerlid namens kiesdistrict Kampen en een jaar later namens kiesdistrict Steenwijk. In 1851 werd Van Twist

tot gouverneur-generaal van Nederlands-Indië gekozen en onder zijn bewind werd het zogeheten cultuurstelsel onderzocht en geleidelijk afgeschaft. Maar hij besloot om economische redenen ook om de tot slaaf gemaakten op het eiland Banda buiten de afschaffing van de slavernij in Nederlands-Indië te houden. Na zijn vertrek uit Nederlands-Indië, werd die bepaling ongedaan gemaakt. Dat leidde er waarschijnlijk toe dat Van Twist in 1859 tegen de afschaffing stemde.²⁵¹

Overigens kreeg Van Twist in 1855, vlak voor zijn eervolle ontslag en vertrek naar Deventer, te maken met klach-



Portret van Albertus Jacobus Duymaer van Twist, in 1861 geschilderd door Herman Antonie de Bloeme.

ten van assistent-resident Eduard Douwes Dekker over het optreden van een inheems bestuurder op West-Java. Duymaer deed tot ongenoegen van Dekker niets met de klachten. Eenmaal terug in Nederland liet hij nabij Deventer, in Diepenveen, een nieuw huis bouwen op de plek van het vervallen landhuis 'Nieuw Rande'. Het landhuis was volgens Douwes Dekker, die onder het pseudoniem Multatuli het boek 'Max Havelaar' schreef, gebouwd 'over de ruggen van de Indische koelies'.²⁵²

In 1858 werd Van Twist weer Kamerlid, nu namens kiesdistrict Amsterdam. Hij bleef tot 1862 Kamerlid en had zodoende ook een stem bij het wetsvoorstel over de afschaffing van de slavernij in Suriname. Tijdens dat debat sprak Van Twist: 'Wat is het groote, het eenig redelijke doel, dat wij ons bij de emancipatie der slaven kunnen voorstellen? Is dat om te kunnen zeggen: wij hebben ook aan de slaven de vrijheid gegeven; wij zijn niet langer ten achter bij andere volken, bij Engeland en Frankrijk?' Hij beantwoordde vervolgens zijn eigen vraag met de woorden: 'Bij mij is dat het doel niet. (...) Ik heb bij de emancipatie in de eerste plaats, vóór alles en boven alles, de slaven zelve op het oog. Het eenige redelijke doel van emancipatie is in mijn oog: den stoffelijken en zedelijken toestand van de slaven te verbeteren, de slaven beter en gelukkiger te maken. Daarvoor worden groote offers van ons gevraagd; in de eerste plaats een tal millioenen uit de schatkist.'²⁵³

Van Twist was fel tegen onvoorwaardelijke vrijlating van de slaafgemaakten en pleitte voor een periode van staatstoezicht. Hij stemde uiteindelijk op 9 juli 1862 toch in met de afschaffing van de slavernij in Suriname. Van Twist werd in 1887 begraven op de Oude Begraafplaats in Deventer, waar ook zijn goede vriend en tevens Deventenaar George Isaac Bruce (1803-1850) begraven lag. Bruce werd in 1850 benoemd tot gouverneur-generaal van Nederlands-Indië, maar overleed nog voor zijn overtocht bij de Rede van Texel.

Afschaffing slavernij in Suriname en de voormalige Antillen

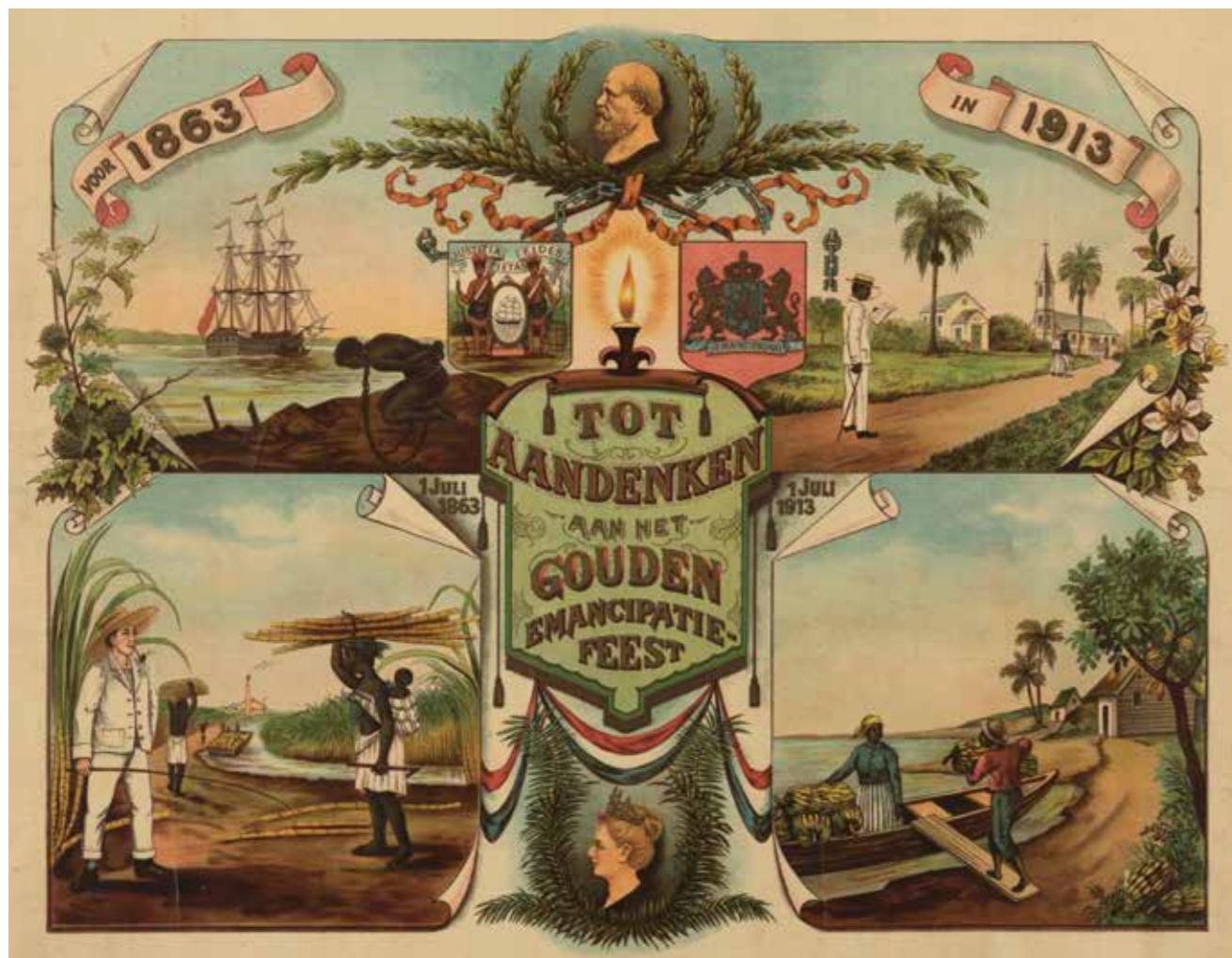
Het betreffende wetsvoorstel over de afschaffing van de slavernij in Suriname en de voormalige Antillen werd op 9 juli 1862 behandeld in de Tweede Kamer. Bij de stemming telde de Tweede Kamer drie leden uit Overijssel, waaronder de uit Deventer afkomstige Gerard Dumbar (Deventer, 1815-1878) en Carel Marius Storm van 's Gra-

vesande (Rotterdam, 1809-Deventer, 1880).²⁵⁴ Dumbar was van 1853 tot 1865, dus ook ten tijde van de stemming, burgemeester van Deventer en lid van de Provinciale Staten van Overijssel. Hij stemde met nog 46 andere Kamerleden vóór het wetsvoorstel.

Carel Marius Storm van 's Gravesande werd in 1849 gekozen tot Lid van de Tweede Kamer voor Overijssel en bleef dat dertig jaar. De 11 tegenstemmers, waaronder Storm van 's Gravesande, waren niet tegen de afschaffing van de slavernij, maar hadden moeite met bepaalde maatregelen uit het wetsvoorstel. Storm van 's Gravesande zei tijdens het debat: 'Ook ik kan met geene mogelijkheid mijne stem geven aan dit wets-ontwerp, want ik vind daarin volstrekt niet de waarborgen, die ik zou meenen dat noodig zijn om tot eene gewenschte emancipatie te komen. Ik vrees al te zeer dat het ons te laat zou berouwen, onze toestemming te hebben gegeven tot het besteden van vele millioenen, die op het eind zouden blijken weggeworpen te zijn.'²⁵⁵

Nadat een meerderheid had ingestemd met het wetsvoorstel, moest dit nog worden bekrachtigd door de Eerste Kamer. Overijssel was bij deze stemming met drie leden vertegenwoordigd, waaronder Deventenaar Willem Herman Cost Jordens (Deventer, 1799-1875). Cost Jordens had ten tijde van de stemming een loopbaan als vrede- en kantonrechter in Deventer achter de rug, was lid van de Provinciale Staten geweest en was actief lid van de gemeenteraad. Hij was de kleinzoon van Gerhard David Jordens (1734-1801), die van 1778 tot 1780 namens Deventer bewindhebber was van de VOC. Cost Jordens stemde, 'ondanks eenige bezwaren' in met de afschaffing van de slavernij in Suriname en op de eilanden Curaçao, Bonaire, Aruba, St. Eustatius, Saba en St. Maarten.²⁵⁶

Een meerderheid van de Kamerleden in de Eerste Kamer stemde in met de afschaffing van de slavernij in het Atlantische gebied per 1 juli 1863. De vrijheid van de slaafgemaakten in Suriname was daarna overigens beperkt, want zij werden verplicht om nog tien jaar tegen een minimale vergoeding hun werk te blijven doen. Het afschaffen van de slavernij markeerde een belangrijk keerpunt in de geschiedenis en had grote gevolgen. Het betekende echter niet het einde van ongelijkheid en discriminatie, aangezien er tot op de dag van vandaag nog steeds sprake is van raciale en sociale ongelijkheid in onze samenleving.



Gedenkplaat van de bevrijding van de slaafgemaakten in Suriname anno 1863, gedrukt voor het Gouden Emancipatiefeest op 1 juli 1913. (Het Utrechts Archief)

Suggesties voor vervolgonderzoek

Dit vooronderzoek is nadrukkelijk bedoeld als een eerste verkenning van het slavernijverleden van Deventer en haar inwoners. Het 'laaghangend fruit' dat in dit onderzoekstraject naar voren is gekomen, is talrijker en veelomvattender dan vooraf gedacht. Er worden in dit rapport hier en daar suggesties gedaan voor een eventueel vervolgonderzoek; het strekt tot de aanbeveling om de gepresenteerde bevindingen te onderwerpen aan een grootschalig en diepgaand onderzoek.

Op basis van een vervolgonderzoek kan de betrokkenheid van Deventer bij het slavernijverleden scherper gedefinieerd worden. Het zou bijvoorbeeld interessant zijn om te onderzoeken of de mate waarin Deventer bestuurders, ondernemers, opvarenden, predikanten en 'gewone' inwoners een rol hebben gespeeld in het koloniale systeem, vergelijkbaar is met bewoners van andere steden in en juist ook buiten Overijssel. Dat geldt ook voor de inmenging van het Deventer stadsbestuur en particuliere deelname van Deventer bestuurders en hun directe verwanten aan slavernij en slavenhandel. Hoe staat dat in verhouding met elkaar en tot besturen en bestuurders van andere steden? Ook de economische betrokkenheid vraagt om nader onderzoek. In hoeverre heeft het Middeleeuwse handelsverbond van de Hanze aan de wieg gestaan van het koloniale handelsnetwerk van Overijssel en Hanzestad Deventer? En op welke wijze en in welke mate hebben Deventer en Deventer bedrijven geprofi-

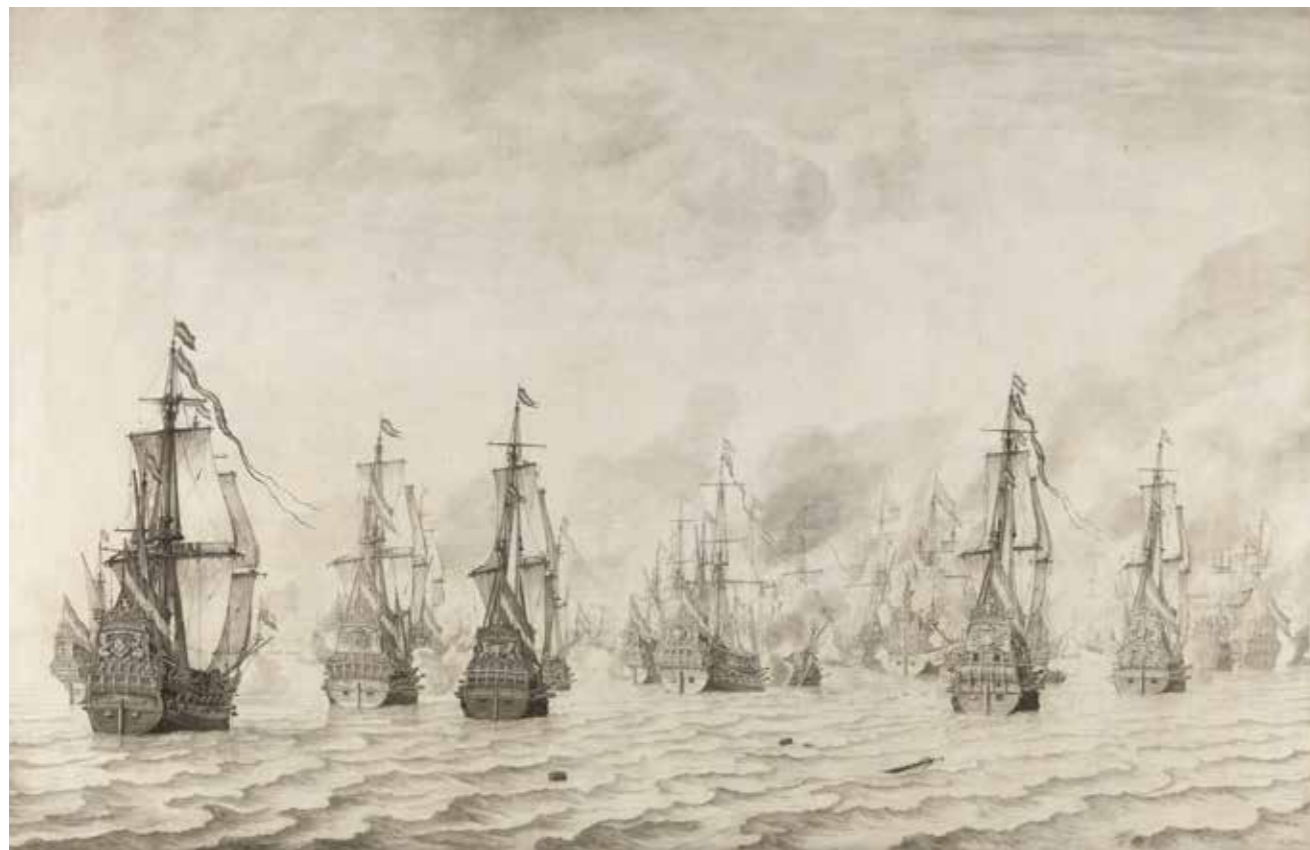
teerd van het mondiale systeem van slavernij? Daarnaast zou de samenstelling van de Deventer bevolking nader onderzocht moeten worden, om na te gaan hoe de omvang van zogenoemde 'zwarte aanwezigheid' in Deventer was in de loop der eeuwen. Door ook de periode ná de afschaffing van de slavernij bij een vervolgonderzoek in ogenschouw te nemen, kunnen ook de oprichting van de Rijks Middelbare Koloniale Landbouwschool, de Koloniale Landbouwtentoonstelling en het Koloniaal Museum in Deventer aan het begin van de twintigste eeuw nader worden bestudeerd.

Een vervolgonderzoek zou zich bovendien niet alleen op literatuur, archiefmateriaal en museale collecties moeten richten, maar ook op andere fenomenen die het (positieve) gevolg zijn van het koloniale verleden. Denk aan zaken als taal, eten, kleding en muziek. Dergelijke vormen van immaterieel erfgoed maken als direct gevolg van het koloniale verleden van Nederland immers net zo goed onderdeel uit van onze geschiedenis en onze hedendaagse samenleving. Het advies is dan ook om een vervolgonderzoek door te trekken tot aan het hier en nu. Om onderzoek te doen naar de impact van slavernij op sociale ongelijkheid en op langdurige patronen van discriminatie, racisme en achterstelling in de hedendaagse samenleving. Maar ook om verhalen op te halen bij huidige inwoners van Deventer met een achtergrond in een van de Atlantische of Aziatische koloniën.

Deze eerste verkenning stipt allerlei zaken in de koloni-

ale context aan, maar schetst zeker geen compleet beeld van de rol van Deventer en Deventenaren in het Nederlandse slavernijverleden. Het onderzoeksrapport bevat wél veel aanknopingspunten en nieuwe sporen. Uiter-

aard kunnen deze resultaten als basis dienen voor een publieksproduct, zoals een publicatie, educatieproject, tentoonstelling, stadswandeling, podcast of voorstelling.



Zeeslag tegen de Spanjaarden bij Duins, met de schepen *Rotterdam*, de *Nassau*, de *Prins Hendrik*, de *Deventer* en de *Aemilia* (v.l.n.r.), geschilderd door Willem van de Velde (I) in 1639. (Rijksmuseum, Amsterdam)

Conclusie

Slavernij is niet alleen een onderdeel van de geschiedenis van de Nederlandse koloniën overzee, maar vormt ook een integraal onderdeel van de geschiedenis van Nederland, Overijssel en de stad Deventer. Gedurende lange tijd bleef de directe en indirecte betrokkenheid van een stad als Deventer bij de Nederlandse slavenhandel en slavernij grotendeels onopgemerkt. Als de gepresenteerde bevindingen in dit vooronderzoek echter iets laten zien, dan is het wel dat Deventer en Deventenaren op alle mogelijke manieren betrokken waren bij de mondiale geschiedenis van slavernij. En dat de betrokkenheid alle gebieden in de Nederlandse koloniale wereld en alle onderdelen van het koloniale systeem betrof.

Er waren talloze Deventenaren direct betrokken bij de handelingen van de VOC. Diverse Deventenaren investeerden hun geld in Azië. Deventer bestuurders waren namens de Staten van Overijssel betrokken als bewindhebber, er waren VOC-opvarenden uit Deventer en er was een VOC-schip met de naam *Deventer*. Ook de WIC had drie schepen met de naam *Deventer*. Deze vernoeming was vermoedelijk een gevolg van de investeringen van de stad Deventer en particuliere Deventer inwoners in de WIC. Al vanaf de oprichting was Deventer vertegenwoordigd onder de aandeelhouders. Ook werden er diverse stadsbestuurders afgevaardigd als bewindhebber. Ook onder de opvarenden van de WIC-schepen bevonden zich

Deventenaren die daardoor direct betrokken waren bij de trans-Atlantische slavenhandel.

Die directe betrokkenheid gold ook voor Deventenaren die uiteenlopende functies hadden in de koloniën overzee. Dit vooronderzoek toont aan dat er allerlei personen uit Deventer, van een soldaat op een fort in Ghana, een plantage-administrateur in Demerary tot een plantage-eigenaar op Curaçao, geld verdienden aan slavernij of de handel in slaafgemaakten. Families in Deventer waren door mensen die terugkeerden naar het vaderland, maar ook door briefwisselingen op de hoogte van het reilen en zeilen in de overzeese gebieden en moeten daardoor ook geweten hebben van de slavernij. Bovendien hadden ze vaak op financieel vlak profijt van de gelden die overzee werden verdiend door hun familieleden. Ook bij de afschaffing van de slavernij in 1863 profiteerden zeker dertien inwoners van Deventer van de compensatiegeld die zij opstreken voor slaafgemaakten die niet langer in bezit waren. Onder de vrijverklaarden na de afschaffing van de slavernij waren in ieder geval zes personen die de achternaam Deventer kregen.

Het waren over het algemeen alleenstaande mannen die vanuit Deventer naar de overzeese koloniën in het Atlantische en Aziatische gebied vertrokken. Het kwam met grote regelmaat voor dat deze witte mannen in de koloniën kinderen kregen, dan wel (onvrijwillig) verwekten bij zwarte slaafgemaakte of vrije vrouwen. Kolonisten

als Gerhard Jan Lugard en George Birnie brachten hun vrouwen van kleur en kinderen mee terug naar de stad aan de IJssel. Hoewel slecht gedocumenteerd, moeten daar meer personen van kleur zijn geweest. Voorbeelden zijn een Spaanse knecht waarvan de naam onbekend is, een bediende die Gerard ter Borch schilderde en een Surinaams meisje of jonge vrouw die vermoedelijk Cornelia of Joly heette en met de familie De Beauveser naar Deventer kwam.

Er werd in het koloniale systeem niet alleen gehandeld in personen, maar ook in producten. De economische welvaart en groei van Nederland, waaronder ook die van Deventer, waren sterk afhankelijk van handel met Atlantische en Aziatische koloniën. Bedrijven in Deventer profiteerden van de wereldwijde slavernij door koloniale producten af te nemen en als leveranciers te dienen voor de koloniale elite en hun plantages overzee. Zo werden er hageel, lood, kanonnen en ander ijzerwerk, maar ook bier, munten en muziekinstrumenten vanuit Deventer geëxporteerd. Op de Deventer Houtmarkten in Amsterdam en Batavia werd hout verhandeld dat onder andere gebruikt werd voor de bouw van VOC- en WIC-schepen en Deventer koek bleek uitermate geschikt voor de lange zeereis, maar ook voor de verkoop en consumptie door de koloniale elite. Onder meer de Deventer familie Lugard verdiende kapitalen met de koloniale handel.

De afschaffing van de slavernij was een langdurig

proces met allerlei sociale, politieke en economische factoren. Slavenopstanden en later ook abolitionistische bewegingen leidden pas in 1860 tot de afschaffing van de slavernij in Nederlands-Indië, die daarna onverminderd voortging in de vorm van onderbetaalde contractarbeid, en de afschaffing van de slavernij in Suriname en het Caribische gebied in 1863. Met uitzondering van de in Deventer geboren Van Hoëvell, speelden Deventenaren nauwelijks een rol bij de afschaffing van de slavernij. Hoewel de afschaffing een belangrijk keerpunt in de geschiedenis markeerde en aanzienlijke gevolgen had, betekende het niet het einde van ongelijkheid en discriminatie. Tot op de dag van vandaag is er sprake van raciale en sociale ongelijkheid in onze samenleving, mede als gevolg van het koloniale verleden.

Dit vooronderzoek onthult een geschiedenis die tot dusver nagenoeg onbekend was. Kennis van deze stadsgeschiedenis draagt bij aan wederzijds begrip en verbondenheid in het heden en in de toekomst. Een vervolgonderzoek naar de slavenhandel en slavernij en hun verwevenheid met de stedelijke geschiedenis is nodig om de plaats van Deventer in het Nederlandse slavernijverleden beter te begrijpen. Bovendien moet de kennis over de Deventer betrokkenheid bij het slavernijverleden integraal onderdeel worden van de omgang met de geschiedenis van de stad.

Onderzoekers/auteurs

Esther van Velden (1985) is publiekshistoricus bij de Overijsselacademie. Ze studeerde Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht en behaalde daar aansluitend de master Cultureel Erfgoed. Ze werkte daarna in diverse functies bij het Noord-Hollands Archief en Het Utrechts Archief, waar ze historisch onderzoek deed en talloze tentoonstellingen, educatieprojecten en publieksactiviteiten organiseerde. In 2013 werd Van Veldens belangstelling voor het onderwerp slavernij gewekt via het project 'Hoezo, Haarlem en slavernij?', waar ze meewerkte aan een tentoonstelling, stadswandeling en dialogavonden. Recent werkte ze aan het onderzoek naar sporen van het slavernijverleden in Overijssel, waarover in juli 2023 bij uitgeverij WBooks het boek *Overijssel & Slavernij* verschijnt.

Siert Wieringa (1953) is zelfstandig onderzoeker en cultureel antropoloog. Hij heeft op verschillende managementposities gewerkt voor Artsen zonder Grenzen en het Internationale Rode Kruis. Door zijn werkzaamheden in onder meer West-Afrika is hij bijzonder geïnteresseerd geraakt in het Nederlandse slavernijverleden. Wieringa heeft een bijdrage geleverd aan het onderzoek naar het koloniale en slavernijverleden van Rotterdam, publiceer-

de over Deventer en de WIC in het *Deventer Jaarboek* en werkte recent mee aan het onderzoek naar sporen van het slavernijverleden in Overijssel, waarover in juli 2023 bij uitgeverij WBooks het boek *Overijssel & Slavernij* verschijnt.

Martin van der Linde (1985) is publiekshistoricus bij de Overijsselacademie en (mede)auteur van de boeken *Vooruitboeren. Overijssel 1950-2000* en *De oorlog gaat nooit voorbij. Overijssel 40-45*. Ook maakte hij in 2022 de podcastserie *Bommen Berend* in Overijssel, naar aanleiding van de herdenking van 350 jaar Rampjaar 1672. Hij is initiatiefnemer en projectleider van het onderzoek naar sporen van het slavernijverleden in Overijssel, waarover in juli 2023 bij uitgeverij WBooks het boek *Overijssel & Slavernij* verschijnt.

Mart Heerink (2000) volgt de master Cultuurgeschiedenis en Erfgoed aan de Universiteit Utrecht en loopt op dit moment stage bij de Overijsselacademie. Recent werkte hij mee aan het onderzoek naar sporen van het slavernijverleden in Overijssel, waarover in juli 2023 bij uitgeverij WBooks het boek *Overijssel & Slavernij* verschijnt.

Noten

- 1 Martijn Ubels, 'Hoe zelfs de bakker in Deventer meewerkte aan slavernij: 'Ze wisten wel degelijk wat er gebeurde'', *De Stentor*, 21 november 2021.
- 2 Rijksmuseum, 'Het kasteel van Batavia, Andries Beeckman, ca. 1662', <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/SK-A-19> (geraadpleegd op 30 mei 2023).
- 3 Menno Jonker, Erland de Groot en Caroline de Hart (red.), *Van velerlei pluimage. Zeventiende-eeuwse waterverftekeningen van Andries Beeckman*. (Nijmegen 2014) 9 en 17.
- 4 Haags Gemeentearchief, 0372-01 Notarieel archief Den Haag, 3.27 Dirck Gijsbertsz van Schoonderwoert, 130-149 minuutakten, 1634-1673, 24 aug. 1651.
- 5 Jonker, *Van velerlei pluimage*, 15.
- 6 Matthias van Rossum, *Kleurrijke tragiek. De geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC* (Hilversum 2015) 8-9.
- 7 Hanna Pennock en Simone Vermaat (red.), *Onderzoek naar sporen van slavernij en het koloniale verleden in de collectieregistratie. Een handreiking* (Amersfoort 2021).
- 8 Johannes Gerard Dillen, *Van rijkdom en regenten: handboek tot de economische en sociale geschiedenis van Nederland tijdens de Republiek* (Leiden 1970) 127.
- 9 Van Rossum, *Kleurrijke tragiek*, 16.
- 10 Ibidem, 7.
- 11 Enny de Bruijn, *Eerst de waarheid, dan de vrede. Jacob Revius 1586-1658* (Zoetermeer 2012) 63.
- 12 De Bruijn, *Eerst de waarheid*, 533.
- 13 Zie o.a.: Nationaal Archief, Den Haag, (hierna NA), 1.04.02 Inventaris van het archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), 1602-1795 (1811), inv. nr. 21 en 23.
- 14 Jacobus Revius, *Daventria illustrata* (Leiden 1651) 537; De Bruijn, *Eerst de waarheid*, 62.
- 15 Henk Slechte, *Geschiedenis van Deventer II* (Zutphen 2010) 431.
- 16 Ibidem, 431.
- 17 Johannes Gerard van Dillen, *Het oudste aandeelhou-*
dersregister van de Kamer Amsterdam der Oost-Indische Compagnie (Den Haag 1958) 193.
- 18 Slechte, *Geschiedenis van Deventer II*, 431.
- 19 Hendrik Leonard Houtzager (red.), *Delft en de Oostindische Compagnie* (Amsterdam 1987), 18.
- 20 Houtzager, *Delft en de Oostindische Compagnie*, 19.
- 21 Martin van der Linde, 'Overijssel en de Oost. Bewindhebbers en opvarenden bij de VOC' in: Martin van der Linde, Esther van Velden en Marco Krijnsen (red.), *Overijssel & Slavernij* (Zwolle 2023) 16-21, aldaar 21.
- 22 Houtzager (red.), *Delft en de Oostindische Compagnie*, 22.
- 23 Pieter van Dam, *Beschrijvinge van de Oostindische Compagnie 1639-1707* 1.1 (Den Haag 1927) 187.
- 24 NA, 1.05.01.02 Inventaris van het archief van de Tweede West-Indische Compagnie (WIC), (1624) 1674-1791 (1800), inv.nr. 80, folio 111.
- 25 Stichting Parlementair Documentatie Centrum, 'Mr. G.D. Jordens', https://www.parlement.com/id/vg09llxnb1qg/g_d_jordens (geraadpleegd op 25 april 2023). Voor deze informatie is de uitgebreide versie van de biografie van Jordens geraadpleegd, welke aan te vragen is via deze website.
- 26 Collectie Overijssel (hierna CO), 1099 Familie Jordens, inv.nr. 65.
- 27 Benjamin Nicolaas Teensma, 'Dorst op de Deventer. Commandeur Gijssels' bezoek aan Cabo Frio in juli 1630' in: *Tijdschrift voor zee-geschiedenis* 17 (1998) 1, 15-20, aldaar 16.
- 28 Kees Smit, *Aantekeningen van Arnoldus Buchelius over zijn bewindheerschap van de kamer Amsterdam van de VOC (1619-1621) en over de WIC II* (Utrecht 2013) 208.
- 29 NA, 'VOC: Opvarenden, 1699-1794', <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/nt00444?activeTab=nt> (geraadpleegd op 03 mei 2023).
- 29a NA, 1.04.02, inv.nr. 12754, folionr. 135.
- 30 NA, 1.04.02, inv.nr. 6050, folio 185.
- 31 NA, 1.04.02, inv.nr. 6050, folio 134.
- 32 NA, 'VOC: Opvarenden, 1699-1794', <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/nt00444?activeTab=nt> (geraadpleegd op 03 mei 2023).
- 33 Adrienne Maria Zuiderweg, *Batavia berijmd: Een geschiedenis van de Compagniesliteratuur en een overzicht van de Compagniesdichters in Batavia* (Amsterdam 2017) 330.
- 34 Isaac Sunderman, *Zyn geschriften, zyn tweemaalige reysen naer Oost-Indien, zyn attestatien en catalogus van boeken* (Deventer 1712) 5.
- 35 Zuiderweg, *Batavia berijmd*, 333.
- 36 Henk den Heijer, *De geschiedenis van de WIC* (Zutphen 1994) 31-34.
- 37 Jacobus Acquoy, *Deventer's participatie in de West-Indische Compagnie* (Deventer 1922) 7; Roelof Bijlsma, *Rotterdams Welvaren, 1550-1650* (Den Haag 1918) 172.
- 38 Acquoy, *Deventer's participatie in de WIC*, 7.
- 39 Siert Wieringa, 'Deventer en de West-Indische Compagnie', *Deventer Jaarboek* 36 (Deventer 2022) 33-47, aldaar 45.
- 40 Norbert H. Schneeloch, *Aktionäre der Westindischen Compagnie von 1674* (Stuttgart 1982) 26.
- 41 A. van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij* (Amsterdam 2020) 85-97.
- 42 NA, 1.05.01.02, inv.nr. 831, scan 68.
- 43 Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 104.
- 44 CO, 0691 Schepenen en Raad van de stad Deventer, periode Republiek, inv.nr. 17c, d.d. 19 augustus 1676.
- 45 Acquoy, *Deventer's participatie*, 25.
- 46 Ibidem, 27.
- 47 Ibidem, 25.
- 48 Jacob Johan Fockink (twee termijnen: 1741-1747 en 1780-1783), Jan van Suchtelen van de Haere (1777-1781).
- 49 Bossche Encyclopedie, 2003-2023, versie 12.0, <https://www.bossche-encyclopedie.nl/personen/> (geraadpleegd op 3 mei 2023).
- 50 Huygens Instituut, 'dr. François Cuper van Holthuyzen', <https://resources.huygens.knaw.nl/repertorium-mambtsdragersambtenaren1428-1861/app/personen/11963> (geraadpleegd op 03 mei 2023).
- 51 NA, 1.01.02 Inventaris van het archief van de Directie ad Interim, [1791-1792]; Raad der Koloniën, [1792-1795], (1773) 1791-1795 (1796), inv.nr. 12277, folio 64.
- 52 NA, 1.05.01.02, inv.nr. 354, scan 140
- 53 NA, 1.05.01.02, inv.nr. 355, scan 168
- 54 NA, 1.05.01.02, inv.nr. 361, scan 30
- 55 S. Wieringa, 'Deventer en de West-Indische Compagnie', 42.
- 56 Ibidem, 42.
- 57 Joannes de Laet, *Historie ofte Jaerlyck Verhael van de Verrichtinghen der Geoctroyeerde West-Indische Compagnie II* (Den Haag, 1644) 83 en 146.
- 58 NA, 1.05.01.01, inv.nr. 57, (66)
- 59 Tijdinghe uyt verscheyde quartieren, 21-02-1643.
- 60 Stadsarchief Amsterdam, 'WIC-opvarenden in de notariële archieven' (15 maart 2023) <https://www.amsterdam.nl/stadsarchief/organisatie/projecten/wic-opvarenden/> (geraadpleegd op 03 mei 2023).
- 61 Tiemen Bosma, 'Personeel West-Indische Compagnie, 1621-1675' (22 juni 2020), <https://www.westindischecompanie.info/wic1personeel.php> (geraadpleegd op 03 mei 2023).
- 62 NA, 'WIC: Militairen uitgezonden naar Brazilië, periode: 1649 - 1654', https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/nt00213?activeTab=nt&searchTerm=deventer&sortering=prs_achternaam&volgorde=asc (geraadpleegd op 03 mei 2023); NA, 1.05.01.01, inv.nr. 65.
- 63 Tiemen Bosma, 'Curaçao 1675-1792 (soldijboeken) In dienst van de West-Indische Compagnie' (geraadpleegd op 8 juni 2020), <https://www.westindischecompanie.info> (geraadpleegd op 03 mei 2023).
- 64 Gerhard de Kok, 'West-Indische Compagnie', <https://dekok.xyz/htrsearch/> (geraadpleegd op 03 mei 2023).
- 65 NA, 1.05.01.02, inv.nr. 1011E, scan 13.
- 66 NA, 1.05.01.02, inv.nr. 1011C, scan 15, inv.nr. 352, scan 98 en inv.nr. 124, scan 387.
- 67 NA, 1.05.01.02, inv.nr. 918, scan 344.
- 68 NA, 1.05.01.02, inv.nr. 363, scan 126 en 135.
- 69 NA, 1.05.01.02, inv.nr. 364, scan 189.

- 70 Van Rossum, *Kleurrijke tragiek*, 27.
- 71 NA, 1.05.01.02, inv.nr. 996, scan 4.
- 72 NA, 1.05.01.02, inv.nr. 491, scan 445 en inv.nr. 964, scan 198.
- 73 Michel R. Doortmont, 'The Dutch Forts at Axim and Butre: Buildings, people, politics', in: Michel R. Doortmont, Pierluigi Valsecchi en James R. Anquandah (red.), *The Ankobra gold route: Studies in the historical relationship between Western Ghana and the Dutch* (Accra 2013) 63-96, aldaar 78.
- 74 Doortmont, 'The Dutch Forts at Axim and Butre', 78.
- 75 NA, 1.05.01.02, inv.nr. 968, scan 32 en inv.nr. 295, scan 331; Castle of Good Hope, 'History', <https://castleof-goodhope.co.za/index.php/news/100-news/149-history-of-the-castle>, (geraadpleegd op 15 mei 2023).
- 76 NA, 1.05.01.02, inv.nr. 937, scan 635 en inv.nr. 989, scan 16.
- 77 Doortmont, 'The Dutch Forts at Axim and Butre', 78.
- 78 Ibidem, 73, 78.
- 79 NA, 1.05.01.02, inv.nr. 990, scan 4; Natalie Everts, 'Krijgsvolk in Elmina: Asafo, garnizoen en Tapoeyerkwartier, 1700-1815', in: Victor Enthoven, Henk den Heijer en Han R. Jordaan (red.), *Geweld in de West: Een militaire geschiedenis van de Nederlandse Atlantische wereld, 1600-1800* (Leiden 2013) 75-107, aldaar 75.
- 80 NA, 1.05.01.02, inv.nr. 990, scan 4 en 6.
- 81 Everts, 'Krijgsvolk in Elmina', 76.
- 82 Twaalf Guyanese gulden in 1829 hadden dezelfde waarde als één Britse pond in dat jaar.
- 83 Siert Wieringa, 'Deventenaar Laurens Kleijn. Plantage-administrateur en slavenhandelaar in de tropen', in: Martin van der Linde, Esther van Velden en Marco Krijnsen (red.), *Overijssel & Slavernij* (Zwolle 2023) 68-72, aldaar 68-70.
- 84 Wieringa, 'Deventenaar Laurens Kleijn', 68-72.
- 85 Trouwdatum is onbekend, maar zoon François Daniël werd in 1766 geboren; NA, 1.05.06 Collectie Verspreide West-Indische stukken, 1614-1875, inv.nr 139, scan 3 en 9.
- 86 Bram M. Hoonhout (2017), *The West Indian web: improvising colonial survival in Essequibo and Demerara, 1750-1800* [Doctor's thesis], European University Institute, 206-207 en 216-219.
- 87 Dolph Boddaert, 'De familie Changuion. Ten onrecht betwist adeldom', *Nederlandse Adelsvereniging Nieuwsbrief* 15 (2021) Zomer, 11-13, aldaar 11.
- 88 R.H. Postma, 'Betekenis van figuren en kleuren in de heraldiek', <https://hvnf.nl/index/Betekenis%20van%20figuren%20en%20kleuren%20in%20de%20heraldiek.htm> (geraadpleegd op 1 juni 2023).
- 89 NA, 1.05.21 Digitale duplicaten van de lokale bestuursarchieven van de Nederlandse koloniën Essequibo, Demerara en Berbice en notariële akten [tezamen 'Dutch Series' genoemd], aanwezig in de National Archives of Guyana te Georgetown, (1685) 1720-1814 (1827), inv.nr. AZ.1.41A, scan 60.
- 90 CO, 0857 Schoutambt Colmschate (rechterlijk archief), inv.nr. 51; Zijn ouders kochten in 1776 de boerderij en Willem werd in 1776 ingeschreven bij de Hervormde Kerk van Deventer, waarbij staat dat hij uit Colmschate kwam (destijds was Diepenveen onderdeel van Colmschate).
- 91 CO, 0723 Retroacta burgerlijke stand (DTB) Deventer, inv.nr. 114, scan 35 en 92 en inv.nr. 144, scan 24.
- 92 CO, 0722-111a Straatboeken serie 1 - Liber 1 Polstraat, Deventer, inv.nr. 18.
- 93 Gerhard Dumbar, *Het kerkelyk en wereltlyk Deventer* (Deventer 1788) 212-213.
- 94 Erfgoed Leiden en Omstreken, 0506 Archief van notaris Jan [Frederiksz.] van den Broeck, 1760-1804, inv.nr. 2435, aktenr. 97.
- 95 Erfgoed Leiden en Omstreken, 0506, inv.nr. 2435, aktenr. 97.
- 96 NA, 1.05.21, inv.nr. AZ.3.3, scan 272.
- 97 NA, 1.05.21, inv.nr. AZ.3.14, scan 109.
- 98 NA, 1.05.21, inv.nr. AZ.3.7, scan 162 en inv.nr. AZ.3.12, scan 197.
- 99 Marco Krijnsen, 'De eerste burgemeester van kleur. Zoon van tot slaaf gemaakte vrouw werd burgervader van Lonneker', in Martin van der Linde, Esther van Velden en Marco Krijnsen (red.), *Overijssel & Slavernij* (Zwolle 2023) 142-147, aldaar 145.
- 100 Krijnsen, 'De eerste burgemeester van kleur', 145.
- 101 Paul Koulen, 'Lijst van eigenaren van plantages, en houders van hypotheek op plantages in Berbice, Demerara en Essequibo, 1818-1819', <https://c.bg.nl/documents/55/Berbice-Demerara-Essequibo.pdf> (geraadpleegd op 1 mei 2023) 22. Op de plantage *Swaenenschuts* stond een hypotheek van 57.699 gulden, waarvan jaarlijks 20.000 gulden afgelost zou worden.
- 102 Stadsarchief Amsterdam, 5075 Archief van de Notarissen ter Standplaats Amsterdam, inv.nr. 12480.
- 103 NA, 1.05.21, AZ.4.14 scan 51; 0506 Archief van notaris Passchier Soetbrood, 1757-1803, inv.nr. 2398, aktenummer 383.
- 104 NA, 1.05.21, inv.nr. AZ.7.3A, scan 129.
- 105 CO, 0123 Burgerlijke stand in Overijssel, 1823-1824, inv.nr. 3125, scan 151.
- 106 NA, 1.05.06 Inventaris van de Collectie Verspreide West-Indische stukken, 1614-1875, inv.nr. 942, scan 9.
- 107 NA, 1.05.21, inv.nr. AB.1.1, scan 89.
- 108 NA, 1.05.21, inv.nr. AZ.4.23, scan 75.
- 109 NA, 1.05.21, inv.nr. AB.1.1, scan 65.
- 110 NA, 1.05.21, inv.nr. AB.1.1, scan 65.
- 111 Tota Mangar, 'The Court of Policy: Guyana's Oldest Political Institution' (6 juli 2021), <https://guyanachronicle.com/2021/07/06/the-court-of-policy-guyanas-oldest-political-institution/> (geraadpleegd op 31 mei 2023).
- 112 NA, 1.05.21, inv.nr. AZ.4.19, scan 19 en inv.nr. AZ.3.11, scan 75.
- 113 CO, 0864 Notarissen te Deventer, inv.nr. 19; Alex van Stipriaan, 'Van veele plaatsen langs den Yssel'. Overijsselse productielocaties voor de slavenkoloniën', in: Martin van der Linde, Esther van Velden en Marco Krijnsen (red.), *Overijssel & Slavernij* (Zwolle 2023) 86-91, aldaar 86.
- 114 Alex van Stipriaan, 'Overijssels slavengeld. Hoe het systeem van slavernij de hele samenleving raakte', in: Martin van der Linde, Esther van Velden en Marco Krijnsen (red.), *Overijssel & Slavernij* (Zwolle 2023) 50-55, aldaar 52; Koulen, 'Lijst van eigenaren van plantages', 7-8.
- 115 Stanley Marugg, 'Van Groot Davelaar', <https://caribischegenealogie.org/genealogieen/van-groot-davelaar/> (geraadpleegd op 9 mei 2023).
- 116 Van Stipriaan, 'Overijssels slavengeld', 52.
- 117 CO, 0722-111g Straatboeken serie 1 - Liber 7 Bergstraat, Deventer, inv.nr. 393 en 394.
- 118 Arnoldus Johannes Cornelius Krafft, *Historie en oude families van de Nederlandse Antillen. Het Antilliaans patriciaat*. (Den Haag 1951) 194.
- 119 Cornelis Goslinga, 'Een strijd om fort Nassau', in: *De West-Indische Gids*, 39^{ste} jaargang, no 2/4 (1959), 113-125, aldaar 115. Via <https://www.jstor.org/stable/41969616>; Willem Manuel Hoyer, 'De Curaçaosche muntspeciën', in: *De West-Indische Gids*, 18^{ste} jaargang (1936), 184-188, aldaar 184. Via <https://www.jstor.org/stable/41848077>. Eén peso van achten had een waarde van twee gulden. 3324 pesos van achten waren dus 6648 gulden waard. Dit stond in 1775 in koopkracht gelijk aan 71.234,86 euro tegenwoordig.
- 120 Jeroen Heuvel, 'Monument van een boek', <https://werkgroepcarabischelletteren.nl/monument-van-een-boek/>, (geraadpleegd op 01-05-2023).
- 121 Krafft, *Historie en oude families van de Nederlandse Antillen*, 334.
- 122 Ibidem, 334.
- 123 De Curacaosche Courant, 25 april 1846.
- 124 NA, 2.02.09.08 Inventaris van het archief van de Algemene Rekenkamer 1814-1919: Comptabel Beheer, inv.nr. 240, scan 620-624.
- 125 Van der Linde, 'Overijssel en de Oost', 21.
- 126 Ibidem, 21.
- 127 CO, 1414 Bevolkingsregister Deventer, inv.nr. 2554, scan 181.
- 128 CO, 0123, inv.nr. 2698, aktenr. 10.
- 129 Dirk J. Tang, 'Het is hier wel stil, doch het klimaat vergoed het nogal.' Een korte familiegeschiedenis aan de hand van de brieven uit Suriname van Esther de Friderici 1809-1835', *Tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde en geschiedenis* 19 (2000) 187-197, aldaar 189.
- 130 Tang, 'Het is hier wel stil, doch het klimaat vergoed het nogal', 192.
- 131 Ibidem, 194.
- 132 Ibidem, 194-196.
- 133 CO, 1414, inv.nr. 2554, scan 181 en inv.nr. 2580, scan 48.
- 134 NA, NT00461 Slavenregisters Suriname, inv.nr. 37, scan 113.
- 135 CO, 0123, inv.nr. 2711, aktenr. 35.
- 136 CO, 0123, inv.nr. 2581, aktenr. 188.
- 137 CO, 1414, inv.nr. 2593, scan 124.
- 138 CO, 1096 Familie Besier, inv.nr. 299.
- 139 CO, 1096, inv.nr. 299.
- 140 Martin van der Linde, 'De compensatiegelden van 1863. Welke Overijsselaars profiteerden van de afschaffing van de slavernij?', in: Van der Linde, *Overijssel & Slavernij* (Zwolle 2023) 74-75.

- 141 Gerrit Jan Oostindie, 'Een cynische rekensom. De afschaffing van de slavernij en het Nederlandse zelfbeeld', *Kleio. Tijdschrift van de vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland* 60 (2019) 7, 10-13, aldaar 13.
- 142 NA, 2.02.09.08, inv.nr. 223, scan 540-556.
- 143 Ineke Mok, 'Huis het Hassink', <https://mijngelderland.nl/inhoud/specials/sporen-van-slavernijverleden/huis-het-hassink> (geraadpleegd op 30 mei 2023).
- 144 Suriname Plantages, 'Berkshoven', <https://www.surinameplantages.com/archief/b/berkshoven>, (geraadpleegd op 1 mei 2023); NA, 2.02.09.08, inv.nr. 223, scan 541-548.
- 145 Suriname Plantages, 'Berkshoven', <https://www.surinameplantages.com/archief/b/berkshoven>.
- 146 In rechtbankstukken uit Suriname aangaande de compensatiegelden wordt Pierre François de Friderici steeds 'uitlandig' genoemd. Het is vrij zeker dat hij in Deventer woonde in 1863, aangezien hij daar opgroeide bij zijn opa en oma, en er in 1865 trouwde.
- 147 NA, 2.02.09.08, inv.nr. 228, scan 719-730.
- 148 Tristan Lemstra, 'Groningse familie Feith had belang in de slavernij', <https://www.geschiedenisbibliotheekgroningen.nl/historie/schatkamer/bijzondere-archiefstukken/groningse-familie-feith-had-belang-in-slavernij>, (geraadpleegd op 9 mei 2023).
- 149 Martin van der Linde, Esther van Velden en Marco Krijnsen (red.), *Overijssel & Slavernij* (Zwolle 2023) 190.
- 150 NA, 2.02.09.08, inv.nr. 228, scan 763.
- 151 Alex van Stipriaan, 'Kijk maar, er staat niet wat er staat. De dubbele werkelijkheid van Surinaamse kaarten', in: Peter Meel en Hans Ramsoedh, *Ik ben een haan met een kroon op mijn hoofd. Pacificatie en verzet in koloniaal en postkoloniaal Suriname* (Amsterdam 2007), 191-208, aldaar 206; E. Wong, 'Hoofdenverkiezing, stamverdeling en stamverspreiding der Boschnegers van Suriname in de 18e en 19e eeuw', *Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië* 3 (1938) 295-362, aldaar 314.
- 152 CO, 0123, inv.nr. 2703, aktenr. 73.
- 153 Erica van Boven, 'Hella S. Haasse, 'Heren van de thee'', *Lexicon van literaire werken* (1995) 129-140.
- 154 NA, 'Suriname en Nederlandse Antillen: Vrijverklaarde slaven (Emancipatie 1863)', [www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/nt00341?activeTab=nt&qf_nt-rdf_groupLabel=Slaven&qf_nt-rdf_groupLabelLabel=Slaven%20\(81\)&searchTerm=berkshoven&sortering=prs_achternaam_stadsslaven&volgorde=asc](https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/nt00341?activeTab=nt&qf_nt-rdf_groupLabel=Slaven&qf_nt-rdf_groupLabelLabel=Slaven%20(81)&searchTerm=berkshoven&sortering=prs_achternaam_stadsslaven&volgorde=asc), (geraadpleegd op 9 mei 2023).
- 155 NA, 'Suriname en Nederlandse Antillen: Vrijverklaarde slaven (Emancipatie 1863)', [https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/nt00341?activeTab=nt&qf_nt-rdf_groupLabel=Slaven&qf_nt-rdf_groupLabelLabel=Slaven%20\(194\)&searchTerm=adrichem&sortering=prs_achternaam_stadsslaven&volgorde=asc](https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/nt00341?activeTab=nt&qf_nt-rdf_groupLabel=Slaven&qf_nt-rdf_groupLabelLabel=Slaven%20(194)&searchTerm=adrichem&sortering=prs_achternaam_stadsslaven&volgorde=asc), (geraadpleegd op 9 mei 2023).
- 156 NA, 'Suriname en Nederlandse Antillen: Vrijverklaarde slaven (Emancipatie 1863)', <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/zoekhulpen/suriname-en-de-nederlandse-antillen-vrijverklaarde-slaafgemaakten>, (geraadpleegd op 9 mei 2023).
- 157 NA, NT00461, inv.nr. 25, scan 188.
- 158 NA, NT00461, inv.nr. 25, scan 188.
- 159 Geneanet, <https://gw.geneanet.org/wadily?lang=n-l&n=wijnhard&oc=0&p=eduard+johannes+albert>, (geraadpleegd op 4 mei 2023).
- 160 NA, NT00461, inv.nr. 25, scan 188; NA, 'Suriname: Vrijgelaten slaven en hun eigenaren (manumissies), Voornaam: Henry Thomas', <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/nt00340/603e6d0f-0e98-43fa-b765-eed55a3a7ec7?searchTerm=henry>, (geraadpleegd op 4 mei 2023).
- 161 Suriname Plantages, 'Aitnoch en Groot Elizabethshoop', <https://www.surinameplantages.com/archief/a/aitnochengrootelizabethshoop>, (geraadpleegd op 4 mei 2023).
- 162 NA, 2.02.09.08, inv.nr. 232, scan 291-294.
- 163 Cynthia McLeod-Ferrier, 'De 'brief van vrijdom' (22-11-2022)', <https://www.volkskrant.nl/kijkverder/2022/ons-koloniale-verleden/afstammen-van-een-witte-vader-betekende-niet-automatisch-vrijheid-daar-moest-voor-woorden-betaald-v546052> (09-05-2023 geraadpleegd).
- 164 Carl Haarnack en Dienne Hondius, 'Swart' in Nederland. Afrikanen en Creolen in de Noordelijke Nederlanden vanaf de middeleeuwen tot de twintigste eeuw', in: Elmer Kolfin en Esther Schreuder (red.), *Black is beautiful. Rubens tot Dumas* (Zwolle 2010) 88-107, aldaar 90.
- 165 J. Nanninga Uitterdijk, 'Ruzie tusschen een Deventersche burgemeestersvrouw en een moor 1571', *Vereniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis. Verslagen en mededeelingen* 30 (1914) 30-32.
- 166 Martin van der Linde, 'Tussen slavernij en vrijheid. De eerste Overijsselaars van kleur.' in: Martin van der Linde, Esther van Velden en Marco Krijnsen, *Overijssel & Slavernij* (Zwolle 2023) 123-127, aldaar 125.
- 167 Alison McNeil Kettering, *Drawings from the Ter Borch Studio Estate II* (Amsterdam 1988) 631; Tegenwoordig hangt het schilderij als *The Rural Postman* in museum De Hermitage in Sint-Petersburg.
- 168 Hendrik Willem van Sandick, 'Genealogisch fragment betreffende het geslacht De Lange de Beauviser', *De Nederlandsche Leeuw* 11 (1893) 6, 41-42; Johannes Petrus van de Voort, *De Westindische plantages van 1720 tot 1795. Financiën en handel* (Eindhoven 1973) 323.
- 169 NA, NT00461, inv.nr. 04, folio 1760a.
- 170 Van der Linde, 'Tussen slavernij en vrijheid', 126.
- 171 A.P.J. Duynstee (red.) *Nederland's patriciaat: Genealogieën van bekende geslachten* 1980-1981 (Den Haag 1981) 346.
- 172 Stichting voor Surinaamse Genealogie, 'Wijkregister wijk B, jaar 1830' (7 februari 2023), wijkregister wijk B1830 NAN 1.05.11.09*) 61 Cleo.xlsx (allesurinamers.org) (geraadpleegd op 03 mei 2023).
- 173 Duynstee (red.), *Nederland's patriciaat*, 346.
- 174 Surinaamsche Courant, 06 november 1831.
- 175 Surinaamsche Courant, 06 februari 1832.
- 176 Surinaamsche Courant, 29 december 1834.
- 177 Familie Org. Pater, 'Dientje Christina van Meijer' (30 december 2016), <https://www.fam-org-pater.nl/get-person.php?personID=111&tree=patersurinamelucas> (12-05-2023 geraadpleegd).
- 178 Surinaamse Courant, 17 mei 1821.
- 179 CO, 0123, inv.nr. 2699, aktenr. 69.
- 180 Karwan Fatah-Black, *Eigendomsstrijd. De geschiedenis van slavernij en emancipatie in Suriname* (Amsterdam 2018) 49.
- 181 Stichting voor Surinaamse Genealogie, 'Wijkregister wijk B, jaar 1830' (7 februari 2023), wijkregister wijk B1830 NAN 1.05.11.09*) 61 Cleo.xlsx (allesurinamers.org) (geraadpleegd op 03 mei 2023).
- 182 NA, NT00461, inv.nr. 4, folio 1795a.
- 183 Duynstee (red.), 347.
- 184 The Essequibo and Demerary Gazette, 9 februari 1805.
- 185 The Essequibo and Demerary Gazette, 14 januari 1815.
- 186 Krijnsen, 'De eerste burgemeester van kleur', 146.
- 187 Brabants Historisch Informatie Centrum, 50 Burgerlijke Stand 1811-1902, inv.nr. 1401, aktenr. 412.
- 188 Zie voor meer informatie het artikel van Marco Krijnsen, 'De eerste burgemeester van kleur. Zoon van tot slaaf gemaakte vrouw werd burgervader van Lonneker' in: Martin van der Linde, Esther van Velden en Marco Krijnsen, *Overijssel & Slavernij* (Zwolle 2023) 143-147.
- 189 Kester Freriks, 'Verzwegen, verlaten en verguisd. Reggie Baay onthult de levens van inlandse minnaressen in Nederlands-Indië', *NRC Handelsblad*, 4 juli 2008.
- 190 CO, 0897 Concern Birnie.
- 191 Clemens Hogenstijn, 'George Birnie (1831-1904). Zijn familie en haar cultuurondernemingen op Java', in: *Overijsselsche Historische Bijdragen* 136 (2021) 83-99.
- 192 Hogenstijn, 'George Birnie (1831-1904)', 83-99.
- 193 CO, 0123, inv.nr. 3173, aktenr. 335.
- 194 Pepijn Brandon en Ulbe Bosma, 'De betekenis van de Atlantische slavernij voor de Nederlandse economie in de tweede helft van de achttiende eeuw', *TSEG-The Low Countries Journal of Social and Economic History* 16 (2019) 2, 5-46, aldaar 9.
- 195 NA, 1.05.01.02, inv.nr. 423, scan 91.
- 196 Van Stipriaan, 'Van veele plaatsen langs den Yssel', 87.
- 197 NA, 1.05.01.02, inv.nr. 423, scan 91.
- 198 Slechte, *Geschiedenis van Deventer II*, 446-447.
- 199 Lambert Douwe Westera, 'Met List en Vlijt.' *Koningen & kooplieden en de kanonnenhandel tijdens de Republiek* (Amsterdam 2018) 118; NA, 1.04.02, inv.nr. 14337.
- 200 NA, 1.04.02, inv.nr. 7590, scan 615.
- 201 Onder andere in: NA, 1.04.02, inv.nr. 9236, scan 322.
- 202 Adri den Boer, 'Klokkengieters Wegewart in Gouda' in: *De Schatkamer, Regionaal Historisch Tijdschrift Midden-Holland* 24 (2010) 2, 34-36, aldaar 36.
- 203 Van Stipriaan, 'Overijsselse productielocaties', 86-87.
- 204 Van Stipriaan, 'Overijssels slavengeld', 52.

- 205 Van Stipriaan, 'Overijsselse productielocaties', 87.
- 206 Barbara S. Kapsenberg, *Uit ijzer gegoten. Beeld van de Deventer ijzergieterij Nering Bögel en haar producten (1756-1932)* (Zutphen 1982) 31.
- 207 Van Stipriaan, 'Overijsselse productielocaties', 87; Kapsenberg, *Uit ijzer gegoten*, 57-61.
- 208 Theo Bakker, 'Amsterdamse markten door de eeuwen heen gevolgd door de stad', <https://www.theobakker.net/pdf/markten.pdf> (geraadpleegd op 05 mei 2023).
- 209 Joods Monument, 'De "Houtmarkt" in Amsterdam' (26 November 2017), <https://www.joodsmonument.nl/nl/page/584404/de-houtmarkt-in-amsterdam> (geraadpleegd op 01 mei 2023).
- 210 Van Dam, *Beschryvinge*, 334.; Femme Gastra, *Bewind en beleid bij de VOC 1672-1702* (Zutphen 1989) 453.
- 211 Jan Brandes, 'Van Oud Batavia. Losse mededeelingen', *Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde* 45 (1902) 1-29, aldaar 18.
- 212 Hendrik Willem Jordens, *Deventer in 1931. Haar nijverheid* (Deventer 1931) 23.
- 213 Slechte, *Geschiedenis van Deventer I*, 238.
- 214 Amsterdamse Courant, 29 mei 1796.
- 215 Nieuwe Rotterdamsche Courant, 07 augustus 1864.
- 216 Apeldoornsche courant, 'advertentie Klopman Baerselman', 02 augustus 1879.
- 217 Surinaamse Courant, 12 februari 1833; De Curaçaosche courant, 20 september 1862
- 218 NA, 1.04.02, inv.nr. 8052, scan 102.
- 219 Bataviasche Courant, 16-07-1825.
- 220 Surinaamsche Courant, 31-08-1832; Nieuwe Surinaamsche courant, 24-04-1839.
- 221 John Bucknill, *The Coins of the Dutch East Indies: An Introduction to the Study of the Series* (Londen 1931) 16.
- 222 duiten.nl, 'DEVENTER', <http://www.duiten.nl/deventer.html> (geraadpleegd op 30 april 2023).
- 223 NA, 1.05.01.02, inv.nr 528, scan 444.
- 224 Rudi van Straten, *Inventarisatie Klinkend Erfgoed Paramaribo. Instandhouding klinkend erfgoed als maatschappelijke uitdaging in historisch perspectief* (Amersfoort 2014) 21-22; Rudi van Straten, 'Nieuw leven voor klinkend erfgoed overzee. Orgelklanken in Suriname', in: *Monumentaal* 5 (2017) 77-82, aldaar 79.
- 225 Marco Krijnsen, 'De keerzijde van de Twentse ka-toentjes. Wereldhandel van de West naar de Oost', in Martin van der Linde, Esther van Velden en Marco Krijnsen (red.), *Overijssel & Slavernij* (Zwolle 2023) 92-97, aldaar 97.
- 226 Ankersmit's Textiel Fabrieken N.V., 'Geschiedenis', <http://www.ankersmit.info/Geschiedenis.php> (geraadpleegd op 04 mei 2023).
- 227 Bataviaasch nieuwsblad, 29 september 1892; Omge-rekend zou dit tegenwoordig zo'n € 540.630,- zijn.
- 228 Stichting voor Surinaamse Genealogie, 'Wijkregister wijk B, jaar 1830' (7 februari 2023), wijkregister wijk B1830 NAN 1.05.11.09^J 61 Cleo.xlsx (allesurinamers.org) (geraadpleegd op 30 april 2023).
- 229 Surinaamsche Courant, 27 juni 1828.
- 230 Tang, 'Het is hier wel stil, doch het klimaat vergoed het nogal', 194.
- 231 Van Stipriaan, 'Van veele plaatsen langs den IJssel', 89.
- 232 Surinaamsche Courant, 15 maart 1830.
- 233 Surinaamsche Almanak voor het jaar 1927. Departement Paramaribo der Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen, 19.
- 234 NA, 461.8, inv.nr. 8, folio 1231a.
- 235 Duynstee (red.), *Nederland's patriciaat*, 346.
- 236 Nederlandsche Staatscourant, 2 januari 1874.
- 237 Athenaeumbibliotheek, Adresboek voor Deventer 1883-1884, 66.
- 238 Esther van Velden, 'Overijsselse tabak uit alle wind-streken', in: Martin van der Linde, Esther van Velden en Marco Krijnsen, *Overijssel & Slavernij* (Zwolle 2023) 102-107, aldaar 105.
- 239 Van Velden, 'Overijsselse tabak', 107.
- 240 Ria de Oude-de Wolf, 'Het onzichtbare verleden van het pand aan de Venenstraat 9' in *Nieuwsbrief van de Stichting Oud Deventer* 39 (2017) 3-6.
- 241 Kwame Nimako, Mano Delea, Mitchell Esajas, 'Waarom vrijheid niet kon wachten. Het parlementair debat rondom de afschaffing van de slavernij' (2020) 12-13.
- 242 Ada Ferrer, 'Haiti, free soil, and antislavery in the revolutionary Atlantic', *The American Historical Review* 117.1 (2012) 40-66, 42.
- 243 R. Reinsma, *Een merkwaardige episode uit de geschiedenis van de slavenemancipatie 1863-1963* (Den Haag 1963) 47.
- 244 Marco Krijnsen, 'De moeizame afschaffing van de slavernij' in Van der Linde, *Overijssel & Slavernij*, 156-161, aldaar 158.
- 245 Petrus Johannes Blok en Philipp Christiaan Molhuysen (red.), *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek IV* (1918) 961.
- 246 Maartje Janse, *De Afschaffers. Publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland 1840-1880* (Amsterdam 2007) 61.
- 247 J.G.F.M.G. baron van Hövell tot Westerflier, *Van Ho-evell - Van Hövell. Genealogie van een riddermatig geslacht* (Alphen aan de Rijn 1999).
- 248 Dirk J. Tang, *Met Hollandse bedaardheid. Hoe Ne-derland tussen 1800 en 1873 slavernij in de koloniën afschafte* (Zutphen 2021) 137.
- 249 Wolter Robert van Hoëvell, *Slaven en vrijen onder de Nederlandse wet* (Amsterdam 2020) 12.
- 250 Krijnsen, 'De moeizame afschaffing van de slavernij', 161.
- 251 Ibidem, 161.
- 252 Ibidem, 161.
- 253 'Tweede Kamer, 78ste zitting', 4 juli 1862, *De Ne-derlandsche Staatscourant* (bijblad), vel. 261, p. 953, via: https://www.theblackarchives.nl/uploads/1/0/3/101218760/ninsee_-_waarom_vrijheid_niet_kon_wachten_-_2020__1_.pdf.
- 254 Carel Marius Storm van 's Gravesande was getrouwd met Bartholda Aleida Besier, een zusje van Esther Wilhelmina de Frederici-Besier. Zie voor meer infor-matie het thema 'Oog in oog met slavenhandel en slavernij'.
- 255 'Tweede Kamer, 77ste zitting', 3 juli 1862, *De Ne-derlandsche Staatscourant* (bijblad), vel. 257, p. 934, via: https://www.theblackarchives.nl/uploads/1/0/3/101218760/ninsee_-_waarom_vrijheid_niet_kon_wachten_-_2020__1_.pdf.
- 256 Rotterdamsche Courant, 07 augustus 1862.
- 257 J. de Lange, *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren*, 18^e jaargang, 119-121. NL-DvHCO, 0703 nr. 6.

Afbeelding voorpagina: Slaafgemaakten aan het werk op een suikerplantage. Getekend door William Clark, 1823. (British Library).

Bijlage 1

Overzicht Deventer schepen (burgemeesters) die investeerden in de Eerste WIC

Naam		Bedrag	Jaren als schepen (burgemeester)
Gerhard van Suchtelen	(1581-1663)	600	1597-99,1602-07, 1617-28
Johan van Hemert	(-1634)	6.000	1607-34
Diederick Scherff	(1578-1636)	1.000	1609-12, 1615, 1617-25
Herman van Bloys		1.200	1610-11, 1613-24
Everhard Rouse	(1578-1646)	2.100	1610-18, 1622-45
Henrick van Markel	(1583-1632)	1.200	1616-19, 1622-26, 1628-32
Johan Lueloff	(±1550-1638)	1.500	1617-38
Nicolaas van Boeckholt	(1588-1624)	3.000	1619-21, 1624
Wilhelm van Marienburg	(1590-1648)	2.100	1620-47
Thomas Verwer	(1580-1660)	6.000	1620-30
Adriaen van Boeckholt	(1583-1660)	6.000	1623-35, 1637-45, 1649-59
Jellis Nilant	(1596-1661)	1.200	1624-61

Aanvullende informatie: Telkens twee schepenen waren gedurende twee maanden per jaar samen. Burgemeester David Scholier trok zijn bijdrage van 8.000 gulden in. Laurens Condewyn werd oorspronkelijk ook genoemd met een bedrag van 600 gulden maar heeft zijn deelname ingetrokken. Hendrik van Haaksbergen stond met een bedrag van 1.800 gulden genoteerd, maar heeft later 1.250 gulden bijgestort.²⁵⁷

Overzicht overige investeerders in de Eerste WIC.

Naam	Bedrag	Achtergrond
1 Eijlart van Suchtelen	900	Graanhandelaar/Lid gezworen gemeente
2 Gysbert van Hemert	6.000	Timmermeester/Wegenmeester/artillerie meester
3 Volcker Scherff	6.000	
4 Juffr. Aleyda Lueloffs	600	
5 Marten Lueloff	300	Stadstimmerman
6 Gerrit Marienburgh	1.200	Lakenkoper/Lid gezworen gemeente
7 Henrick Vresewick	1.200	Rentmeester
8 Henrick Willemsen	1.000	Wegenmeester
9 Lubbert Nijlandt	600	Rent(kerk)meester/Lid gezworen gemeente
10 Gerhardt Donckell	1.200	Timmermeester/Wegenmeester/ Burgmeester
11 Andreas Glagaw	1.200	Stadssecretaris
12 Johan Condewijn	1.200	Stadssecretaris
13 Hendrik van Haaksbergen	3.050	Stadssecretaris
14 Henrick Gelinck	900	Stadssecretaris/Koopman/Serviesmeester
15 Herman Gelinck	600	Koopman/bierbrouwer/Lid gezworen gemeente
16 Henrick Reefsen	450	Mede-eigenaar lakenververij/Lid gezworen gemeente
17 Gerrit Claessen Nyentap	300	
18 Albert Tylsen	300	
19 Deam Peters	600	Lid gezworen gemeente
20 Sander Henricsen	300	
21 Marten van der Capellen	2.100	Lid gezworen gemeente
22 Unico Ripperda tot Weldam	1.800	Landdrost
23 Albert Kaerle	200	Ambachtsman
24 Jan ten Haeve	800	Lid gezworen gemeente
25 Thonis Daems	1.500	Raadslid/Lid gezworen gemeente
26 Egbert ter Welbergh	900	
27 Jasper Dapper (incl. f.150 voor dochter Christina)	1.350	Raadslid/Burgemeester/Bergenvaarder/zoon van Bitter Dapper

Overige investeerders in de Eerste WIC

28	Bitter Dapper	300	Provisor Voorster Gasthuis/Meester Geertshuis & Buiskenhuis/Bergenvaarder/Lid gezworen gemeente
29	Jacob Borggrevinck	300	
30	Henrick Haneman	2.400	
31	Johan van Twickeloe	900	Hoofd-Artillerie meester/Lid gezworen gemeente
32	Derrick van de Colck	600	Lid gezworen gemeente
33	Maarten van de Colck	900	
34	Adam van Nahuijs	500	Lid gezworen gemeente
35	Jacob Backer	900	Lid gezworen gemeente
36	Herman van der Beeck	1.000	Cameraar/Burgemeester
37	Egbert Vresewyck	600	Raadslid
38	Henrick Klockringh	1.200	
39	Henrick Claessen	300	Bakker
40	Willem Henricxsen	200	Bakker
41	Henrick ter Spille	1.000	
42	Elsken Hamakers	1.200	Wed. van Lodewijcks Jans
43	Henrick Kluppel	450	Lid gezworen gemeente
44	Tryne van Lunen	1.500	Voor weduwe van Johan Daems
45	Adriaen van Boeckholt-Claess	2.400	Stadssecretaris
46	Roeloff Hermans	600	Provisor Heilige Geest Gasthuis
47	Engelbert van Doetinchem	3.000	Straat-Timmer-Artillerie meester/Lid gezworen gemeente
48	Arent van der Cruijs	400	
49	Johan Michiels van Niel	400	
50	Mechtelt van Weseke	600	Voor wed. Claes Holtick
51	Henrick van Weseke	1.000	Lid gezworen gemeente
52	Berend Jaspers	600	Burgemeester
53	Gerrit Harmens	300	Haakbuschutter
54	Johan van der Lacke	600	
55	Diderick Doys	600	Lid gezworen gemeente
56	Grietjen Laedings	1.200	Voor wed. Berent Berendsen
57	Lambert Adams	600	Lid gezworen gemeente
58	Lubbert van Rensen	1.500	Richter
59	Henrick Goykinck	300	
60	Arent Arentsen	150	Speldenmaker
61	Gerrit Snyder	2.000	Lid gezworen gemeente
62	Gerrit Pass	450	
63	Johan Fredricxsen	600	Koperslager
64	Elsken Egberts	600	Voor wed. Gerrit Wouters

Bijlage 2

Overzicht gecompenseerden in 1863 wonende in Deventer

Naam	Plantage(s)	Aandeel	Bedrag in gulden	Actuele waarde in euro's
Pierre François de Friderici	Vaderszorg en Carelsdeel	Geheel	5700	66505,06
Pierre François Besier	Berkshoven en Oostrust	1/27	877,77	10242,14
Machteld Aleida Schimmelpenninck	Berkshoven en Oostrust	1/27	877,77	10242,14
Jan Herman Adriaan Schimmelpenninck	Berkshoven en Oostrust	1/27	877,77	10242,14
Willem Schimmelpenninck	Berkshoven en Oostrust	1/27	877,77	10242,14
Cecilie Suzanna Kerkhoven	Adrichem	5/312	644,23	7516,59
Rudolph Albertus Kerkhoven	Adrichem	5/312	644,23	7516,59
Carolina Frederika Kerkhoven	Adrichem	5/312	644,23	7516,59
Mathilde Kerkhoven	Adrichem	5/312	644,23	7516,59
Sophia Catharina Kerkhoven	Adrichem	5/312	644,23	7516,59
Paulina Henriette van Eijs	Meerzorg	1/210	458,57	5350,39
Godart Hendrik baron Taets van Amerongen	Meerzorg	34/31104	105,26	1228,13
Elisabeth Machtilda Catharina Feith	't IJland	2/1764	42,86	500,07



Colofon

Dit onderzoek is in opdracht van de gemeente Deventer uitgevoerd door de stichting Overijssellacademie, kenniscentrum en productiehuis voor streektaal en streekcultuur in Overijssel. Het onderzoek is uitgevoerd door Esther van Velden en Siert Wieringa, met bijdragen van Martin van der Linde en Mart Heerink.

De gemeente Deventer heeft voor het onderzoek een eenmalige begeleidingsgroep ingesteld, onder leiding van Rob de Geest (wethouder) en verder bestaande uit Ronald Cadogan, Lucien Creepsburg, Adel Faltas, Coen van Galen, René van der Hoff, Gerja Meima en Roos Selekty.

Vormgeving: Frank de Wit